

Дніпровський національний
університет ім. Олеся Гончара

Центр соціально-політичних
досліджень

Дніпропетровський регіональний
інститут державного управління
Національної академії державного
управління при Президенті України

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2021 ТОМ 24 № 7-8

Видається з вересня 1998 року
12 разів на рік

Дніпро
Видавництво «Грані»
2021

Засновники:

Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Дніпропетровський регіональний
інститут державного управління
Національної академії державного
управління при Президентів України,
ГО «Центр соціально-політичних
досліджень»

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України від 02.07.2020
№ 886 журналу надано статус
фахового видання категорії «Б»
з філософських, політичних та
соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
(протокол № 1 від 31.08.21).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:

DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
ERIH PLUS
Ulrichs web
WorldCat
та інші.

Видавець:

Видавництво «Грані»
+38(050)258-83-86
grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703
Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей.

Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2021

Редакційна колегія

Квітка С.А.

Аяган Б.Г.
Бородін Є.І.
Вятр Єжі
Гао Тяньмін
Городяненко В.Г.
Іваненко В.В.

Іванова С.А.
Ісетті Дж.

Жук С.І.
Журба О.І.
Казакевич Г.М.
Кривошеїн В.В.
Кузнецовенко Й.
Литвинова Т.Ф.
Окороков В.Б.
Плохій С.М.
Рагімлі Р.
Ружевічус Юзас
Робертс Кен
Світленко С.І.
Сидиков Е.Б.
Сорокіна Л.М.
Схюрман Паул
Токовенко О.С.

Хейнемаа Сара
Шевцов С.В.
Шляхов О.Б.

головний редактор
д.держ.упр., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (Казахстан)
д.і.н., проф. (Україна)
д.п.н., проф. (Польща)
д. екон. н., доц. (КНР)
д.і.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст.
наук (Україна)

к. філол.н., доцент (Україна)
д. філос. н. старший науковий
співробітник (Італія)
д.і.н., проф. (США)
д.і.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (Україна)
д.п.н., проф. (Україна)
д.філос.н., проф. (Литва)
д.і.н., проф. (Україна)
д.філос.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (США)
к.і.н., доц. (Азербайджан)
д.н. із соц. ком., проф. (Литва)
д.соціол.н., проф. (Великобританія)
д.і.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (Казахстан)
к.соціол.н., доц. (Україна)
д.філос.н. (Нідерланди)
д.філос.н., проф., акад. Укр. академії
політ. наук (Україна)
д.філос.н., проф. (Фінляндія)
д.філос.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (Україна)

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Іванова С.А.,
Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В., Шляхов О.Б.
Технічний редактор: Лобода Р.С.
Коректор: Комлева Ю.В.

Контакти:

+38(050)258-83-86; +38(097)269-55-13
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua

Scientific and theoretical almanac

GRAN/

24 (7-8) 2021

Founders:

Oles Honchar Dnipro national university,
Dnipropetrovsk regional institute for public administration
National academy for public administration under the President of Ukraine,
Centre of social and political researches

Registration license

KB № 19758 – 9558 ПП issued 19.03.13

By Decree № 886 of 02 July 2020 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine the status of specialized publication category "B" on philosophical, political and sociological sciences was given.

Published by the decision of the Academic council of Oles Honchar Dnipro national university (protocol № 1 dated 31.08.21).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ

Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
ERIH PLUS
Ulrichs web
WorldCat
and other.

Publisher:

Publishing house «Grani»
+38(050)258-83-86
www.grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703
Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be bared by the authors.
The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in published articles.
Reprints and translations are allowed on the written consent with the editorial office and the author.

© «Grani» 2021

Editorial board

Kvitka S.A.	Editor in Chief
	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ayahan B.H.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Borodin Ye.I.	Full Prof., Dr. (Ukraine)
Vyatr Ezhi	Full Prof. Dr. (Poland)
Gao Tianming	Assoc. Prof. Dr. (PRC)
Gorodyanenko V.G.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ivanenko V.V.	Full Prof. Dr., Academician of the Ukrainian Academy of Historical Science (Ukraine)
Ivanova S.A.	Assoc. Prof. PhD (Ukraine)
Isetti G.	PhD., Senior Researcher (Italy)
Zhuk S.I.	Full Prof. Dr. (USA)
Zhurba O.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kazakevych G.M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kryvoshein V.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kuznecoviene J.	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Lytvynova T.F.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Okorokov V.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Plokhii S.M.	Full Prof. Dr. (USA)
Rahimli Ruslan	Assoc. Prof. PhD (Azerbaijan)
Ruzhevichus Yuzas	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Roberts Ken	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Svitlenko S.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Sydykov E.B.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Sorokina L.M.	Assoc. Prof. PhD (Ukraine)
Schuurman Paul	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Tokovenko O.S.	Full Prof. Dr., Academician of the Ukrainian Academy of Political Science (Ukraine)
Heinamaa Sara	Full Prof. Dr. (Finland)
Shevtsov S.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Shlyakhov O.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.
Deputies Chief Editor: Ivanova S.A., Kolesnikov K.M., Krivoshein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.
Technical Editor: Loboda R.S.
Corrector: Komleva Y.V.

Contacts:

+38(050)258-83-86; +38(097)269-55-13
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua

Зміст

Філософія

С. 5
Георгій Фінін
Ціннісні детермінанти сучасної системи правового виховання

С. 13
Тетяна Лисоколенко, Ірина Карпань, Олена Рогова
Український екзистенціалізм: поміж філософією та літературою

Соціологія

С. 21
Олександр Кацьора
Проблеми та стан розвитку медіації в Україні

С. 26
Ярослав Балановський, Анатолій Карасевич
Проблеми понятійного забезпечення дослідження актуального стану українського суспільства в контексті соціологічного аналізу етносоціокультурних явищ і процесів

Історія

С. 39
Гудрат Исмаїлзаде, Гюльназ Абдуллаєва
Земледельческий пласт в культурном наследии Азербайджана

С. 46
Афган Гасимзаде
Будівельні кераміки Габали XI-XIII століть

С. 53
Ульвія Гусейнова
Друга карабаська війна через призму найвпливовішої британської преси, 27 вересня – 10 листопада 2020

Політологія

С. 59
Галина Щигельська, Оксана Потіха, Наталія Габрусєва, Тамара Чоп
Гендерні квоти та жіноче представництво на вищих керівних посадах місцевого самоврядування в Україні

С. 77
Кирило Вікторов, Яна Бажан, Олена Ковтун
Еволюція концепції та складові гуманітарної дипломатії

С. 87
Віталій Федянін
Авраамові угоди як знакова подія зовнішньої політики Об'єднаних Арабських Еміратів

Рецензія

С. 98
Євгеній Гайданка
Партійне будівництво та складнощі формування коаліцій: словацький контекст

Contents

Philosophy

P. 5
Heorgii Finin
Value Determinants of the Modern Legal Education System

P. 13
Tetiana Lysokolenko, Iryna Karpan, Olena Rohova
Ukrainian existentialism: between philosophy and literature

Sociology

P. 21
Olexander Katsora
Problems and state of development of mediation in Ukraine

P. 26
Yaroslav Balanovskyi, Anatoliy Karasevych
Problems of Conceptual Support for the Study of the Current State of Ukrainian Society in the Context of Sociological Analysis of Ethno-socio-cultural Phenomena and Processes

History

P. 39
Gudrat Ismayilzadeh, Gulnaz Abdullayeva
Area Formation in the Cultural Heritage of Azerbaijan

P. 46
Afghan Gasimzade
Construction Ceramics of Gabala XI-XIII Centuries

P. 53
Ulviyya Huseynova Yadulla
The Second Karabakh War through the Prism of the Most Influential British Press, 27 September-10 November 2020

Politology

P. 59
Halyna Shchyhelska, Oksana Potikha, Nataliia Habrusieva, Tamara Chop
Gender Quotas and Women's Representation in Higher Leading Positions of the Local Government in Ukraine

P. 77
Kyrylo Viktorov, Yana Bazhan, Olena Kovtun
Evolution of the Concept and Components of Humanitarian Diplomacy

P. 87
Vitaliy Fedianin
Abraham Accords as a Landmark in the Foreign Policy of the United Arab Emirates

Review

P. 98
Haydanka Yevheniy
Party building and the difficulties of forming coalitions: the Slovak context

Heorgii Finin

Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine)

Value Determinants of the Modern Legal Education System

The essential characteristics of value determinants of the modern legal education system were studied. These determinants include the instrumental and spiritual law potential, social justice, human rights and freedoms, freedom and responsibility. The relevance of the research topic is conditioned by the need of improving the level of legal awareness and legal culture of Ukrainian citizens at the present state creation stage.

The purpose of the study is to determine and justify the value determinants of legal education in Ukraine. To achieve the goal of the research, analysis and synthesis, induction and deduction, hermeneutic and dialectical methods were used. It had been proved that technologies and means of legal education are aimed at retransmission of legal experience the system of values and norms within a certain social system. It is stated that justice is one of value determinants of the modern legal education system. The conscious subject aspiration for justice in the social and individual dimensions is one of the tasks of legal education. Dialectical unity, which is traced between law and justice, lies in the fact that legal norms should be the personification of social justice, the compromise between fair and unfair. It is noted that the implementation of human rights and freedoms is an important value determinant of the legal education system in a democratic state. It is emphasized that human rights are fixed in the country legislation and determine the degree of citizen freedom in the system of social relations. It is substantiated that, in the world outlook sense, legal education should affirm such a value as freedom, which is interpreted as a person's ability to choose behavior, principles, ideals within the legal framework, legal meanings of being. Stepping out the legal framework should be perceived by a citizen not as a manifestation of freedom, but as immersion in chaos.

Keywords: Legal Education, Value Determinants, Law, Freedom, Responsibility, Human Rights, Justice

Георгій Фінін

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Харків, Україна)

Ціннісні детермінанти сучасної системи правового виховання

Досліджено сутнісні характеристики ціннісних детермінант сучасної системи правового виховання. До таких детермінант віднесено інструментальний та духовний потенціал права, соціальну справедливість, права і свободи людини, свободу та відповідальність. Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю підняття рівня правосвідомості й правової культури громадян України на сучасному етапі державотворення.

Метою дослідження є визначення ціннісних детермінант правового виховання в Україні та їх обґрунтування. Для реалізації мети дослідження використовувались такі методи як аналіз та синтез, індукція й дедукція, герменевтичний та діалектичний методи. Доведено, що технології та засоби правового виховання спрямовані на ретрансляцію правового досвіду, зокрема системи цінностей й норм в межах певної соціальної системи. Стверджується, що однією з ціннісних детермінант сучасної системи правового виховання є справедливість. Свідоме прагнення суб'єкта до справедливості у соціальному та індивідуальному вимірах становить одне з завдань правовиховної діяльності.

Між правом та справедливістю простежується діалектична єдність, яка полягає в тому, що правові норми мають бути уособленням соціальної справедливості, компромісом щодо межі між справедливим та несправедливим. Зазначено, що реалізація прав і свобод людини є важливою ціннісною детермінантою системи правового виховання у демократичній державі. Підкреслюється, що права людини зафіксовані у законодавстві країни визначають міру свободи громадянина у системі соціальних відносин. Обґрунтовано, що у світоглядному розумінні правове виховання має утверджувати таку цінність як свобода, яка трактується як здатність людини обирати поведінку, принципи, ідеали в межах правового поля, правових смислів буття. Вихід за межі правового поля має сприйматись громадянином не як прояв свободи, а як занурення у хаос.

Ключові слова: правове виховання, ціннісні детермінанти, право, свобода, відповідальність, права людини, справедливість

Вступ.

Необхідність правового виховання у вітчизняному суспільстві обумовлена низкою причин. Правове виховання є засобом подолання правового нігілізму, способом формування поваги до права й важливим механізмом переформатування історично вкоріненого в українському соціумі домінування традицій та звичаїв над правом. Правове виховання формує правосвідомість та правову культуру громадян у демократичній державі, сприяє усвідомленню суспільної значущості правових норм. Враховуючи вітчизняні реалії, особливості історичного поступу нашої держави, ментально-культурні характеристики українського народу виникає слушне запитання про ціннісні детермінанти, принципи та цивілізаційні орієнтири на яких має вибудовуватись правове виховання.

Виходячи з наведеного вище, метою дослідження є визначення ціннісних детермінант правового виховання в Україні та їх обґрунтування.

Методологічною основою нашої наукової розвідки є комплекс загальнонаукових та філософських методів. Для досягнення поставленої мети ми будемо спиратись на такі методи як аналіз та синтез, індуктивний та дедуктивний методи, герменевтичний, діалектичний та ін. Метод аналізу та синтезу дозволив нам розкрити характерні риси феномену правового виховання та визначити напрями його трансформацій у сучасних умовах. Індуктивний та дедуктивний методи стали у нагоді для узагальнення емпіричного матеріалу і для перевірки наукових теорій й гіпотез у їх співставленні з практикою застосування технологій та методів правового виховання. Спираючись на діалектичний метод, ми прагнули розкрити особливості розвитку правового виховання у ціннісному вимірі. Герменевтичний метод став підґрунтям для розуміння цінностей правового виховання у різних смислових контекстах.

Аналіз наукової літератури за темою дослідження засвідчив, що ціннісні детермінанти правового виховання представлені епізодично у окремих наукових розробках, що потребує комплексної наукової розвідки. Так, у наукових працях А. Гетьмана, О. Данильяна, О. Дзьобаня,

Ю. Калиновського репрезентовані сутнісні характеристики правового виховання у історичному, ментальному, соціально-правовому та іншому вимірах. Н. Коваленко досліджує особливості взаємозв'язку феномена правового виховання з процесами становлення правової культури. Наукові праці Дж. Ролза, Т. Подковенко, М. Бурдоносової сприяли нашому усвідомленню справедливості як детермінанти правового виховання. Науковий доробок М. Бердяєва, І. Ільїна, І. Беха взяті за основу при розкритті феномена свободи у її співвідношенні з відповідальністю. Праці Є. Мануйлова, О. Бичко стали науковим підґрунтям для розуміння соціальної та громадянської відповідальності у контексті проблем правового виховання.

Результати дослідження.

Правове виховання є складним соціальним феноменом, який у науковій літературі інтерпретується з різних методологічних позицій. В залежності від сутнісних характеристик такої інтерпретації ціннісне підґрунтя правового виховання буде мати певні відмінності.

Автори ґрунтового монографічного дослідження «Правове виховання в сучасній Україні» зауважують, що загальновизнаним є розуміння правового виховання як процесу передавання накопиченого правового досвіду за допомогою культурно-духовного механізму, що означає наявність між загальною культурою, правовою культурою та правовим вихованням складного багатобічного зв'язку. Традиційно виділяють такі аспекти поняття «правове виховання»: соціальний (соціокультурний) розвиток людини; процес, що інтегрує всі правовиховні впливи (як теоретична модель); конкретна діяльність суб'єктів правового виховання (Правове виховання, 2013, с. 40).

Розширене визначення правового виховання надає Ю. Калиновський. На його думку, правове виховання – це цілеспрямована діяльність держави, громадських організацій, окремих громадян щодо передавання юридичного досвіду, систематичний вплив на свідомість і поведінку людини з метою формування відповідних позитивних уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, настанов, що забезпечують додержання, виконання та

використання юридичних норм. Вочевидь, правове виховання – це обоюбова діяльність як державних органів, так і громадських організацій, що здійснюють просвітницьку, представницьку, організуючу та інші функції у суспільстві (Калиновський, 2012, с. 135).

Відповідно ретрансляція правового досвіду (в межах системи правового виховання) із застосуванням культурно-духовних механізмів передбачає актуалізацію й передавання певних смисложиттєвих соціальних цінностей важливих для існування конкретного суспільства.

Необхідно зазначити, що універсальну цінність, яку мають утверджувати сучасні технології правового виховання є право у всіх його формах та проявах. Цінність права має як інструментальний характер, так і суто духовний. Інструментальна цінність права полягає у тому, що воно є засобом (інструментом) гармонізації суспільних відносин, важливою складовою вирішення соціальних протиріч у ненасильницький спосіб. Духовна цінність права обумовлена його глибинним змістом – воно уособлює такі соціальні чесноти (цінності) як справедливість, свобода, формальна рівність, безпека, соціальна гармонія, права людини тощо.

Як слушно підкреслює Н. Коваленко, система правового навчання та виховання має спрямовуватись на формування правових знань, усвідомлення соціальної цінності права, його значення як засобу захисту прав та інтересів людини, формування правових переконань, мотивів та навичок правомірної поведінки, виховання почуття необхідності правомірної поведінки (Коваленко, 2016, с. 16).

Наступною ціннісною детермінантою, яка має бути покладена в основу сучасної системи правового виховання є справедливість. Свідоме прагнення суб'єкта до справедливості у соціальному та індивідуальному вимірах становить одне з завдань правовиховної діяльності.

Між правом та справедливістю простежується діалектична єдність, яка полягає в тому, що правові норми мають бути уособленням соціальної справедливості, своєрідним компромісом щодо межі між справедливим та несправедливим.

Т. Подковенко доводить, що

справедливість є внутрішнім змістом права, його внутрішнім наповненням, вона володіє безмежним гуманістичним потенціалом. Саме завдяки такому внутрішньому наповненню право еволюціонує, розвивається, збагачується саме та наповнює якісним змістом існуючі суспільні відносини. Однак такі процеси не відбуваються автоматично та самі по собі. Для утвердження справедливості, для відстоювання істинного права потрібна сильна особистість, сильна в аспекті здатності протистояти неправді, злу, несправедливості – особистість, яка здатна щоденно збагачувати право, наповнювати його зміст правдою, гуманізмом і справедливістю. Тими незаперечними істинами, які й складають безумовний смисл права як суспільного явища. Завжди потрібно пам'ятати, що право повинно бути справедливим. Це одночасно і вимоги моралі, це і вимоги природного права, це одночасно і сучасні вимоги існування людства. Справедливість є основою права та одним з базових, основоположних правових принципів. Існування права без справедливості є доволі сумнівним. Оскільки закон, в якому нівелюється принцип справедливості стає неправовим, деспотичним, свавільним приписом влади, він ставить владу над людиною, робить людину засобом для досягнення вузьких державницьких цілей (Подковенко, 2016, с. 13).

Завданням правового виховання у цьому сенсі є формування особистості здатної вчиняти справедливо – розуміти сутність права як уособлення справедливості, розрізняти справедливе й несправедливе у правовому та моральному вимірах.

На переконання М. Бурдоносової, справедливість як правовий принцип виявляється у відповідності між законодавчо закріпленими взаємозалежними правами, свободами, обов'язками, відповідальністю за вчинені правопорушення. Вона має особливе значення для регулювання суспільних відносин, оскільки найбільш суттєві соціальні наслідки викликає саме несправедливість, закріплена в законодавстві (Бурдоносова, 2019, с. 6).

Наслідком правовиховної роботи у сучасних умовах має бути усвідомлення об'єктом правового виховання сутності,

змісту та соціальної значущості справедливості. У даному контексті справедливість не є абстракцією, вона набуває втілення у законодавчих актах, у ставленні людини до оточуючих та під час виконання нею службових (професійних) обов'язків, також проявляється у розумінні того, як вчиняти справедливо й відповідно, що вважається несправедливим.

Соціальна практика засвідчила, що справедливість як соціальна цінність уособлює рівень розвиненості та захисту прав людини у тій або іншій країні. У свою чергу система правового виховання має бути спрямована на формування у суспільній свідомості стійких переконань щодо непорушності прав та свобод людини, визнання їх базовими елементами будь-якої соціальної спільноти.

В контексті вищезначеного Дж. Ролз формулює принципову ідею, що справедлива структура суспільства неможлива без визнання індивідуальних прав і свобод людей, справедливість, у свою чергу, неможлива без визнання автономії людської особистості й надання кожній людині права реалізувати свою свободу – за умови визнання прав і свобод інших (Ролз, 1995, с. 5-20).

Як стверджують вітчизняні дослідники, загальним і безумовним елементом усіх сучасних концепцій справедливості є ідея прав людини. Згідно із нею визнається однаковість у поводженні з усіма людьми незалежно від расових, національних, релігійних і культурних ознак. Тобто, не визнаються різноманітні привілеї, імунітети та, відповідно, дискримінації у зв'язку із вище переліченими ознаками. Саме таке співіснування людей, що базується на ґрунті взаємного визнання прав і свобод, власне, становить порядок їхнього співіснування, який можна назвати справедливим (Філософія права, 2009, с. 110).

Об'єкт правового виховання має усвідомити сутність прав людини, їх безумовну цінність у суспільному розвитку, а найважливіше необхідність їх дотримання у системі соціальних відносин. Загалом, правове виховання є дієвим засобом формування культури прав людини.

Культура прав людини являє собою систему взаємопов'язаних відносин,

переконань, поведінки, норм і вимог, що передбачає необхідність таких дій з боку суб'єктів правового виховання:

- формування поваги до прав людини й основних свобод, сприяння взаємозалежності, взаємозв'язку, неподільності та універсальності прав людини, у тому числі громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, а також права на розвиток;

- розвиток почуття поваги до себе та інших, до цінності людської гідності;

- виховання ставлення й поведінки, що передбачають повагу до прав інших;

- розуміння відмінностей людей у різних вимірах, протидія дискримінації за ознаками раси, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного чи соціального походження, фізичного або психічного здоров'я, статевої орієнтації тощо;

- забезпечення гендерної рівності та однакових можливостей для жінок в усіх сферах;

- виховання поваги й розуміння культурних відмінностей, особливо щодо різних національних, етнічних, релігійних, мовних та інших меншин і спільнот;

- виховання активних громадян своєї країни, сприяння отриманню знань і навичок використання місцевих, національних, регіональних і міжнародних правозахисних документів та механізмів захисту прав людини;

- постійний аналіз проблем у сфері прав людини, а також врахування мінливих обставин у політичній, соціальній, економічній, технологічній та екологічній сферах з метою вжиття заходів, сумісних з нормами про права людини;

- сприяння розвитку демократії, соціальної справедливості, утвердження збалансованості в суспільстві, солідарності та дружби між громадянами й народами;

- сприяння діяльності міжнародних організацій, спрямованих на формування культури миру, заснованої на загальних цінностях прав людини, міжнародного взаєморозуміння, толерантності й ненасильства;

- наділення громади та окремих людей здатністю визначати свої потреби, пов'язані з правами людини, і вимагати їх належного

дотримання;

– зміцнення потенціалу суб'єктів, яким доручено виконання певних обов'язків (у тому числі державних, посадових осіб) та які несуть відповідальність за дотримання, захист і здійснення прав людини;

– слідування правозахисним принципам, закладеним у різних культурних контекстах, врахування історичних і соціальних особливостей кожної країни (Тітомир-Зотова, 2014, с. 39).

Отже, реалізація прав і свобод людини є важливою ціннісною детермінантою системи правового виховання у демократичній державі. Необхідно зауважити, що права людини зафіксовані у законодавстві певної країни визначають міру свободи громадянина у системі соціальних відносин.

Саме тому у світоглядному розумінні правове виховання має утверджувати таку цінність як свобода, яка трактується як здатність людини обирати поведінку, принципи, ідеали, але в межах правового поля, правових смислів буття. Вихід за межі правового поля має сприйматись громадянином не як прояв свободи, а як занурення у хаос.

Продовжуючи вищезначену логіку звернемось до ідей І. Ільїн, який підкреслював, що людина повинна добровільно дотримуватись законів держави, намагатися адекватно їх розуміти і підкорятися їм, виходячи з почуття вільного обов'язку. Незважаючи на те, що ці закони людина може розцінювати як формальні й зовнішні, вона повинна прийняти їх як самозобов'язання й чітко їх дотримуватись. Це необхідно, на думку цього вченого, виходячи з таких причин. По-перше, тому що в саму сутність права і правопорядку входить ця здатність – самовдосконалюватися шляхом лояльної покірності громадян. При цьому кожний здоровий правопорядок відкриває громадянам можливість боротися за нові, кращі закони і за новий порядок життя, перебуваючи у лояльності щодо чинних законів. По-друге, громадянин має добровільно визнавати і дотримуватись законів своєї Батьківщини, оскільки це є єдиним засобом підтримання правопорядку і водночас залишатись вільним у ньому. Людська історія підтверджувала багато разів, що краще користуватися більш

обмеженою системою суб'єктивних прав дійсно забезпечених, ніж бачити, як безмежне коло суб'єктивних домагань нехтується свавіллям сусідів та деспотичною владою. І. Ільїн робить висновок, що краще невелика свобода, яку всі поважають, аніж велика свобода, яку ніхто не гарантує і не поважає. Людина повинна шукати не зовнішнього самозвільнення від закону (шлях революції, анархії, деспотизму), а внутрішнього самозвільнення в межах закону. Внутрішнє звільнення відбувається на духовному рівні і є добровільним самозобов'язанням, воно звільняє людину не від закону, а в законі, оскільки людина дотримується закону, який вільно визнала її правосвідомість (Ільїн, 1993, с. 252-254).

Таким чином, система правового виховання має орієнтувати людину на свідоме самообмеження свободи заради суспільної гармонії, формувати у громадянина здатність до правового самовиховання.

Як зазначав у свій час відомий філософ М. Бердяєв, свобода людини як суб'єкта полягає в тому, щоб стати особистістю, а для цього потрібно припинити жити орієнтуючись лише на зовнішні принципи, але й бути самим собою й нести відповідальність за свій вибір, насамперед перед самим собою. Відповідальність виникає як результат необхідного та обов'язкового відносно вільного вибору шляхів досягнення мети (Бердяєв, 1991).

Виходячи з вищенаведеного, можна стверджувати, що наступною ціннісною детермінантою правового виховання є відповідальність. Розуміння взаємообумовленості свободи та відповідальності є одним з базових імперативів правового виховання як підґрунтя розбудови правової, демократичної держави.

Відповідальність, на думку І. Бека, передбачає визнання людиною єдиної активної причетності до соціального і природного світу, і це визнання є не стільки результатом оцінки особистості іншими людьми, скільки її власним переконанням, моральним принципом, підсумком самоусвідомлення. Тому людина є не пасивним спостерігачем будь-яких соціальних подій, останні завжди розглядаються нею як учасником.

Внутрішній світ відповідальної особистості завжди відкритий для соціальних потреб, пріоритетів, людських цінностей (Бех, 1995, с. 15).

Правове виховання орієнтує людину не лише на набуття відповідальності як індивідуальної риси, а й спрямоване на формування у неї соціальної відповідальності. Соціально-відповідальний громадянин здатен бути активним учасником демократичних перетворень, своєю діяльністю утверджувати принципи правової держави.

Як зазначає Є. Мануйлов, соціальна відповідальність завжди пов'язана з необхідністю додержання приписів, узгоджених з об'єктивними законами природи та суспільства, тобто вона виникає тоді, коли поведінка індивіда має суспільне значення і регулюється соціальними нормами. Об'єктивний характер соціальної відповідальності не означає її фатальної визначеності, однакового рівня для всіх суб'єктів і будь-яких суспільних відносин. Тут особливу роль відіграє вольовий чинник. Свобода волі людини – це суб'єктивна передумова соціальної відповідальності, яка постає як ставлення індивіда до суспільних інтересів з точки зору правильного розуміння і виконання ним своїх обов'язків, які випливають із соціальних норм. Суб'єкт громадянських відносин завжди повинен бути вільний в обранні того чи іншого варіанту поведінки, інакше його не можна буде засуджувати за відхилення від вимог цих приписів. Винятки стосуються тільки осіб, не здатних відповідати за свої дії (душевнохворі, немічні) (Мануйлов, 2013, с. 5).

Формою соціальної відповідальності, яка утверджується в тому числі й за допомогою правових заходів є громадянська відповідальність. Становлення громадянської відповідальності відбувається поступово під впливом суб'єктивних й об'єктивних чинників. Зокрема, фахівці виокремлюють такі рівні розвитку громадянської відповідальності особистості:

– активна громадянська позиція (високий рівень громадянської відповідальності), яка характеризується соціальною ініціативністю, сформованістю цілісних та системних знань про ідеї

громадянського суспільства; відповідальним ставленням до виконання своїх обов'язків; вимогливістю до себе та інших; високим рівнем розвитку самосвідомості, становленням унікальної творчої індивідуальності (Я-громадянин, Я-патріот, Я-член громади, колективу);

– громадянська позиція репродуктивного рівня (середній рівень громадянської відповідальності), яка характеризується знанням і відповідальним ставленням до прав і обов'язків, знанням і дотриманням правил поведінки, наявністю елементарних уявлень про цінності громадянського суспільства, розвиненим прагненням знайти своє місце в житті, хоча активна громадянська позиція стосовно діяльності і вчинків інших членів суспільства, самостійність та ініціатива виявляються не завжди;

– пасивна громадянська позиція (низький рівень розвитку громадянської відповідальності): розрізненість елементів громадянської позиції; наявність загального уявлення про ідеї громадянського суспільства, розпливчасте уявлення про цінності громадянського обов'язку та громадянської відповідальності; низький рівень громадської активності; низький рівень розвитку самосвідомості; відсутність адекватної “Я-концепції”; соціальна поведінка індивіда детермінується актуальною ситуацією (Бичко, 2009, с. 41).

На нашу думку, правове виховання відіграє значну роль у розвитку громадянської відповідальності, сприяє усвідомленню людиною своєї соціальної ролі.

Висновки.

Таким чином, ціннісні детермінанти сучасної системи правового виховання у демократичній державі є комплексом взаємопов'язаних аксіологем, що мають утверджуватись у суспільній та індивідуальній свідомості. У нашій науковій розвідці, ми проаналізували сутнісні характеристики таких ціннісних орієнтирів правового виховання: право як інструментальний та духовний регулятор суспільних відносин, справедливість як втілення гармонійного правопорядку, права людини у демократичному розумінні, діалектичну єдність свободи та відповідальності.

Зокрема, можна твердити, що система правового виховання має спрямовуватись на формування у особистості та у суспільства в цілому правових знань, на усвідомлення соціальної цінності права, на засвоєння правових переконань та навичок правомірної поведінки, на розуміння необхідності правомірної поведінки у сучасній демократичній державі. Усвідомлення об'єктами правовиховної діяльності цивілізаційної, суспільно-інструментальної та гуманістичної цінності права є одним з основних завдань системи правового виховання.

Правове виховання має орієнтуватись на сучасні концепції справедливого соціального порядку, сприяючи утвердженню у суспільній свідомості необхідності слідування принципам справедливості, яка проявляється, у першу чергу, у відстоюванні прав та свобод громадян. Також варто

вказати, що справедливість є внутрішнім змістом права, його духовно-смысловим наповненням, вона володіє безмежним гуманістичним потенціалом.

Сучасна система правового виховання має формувати такий світогляд громадянина, у якому органічно поєднуються цінності свободи та відповідальності. Свобода при цьому обмежується існуючим правом та внутрішніми моральними настановами людини. Поступово громадянин має набувати навичок до самовиховання та «самоцензурування» власних намірів й вчинків. Важливо, щоб правовиховні засоби формували у людини як індивідуальну, так і соціальну (громадянську) відповідальність. Щодо розвитку громадянської відповідальності виокремлюють такі її рівні (етапи): активна громадянська позиція, громадянська позиція репродуктивного рівня, пасивна громадянська позиція.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бердяев Н. А. Самопознание. Москва: Книга, 1991. 444 с.
- Бех І. Д. Від волі до особистості. Київ: Україна-Віта, 1995. 220 с.
- Бичко О. В. Психологічні засади формування громадянської відповідальності (від теорії моделювання до теорії реалізації). // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Сер. «Психологічні науки». Чернігів, 2009. Вип. 74. Т. 1. 280 с.
- Бурдоносова М. А. Генеза справедливості як основоположного принципу права. // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2019. № 2. С. 4-7.
- Ильин И. А. Путь к очевидности. Москва: Республика, 1993. 431 с.
- Калиновський Ю. Ю. Правове виховання як механізм розвитку правового суспільства в Україні. // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Харків: Право, 2012. № 3(13). С. 134-139.
- Коваленко Н. Ю. Сутність взаємозв'язку правової культури та правового виховання. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2016. Випуск 38. Том 1. С. 15-18.
- Мануйлов Є. М. Соціальна відповідальність особистості у правовій державі. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2013. № 4 (18). С. 3-8.
- Подковенко Т. Справедливість у системі цінностей права. // Актуальні проблеми правознавства. 2016. Випуск 4 (8). С. 10-14.
- Правове виховання в сучасній Україні: монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2013. 440 с.
- Ролз Дж. Теория справедливости: пер. с англ. Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. 678 с.
- Тітомир-Зотова О. С. Роль правового виховання в механізмі забезпечення прав людини. // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки. 2014. № 4. Ч. 2. С. 36-43.
- Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Данильян, О. Дзюбань, С. Максимов та ін.; за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с.

REFERENCES

- Bekh, I. D. (1995). *Vid voli do osobystosti* [From Will to Personality]. Kyiv: Ukrajina-Vita. [in Ukrainian].
- Berdjaev, N. A. (1991). *Samopoznanie* [Self-Knowledge]. Moskva: Kniga. [in Russian].
- Burdonosova, M. A. (2019). *Gheneza spravedlyvosti jak osnovopolozhnoho pryncypu prava* [The Genesis of Justice as a Fundamental Principle of Law]. *Aktualjni problemy vitchyznjanoji jursprudenceji*, 2, 4-7. [in Ukrainian].
- Bychko, O. V. (2009). *Psykhologichni zasady formuvannja ghromadjanskoji vidpovidalnosti (vid teoriji modeljuvannja do teoriji realizaciji)* [Psychological Foundations of The Civic Responsibility Formation (From The Theory of Modeling to The Theory of Implementation)]. *Visnyk Chernihivskogo derzhavnogo pedagogichnoho universytetu. Ser. «Psykhologichni nauky»*. Chernihiv, issue 74(1), 280. [in Ukrainian].

- Filosofija prava: pidruch. dlja stud. juryd. vyshh. navch. zakl. [Philosophy of Law: Textbook for Law Students] (2009). / za red. d-ra filos. nauk, prof. O. Danyljjana. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
- Il'in, I. A. (1993). Put' k ochevidnosti [The Path to Obviousness]. Moskva: Respublika. [in Russian].
- Kalynovskij, Ju. Ju. (2019). Pravove vykhovannja jak mekhanizm rozvytku pravovogho suspiljstva v Ukrajinі [Legal Education as a Mechanism for The Legal Society Development in Ukraine]. Visnyk Nacional'noji jurydyčnoji akademiji Ukrajinny im. Jaroslava Mudrogho. Serija: Filosofija, filosofija prava, politologhija, sociologhija. Kharkiv: Pravo, 3(13), 134-139. [in Ukrainian].
- Kovalenko, N. Ju. (2016). Sutnistj vzajemozv'jazku pravovoji kuljture ta pravovogho vykhovannja [The Essence of The Relationship Between Legal Culture and Legal Education]. Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho nacional'nogho universytetu. Serija Pravo, 38(1), 15-18. [in Ukrainian].
- Manujlov, Je. M. (2013). Socialjna vidpovidalnistj osobystosti u pravovij derzhavi [Social Responsibility of The Individual in a Rule of Law State]. Visnyk Nacional'nogho universytetu «Jurydyčna akademija Ukrajinny imeni Jaroslava Mudrogho», 4 (18), 3-8. [in Ukrainian].
- Podkovenko, T. (2016). Spravedlyvistj u systemi cinnostej prava [Justice In The Legal System of Values]. Aktualjni problemy pravoznavstva, 4 (8), 10-14. [in Ukrainian].
- Pravove vykhovannja v suchasnij Ukrajinі: monohrafija [Legal Education in Modern Ukraine: Monograph] (2013). / za red. V.Ja. Tacija, A.P. Ghetjmana, O.Gh. Danyljjana. 2-ghe vyd., pererobl. i dopov. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
- Rolz, Dzh. (1995). Teorija spravedlivosti [The Theory of Justice]: per. s angl. Novosibirsk: Izd-vo Novosib. un-ta. [in Russian].
- Titomyr-Zotova, O.S. (2014). Rolj pravovogho vykhovannja v mekhanizmi zabezpechennja prav ljudyny [The Role of Legal Education in The Mechanism of Human Rights Ensuring]. Visnyk Zaporiz'kogho nacional'nogho universytetu. Serija: Jurydyčni nauky, 4(2), 36-43. [in Ukrainian].

Finin Heorgii

Dr.Sc., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-7437-2996>, finingeorgiy@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 06.07.2021

Схвалено до друку / Accepted: 28.08.2021

Tetiana Lysokolenko, Iryna Karpan, Olena Rohova

Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council (Dnipro, Ukraine)

Ukrainian existentialism: between philosophy and literature

This work is devoted to the study of the peculiarities of the implementation of the ideas of existentialism in line with the Ukrainian philosophical and literary heritage. The purpose of the study is to substantiate the phenomenon of Ukrainian existentialism, to demonstrate the syncretic unity of philosophical and literary aspects. The authors defend the position that within the framework of Ukrainian existentialism the ideas that arise and develop in the bosom of the European philosophical tradition receive refractions. Analyzing the creative heritage of Lesya Ukrainka, T. Shevchenko, M. Kotsiubynsky, I. Bagryany and V. Pidmohylny, the researchers state the following.

Lesya Ukrainka and Taras Shevchenko embody the brightest representatives of the philosophy of tragedy, their search tends to existentialism, with a focus on the inner essence of man. In his turn, M. Kotsiubynsky demonstrates a special way of presenting the existential crisis, which is based on the mental ground. In the work «Intermezzo» it becomes possible to overcome the state of anxiety through unity with nature, through filling yourself with its power and beauty. The protagonist of the novel «The City» by V. Pidmohylny embodies the brightest features of French existentialism, such as the absurdity of life, criticism of reality, attempts to free the mind, escape from the absurd, dilemmas in existential crisis situations. At the same time, I. Bagryany's existential views, based on the Ukrainian mental ground, are revealed in the national character of the protagonist of the work «Tiger Trappers», in his positive attitude to life in the most difficult, seemingly hopeless life situations. Based on the analysis, we can speak about the following. Ukrainian existentialism is a phenomenon that has absorbed the established mental traits of Ukrainians, associated with the symbolism of life, with an appeal to the «inner Ukrainian man», cordocentrism and introvertism. The authors of the article are sure that we can now talk about the legitimacy of the interpretation of Ukrainian existentialism as a phenomenon of philosophical and literary heritage.

Keywords: Existentialism, Mentality, Cordocentrism, Inner Man, Introvertism, Ukrainian Philosophical Tradition

Тетяна Лисоколенко, Ірина Карпань, Олена Рогова

Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради» (Дніпро, Україна)

Український екзистенціалізм: між філософією та літературою

Дослідженню особливостей реалізації ідей екзистенціалізму в руслі української філософської та літературної спадщини присвячена ця робота. Мета дослідження - обґрунтувати явище українського екзистенціалізму, продемонструвати синкретичну єдність філософського та літературного аспектів. Автори обстоюють позицію про те, що в межах українського екзистенціалізму отримують переломлення ідеї, що виникають та розвиваються в лоні європейської філософської традиції. Проводячи аналіз творчого спадку Лесі Українки, Т. Шевченка, М. Коцюбинського, І. Багряного та В. Підмогильного, дослідники констатують наступне.

Леся Українка та Тарас Шевченко уособлюють в собі найяскравіших представників філософії трагедії, їх пошуки тяжіють до екзистенціалізму, з орієнтиром на внутрішню сутність людини. У свою чергу М. Коцюбинський демонструє особливий, що базується на ментальному ґрунті, спосіб представлення екзистенційної кризи. Подолання стану тривоги у творі «Intermezzo» стає можливим через єднання з природою, через наповнення себе її силою та красою. Головний герой роману «Місто» В. Підмогильного, уособлює найяскравіші риси французького екзистенціалізму, такі як: абсурдність буття, критика дійсності, намагання звільнити розум, втекти від абсурду, дилеми в екзистенційних кризових ситуаціях. Водночас екзистенціальні погляди І. Багряного, базуючись на українському ментальному ґрунті, розкриваються у національному характері головного героя твору «Тигролови», в його позитивній установці на життя у найскладніших, здавалося б, безвихідних життєвих ситуаціях. На основі проведеного аналізу можна вести мову про наступне. Український екзистенціалізм – це те явище, яке увібрало в себе усталені ментальні риси українців, пов'язане з символізмом життя, з апеляцією до «внутрішньої української людини», кордоцентричності та інтровертизму. Автори статті певні, що наразі можна вести мову про правомірність інтерпретації українського екзистенціалізму як явища філософсько-літературної спадщини.

Ключові слова: екзистенціалізм, ментальність, кордоцентризм, внутрішня людина, інтровертизм, українська філософська традиція

Вступ.

Філософія екзистенціалізму постійно привертає до себе увагу дослідників з різних наукових вимірів, що пов'язане з намаганням досягнути різномірні концепції та ідеї щодо сприйняття дійсності та розуміння суті буття людини у цьому світі (Лисоколенко, 2020). Природньо, що на рівні осмислення національних філософських ідей та на тлі ревізії літературного спадку, виникає бажання досягнення меж розуміння екзистенціалізму, переломленого крізь певні національні ідеї та доробки.

Екзистенціальний філософський мейнстрим базується на руйнуванні світоглядних інституцій – цінності людського життя, про що свідчить літературний спадок так званого «втраченого покоління» (Е.Хемінгвея, Е.Ремарка тощо) та сили в людське «раціо». Екзистенційна методологія виростає з романтичної критики раціоналізованого просвітництва та ірраціонального «бунту» проти позитивістського розуму і спрямована на відстоювання першорядності індивідуально-особистісної унікальності людського буття. Екзистенціалізм знаходиться в опозиції до раціоналізму і класичного ідеалізму, не покладаючи надій ані на божество, ані на логіку, ані на всемогутність науки і недовіряючи природній силі, звертаючись до слабкості людини (Лисоколенко, 2020, с. 39).

Екзистенціалізм висуває на перше місце абсолютну унікальність людського буття, вивчає конкретну живу людину, а не людський рід взагалі. Трагічність людського існування в тому, що воно завжди чимось поглиналося – родом, державою, технічною цивілізацією, а це зумовлювало знеособлення людини. Звідси – ідея скінченності й абсурдності людського буття, почуття розгубленості у цьому світі, що тісно переплетені у філософському та літературному контекстах.

На загал відомими постають такі ідеї екзистенціалістів, як наприклад позиція Ж. П. Сартра: «ми здатні сказати від початку, що під екзистенціалізмом ми розуміємо таке вчення, яке робить можливим людське життя та яке стверджує, що вся істина та будь-яка дія передбачають певне середовище та людську суб'єктивність» (Сартр, 1989, с. 320). Ідеї А. Камю, у свою чергу, визнані

гімном гуманізму, як у літературі, так і в межах філософського дискурсу. Так, згідно з інформаційним статистичним порталом Edistat (2020), роман А. Камю «Чума» наразі купують майже у чотири рази частіше, ніж у попередній рік. Особливої популярності цей роман набув у Франції та Італії. Що намагаються віднайти читачі у роботі, яка була написана понад півстоліття тому? Зараз залишається лише здогадуватися про всі секрети такої популярності. Можливо, це частково пояснюється тим, що опинившись у центрі спалаху хвороби, головний герой роману, лікар, не визнає хаосу та абсурду, орієнтуючись постійно на логіку та здоровий глузд, навіть у найскладніший час епідемії, а можливо й через позитивне, хоча й сумне, завершення оповідання.

Так, мається на увазі те, що «Чума» А. Камю надає читачеві надію, яку він схильний екстраполювати на сучасність (Лисоколенко, 2020а). Втім, кожен напевно, у нескінченних ситуаціях екзистенціальних криз, перемішаних з горем, болем, відчаєм та надією, схильний шукати в цьому романі щось своє. Так, Stephen Beale (2020) у статті «The Plague, Camus, and Hope» окрім апеляцій до різних аспектів етики абсурду у А. Камю, зупиняється на особливому виді радості, який на думку дослідника, пов'язаний з реалізмом, з усвідомленням задоволення від того, що просто живеш тут і зараз. Метафізичний бунт А. Камю – «це повстання людини проти власної долі та проти всієї світобудови» (Камю, 1990, с. 135). К. Ясперс, у свою чергу, відомий заявами, на кшталт цієї: «Філософія, яку сьогодні іменують філософією екзистенції, бажає бути не одним з хаотичних рухів, а скоріш, відповідною реакцією проти того хаотичного та руйнівного, що виступає й під оманливим обличчям раціональної розумності» (Ясперс, 2013, с. 136). Звичайно наведений перелік можна було б доповнити уривками з робіт таких філософів як, наприклад: М. Мерло-Понти, С. Керкегор, Г. Марсель тощо. Але справа в тому, що до цього переліку варто було б додати прізвища українських діячів, чий творчий спадок гармонійно вписується в лоно екзистенціалізму. Адже як суспільне явище, ґрунтовний напрямок у розвитку як філософії так і літератури, екзистенціалізм можна аналізувати крізь

призму національних ідей, набутків та творів. У цій роботі мова піде саме про явище українського екзистенціалізму, явище, яке має єдине коріння як для філософії, так і для української літератури та походить від однакових ментальних рис, переломлених крізь певне світобачення митця та історичної доби як такої.

Аналіз досліджень та публікацій. Окрім джерелознавчих робіт всесвітньовідомих екзистенціалістів, прізвища яких були означені вище, треба звернути увагу на те, що українські дослідники також доволі активно розбудовують цю тему. Так, Артюх В. О. (2014) у дослідженні «Філософія історії екзистенціалізму та її українські аналоги» поряд з представленням типових рис екзистенціальної філософії, автор намагається вибудувати паралелі між цією течією та ідеями діячів української філософії культури. Васишин І. (2003) у дослідженні «Віртуальний світ українського екзистенціалізму» наголошує на єдності літературного та філософського екзистенціалізму. Титар О.В. (2017) у свою чергу, обґрунтовує те, що основні теоретичні концепції В. Підмогильного презентують український варіант екзистенціалізму. Малишівська І. В. (2009) розглядає проблему національної своєрідності українського екзистенціалізму на європейському тлі крізь призму аналізу творчої спадщини письменників-екзистенціалістів. Спробу філософського та літературознавчого аналізу екзистенціалізму, через аналогії українських та європейських проявів, демонструють автори роботи «Existential motives of Ukrainian philosophical culture and its harmony with European trends» (Ostapchuk, & Efimenko, 2016). Представлений дослідницький огляд публікацій з теми роботи, дозволяє вести мову про її актуальність в аспекті обґрунтування та виокремлення явища українського екзистенціалізму, як синкретичного філософсько-літературного феномена.

Мета дослідження - обґрунтувати явище українського екзистенціалізму, продемонструвати синкретичну єдність філософського та літературного аспектів.

Результати дослідження.

Український екзистенціалізм має дотичну до західної, але самостійну і оригінальну

філософську концепцію, яка ґрунтується на особливих ментальних рисах українського народу. Проблема екзистенціальної сутності людини у творчості українських філософів є багатоаспектною. Розкриваючи її, українські митці зосереджують свою увагу, насамперед, на цінності феномену життя, розкритті буттєвості людського єства у речішці життя народу. Екзистенціальні риси українського менталітету виростають з особливостей способу життя наших пращурів, виявились співзвучними неоплатонічним орієнтаціям візантійського християнства з його спрямуванням на «внутрішню людину», неповторність людського індивіда. Звідси збільшена увага та інтерес українських інтелектуалів до екзистенціальної тематики в межах різних історичних періодів розвитку філософської та літературної думки. Відповідно, цікавість глибинами людського єства, що має глибоке ментальне коріння, можна розглядати як підґрунтя для розвитку українського екзистенціалізму, принаймні, у площині філософії та літератури.

Розглядаючи феномен філософії історії екзистенціалізму, В. Артюх (2014) зазначає про те, що в основі екзистенційного світовідчуття українських інтелектуалів, перебуває власний досвід переживання та досягнення соціально-політичних подій (воєн, революцій, економічних криз, голодоморів тощо), що підштовхнули їх до стихійного філософування з його моментами «межових ситуацій». Так, М. Шлемкевич намагається подати опис основних зразків екзистенціального існування української людини. У дослідженні «Загублена українська людина» він, виділяючи історичні «типи українців», доводить, що саме характери «гоголівської», «сковородинської» і «шевченківської» людини впливають на наше світосприйняття. Так, «шевченківська людина» має характер сучасного українства. Ця «нова людина, чекала апостолів правди й науки ... для перетворення світу й життя на основі нового, праведного закону» (Шлемкевич, 2000, с. 322).

У своєму дослідженні М. Шлемкевич замислюється над тим, що ми вкладаємо у поняття «українська душа». Шлях пошуку приводить автора до переконання, що найкраще ми пізнаємо себе шляхом порівнянь з іншими і шляхом протиставлень. Дослідник

загострює увагу на загубленості українців у своїй власній праматері: «загублена українська людина живе в нас» (Шлемкевич, 2000, с. 318). М. Шлемкевич доходить висновку, що українська ментальність особлива: її представники відрізняються індивідуалізмом і самовпевненістю.

У свою чергу, феномен української душі М.Гоголь пов'язував з ухилом до усамітнення, яке є імпульсом до визнання кожною людиною права на власний, індивідуальний шлях життя. Т. Шевченко має погляд на українську душу як на «роздвоєну» сутність, для нього така роздільність психічного на ідеальну спільність і реально існуючу суспільну структуру, постає як трагедія українців (Лисоколенко, 2010). Д. Чижевський звертає увагу на те, що протягом віків народний світогляд видозмінюється, але й є такі риси в українській ментальності, що залишаються непохитними. До таких національних світоглядних настанов більшість дослідників відносять: екзистенційність, кордоцентризм, індивідуалізм, гуманність, демократизм, волелюбність, толерантність та миролюбність, милосердність та інтровертизм (Чижевський, 2005). Отже, ментальне підґрунтя для розвитку феномену українського екзистенціалізму, обумовило його сутнісні риси як філософсько-літературного явища.

Український літературний екзистенціалізм постає наближеним течій «філософії абсурду», «філософії страху», «філософії відчаю» (Бичко, 2000). Українська література сповнена різноманітними творами, в межах яких підіймається безліч екзистенціальних запитань. Аналіз літературної спадщини з погляду приналежності до вітчизняної філософської традиції постає важливим елементом дослідження та сприяє формуванню уявлення про нерозривну єдність української інтелектуальної думки в межах екзистенціалізму. З огляду на це, надалі сфокусуємось на аналізі деяких творів українських письменників, в межах яких екзистенціальні ідеї вбачаються домінуючими.

Так, найяскравішими представниками філософії трагедії виступають Леся Українка та Тарас Шевченко. Головними героями їх

творів постають звичайні люди, де кожна особистість є цінністю з власним безмежним океаном почуттів.

Власну галерею людських душ будує Леся Українка. Пошуки поетеси тяжіють екзистенціалізму, їх об'єднує, на переконання А. Бичко, орієнтація на приховане, тіньове, внутрішнє. Це внутрішнє було для Лесі Українки вічно рухливим, вольовим початком. «Начало... Вона намагається його виявити, розшукати, віднайти з небуття, навіть з темряви віків» (Бичко, 2000, с. 94). Уся драматургія Лесі Українки – це вічний пошук правди, яка визначає буття героїв і спрямовує їх життя. У «Лісовій пісні» найвищої точки досягає питання про гармонію людського буття, яке Леся Українка вирішує з позиції домінування духовного початку над тілесним:

«О не журися за тіло!

Ясним вогнем засвітилось воно» (Леся Українка, 1977, с. 536).

Як у власному житті поетеси була змушена боротися з фізичною недугою, так і більшість її творів просякнуті саме боротьбою добра і зла, зовнішнього і внутрішнього. Так, головна героїня драми «Кассандра» (Леся Українка, 1951). постає перед читачами з безмежним потоком почуттів, які дозволяють їй перебувати у світі реального буття і внутрішнім власним світі. Варто звернути увагу на той факт, що Леся Українка певною мірою передувала тим світоглядним формам, які характеризують сучасне мистецтво, сучасну літературу і філософію. У філософії – це постмодернізм, який ставить проблему різноманіття «бачень» як закономірного вираження безмірного розмаїття людських «очей» (Лисоколенко, 2010).

Філософію трагедії у творчості Т. Шевченка варто розуміти як вираз душі, як спробу передати відчуття трагізму життя поета. Маються на увазі не лише трагічні обставини особистого життя самого Т. Шевченка, а й прийняття їм на себе трагедії буття рідного народу, що утворює особливий тип світосприйняття й світорозуміння. Намагання досягнути сутність власного життя у поета пов'язане з «заглибленням у душу» як у власну, так і в душу звичайних українських селян. Таке заглиблення поета у власну екзистенцію відображає усю його життєву драму та трагедію тогочасного українського

селянства, яке жило за покликом своєї душі й серця, часто звертаючись до Бога за допомогою. Головними героями Кобзаря виступають емоційні натури, підвладні впливам власних життєвих вражень, що проявляються через серце (Шевченко, 1982).

В межах української літературної традиції утворилося своєрідне концептуальне ядро в середині самого екзистенціалізму, найхарактернішими його ознаками, окрім представлених вище, слід вважати: особливий, базований на національному ментальному ґрунті, спосіб передачі екзистенційної кризи – як стану тривоги, занепокоєння, глибокого психологічного дискомфорту у питаннях пошуку відповідей про сенс власного існування. Саме таку картину малює для нас М. Коцюбинський у творі «Intermezzo». Подолання стану тривоги стає можливим через єднання з природою, через наповнення себе її силою та красою (Коцюбинський, 1979). М. Коцюбинський представляє людину, що втомилася перебувати у вирі важливих соціально-політичних подій, людину, яка вже у стані психічного зломлення, кризи буття, повертається до свого справжнього внутрішнього єства – природи. Після чого, розв'язання екзистенційної кризи пов'язується автором зі зміною світосприйняття головного героя, його ціннісних орієнтацій.

«Література – унікальний зразок людського мистецтва, в якому синкретично об'єдналися творча складова, глибокий психологізм та наскрізна інтелектуальність оточуючого світу. Саме ці риси характеризують українську психологічну та філософську прозу, яскравим представником якої виступає Валер'ян Підмогильний» (Ізосімова, 2014, с. 35). Говорячи про творчу спадщину письменника, треба відзначити, що вона доволі різнобарвна в жанровому та проблемному аспектах. Вершиною генія В. Підмогильного вважається роман «Місто» (2014), – твір, який викликав ажіотаж як у 20-ті роки, так і 80-ті. І причин тому декілька. По-перше, це високохудожній роман. По-друге, проблематика твору нова, точніше, спосіб бачення старих проблем своєрідний за своєю суттю і талановито втілений в образній системі. А ще роман «Місто» можна вважати одним із перших філософських

романів в українській літературі, в якому органічно переплелися побут і психологія, мистецтво й філософія. «В. Підмогильний своїми романами ставить найголовнішу з проблем модерну – проблему перспективи української нації, чи повинна вона йти старим селянським шляхом, чи повинна завойовувати місто і його досягнення, переосмислюючи нові технічні набутки з точки зору психології селянської молоді, пробудженої революцією. ... Ми бачимо, яким чином пристосовується національна психологія до нових соціальних обставин, як виробляються міські українські модерні ідентичності» (Титар, 2017, с. 13).

У образі головного героя роману «Місто» уособлено чи не найяскравіші риси французького екзистенціалізму (А. Камю, Ж. П. Сартра). Так, самотня людина, закинута у цей безглуздий світ, і все, що вона має – це безмежна свобода, якою ця людина має розпорядитися на власний розсуд. Останнє надскладне завдання робить із людини Людину, наділяючи її життя сенсом (екзистенції). Звичайно ж, буде перебільшенням говорити, що образ Степана Радченка – це суто екзистенційний образ. Автор просто представив перед нами тогочасну людину, проаналізував моделі її життя, зробив певні висновки, які, у свою чергу, виявилися схожими з ідеями французьких екзистенціалістів. В цілому у романі «Місто» В. Підмогильного явище літературного екзистенціалізму розкривається крізь призму безлічі філософських аспектів. Як то, абсурдність буття, критика дійсності, намагання звільнити розум, втекти від абсурду, дилеми в екзистенційних кризових (межових) ситуаціях.

І. Багряний у романі «Тигролови» (2000) продемонстрував майстерність у зображенні трагізму існування людини ХХ ст. Автор випробовує моральний потенціал героїв: чи зможуть вони протистояти антигуманному режимові. Епічне полотно роману базується на засадах екзистенціалізму. Автор намагається передати складне буття людини за умов пригнічення духовного світу особистості. І. Багряний демонструє головного героя як людину, що зрозуміла всю складність ситуації і готова нести свій тягар, у жодному разі не скоряючись долі.

Саме такою, за А. Камю, має бути абсурдна людина, яка намагається знайти й реалізувати себе в хаосі абсурдного світу (Куриленко, 2004). Бунтарство Многогрішного пов'язане з боротьбою за незалежність.

Ця боротьба постає як одна із можливих межових ситуацій, у які потрапляє людина. «За К. Ясперсом, найяскравіший випадок межової ситуації, що відкриває кінець екзистенції - це смерть. Не тільки смерть, але й смертельна хвороба, страждання, ... ставлять індивіда в межову ситуацію, що неодмінно призводить його до розуміння власної кінечності, вихоплюючи зі світу повсякденності» (Василишин, 2003, с. 71). Екзистенціалізм у романі «Тигролови» І. Багряного вбачається дотичним до концепцій філософів-екзистенціалістів (бунт проти абсурдного світу, проблема екзистенційного вибору, пошуку свободи, приреченій самотності). Водночас екзистенціальні погляди І. Багряного, базуючись на українському ментальному ґрунті, є особливими, такими, що розкриваються у національному характері головного героя, в його позитивній установці на життя у найскладніших, здавалося б, безвихідних життєвих ситуаціях.

Висновки.

На основі проведеного аналізу можна вести мову про наступне. Український екзистенціалізм – це те явище, яке увібрало

в себе усталені ментальні риси українців, пов'язане з символізмом життя, з апеляцією до «внутрішньої української людини», кордоцентричності та інтровертизму. Представлені дослідження митців, як літературних діячів, вбачають правомірність підходу до українського екзистенціалізму як до синкретичного феномена, існуючого у лоні філософської та літературної традиції. Витоки українського екзистенціалізму зароджуються в межах національної культурної традиції, відштовхуються від антропоцентричної концепції Г. Сковороди, вбираючи у себе трагізм світовідчуття епох, як українських реалій.

Представники української екзистенційної традиції піднімають питання про особливе ментальне світосприйняття, яке доволі часто межує з трагедією сприйняття дійсності, з домінуванням духовного початку над тілесним, з ірраціональним сприйняттям світу. Українські літератори в дусі класичних філософських традицій розкривають явище екзистенційної кризи та тематику покинутої людини у вирі сучасного самотнього, абсурдного життя. Загалом підхід до сприйняття українського екзистенціалізму як до явища, існуючого поміж філософією та літературою, вбачається виправданим, в аспектах дотичності піднятих тем та представлених шляхів їх розв'язання, формулювання висновків.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Артюх В. О. Філософія історії екзистенціалізму та її українські аналоги. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки», (1083) (49), 2014 URL: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/2135>
- Багрянний І. Тигролови. Кіровоград : Степова Єллада, 2000. 240с.
- Бичко А. Леся Українка: Світоглядно-філософський погляд. К.: Укр. центр духовної культури, 2000. 186 с.
- Василишин І. Віртуальний світ українського екзистенціалізму (Ю. Косач і В. Домонтович). // Слово і час. 2003. № 6. С. 70-75.
- Ізосімова С. Екзистенціальна філософія Міста, як основна риса однойменного роману В. Підмогильного. // Наука. Релігія. Суспільство. 2014. №3. С. 35-38.
- Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. М.: Политиздат, 1990. 415 с.
- Коцюбинський М. М. Оповідання (1901-1909). Твори в трьох томах. К.: Дніпро, 1979. Т.2. 286 с.
- Куриленко І. А. Екзистенціалізм як об'єкт наукового вивчення. // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Казаріна. 2004. № 627. (40). С. 178.
- Леся Українка. Кассандра. Драматичні твори в п'яти т. К. 1951. Т.2. С. 248 - 333.
- Леся Українка. Лісова пісня. Вибране. К., 1977. С. 536.
- Лисоколенко Т. В. Covid-19: у фокусі сучасних філософських дискусій. Філософсько-світоглядні та культурологічні контексти неперервної освіти: матеріали II міжн. наук.-практ. конф. (м.Дніпро, 29 квіт. 2020 р.). Дніпро: СПД «Охотнік», 2020 - а. С.16-18.
- Лисоколенко Т. В. Гра в екзистенціалізмі: особливості сприйняття світу. // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. Студії. 2020. Вип. 32. С. 51–55 DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.32.7>
- Лисоколенко Т.В. Ірраціональний досвід в українській філософській думці XVI-XIX ст.: дис. ... канд. Філол.наук: 09.00.05. Слов'янський державний педагогічний університет. Слов'янськ, 2010. 192 с.

- Малишівська І.В. Українська екзистенціальна проза у європейському контексті. // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство. 2009. Вип. XXI. С. 551-559
- Підмогильний В. Місто. Харків: Фоліо, 2014. 240 с.
- Сартр Ж. П. Екзистенціалізм – это гуманизм. Сумерки богов. М. 1989. С. 319-344.
- Титар О. В. Український екзистенціалізм у пошуках гуманістичних культурних орієнтирів: філософія нового українського урбанізму «Третьої революції». Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки». 2017. №. 57. С. 11-19.
- Чижевський Д. Філософські твори: у 4т. К.: Смолоскип, 2005. Т.1. 402 с.
- Шевченко Т. Г. Кобзар. К.: Дніпро, 1982. 647с.
- Шлемкевич М. Загублена українська людина. Хроніка 2000. Україна: філософський спадок століть. 2000. № 39-40. С. 317-339.
- Ясперс К. Разум и экзистенция. М.: Канон+; РООИ Реабилитация, 2013, 336с.
- Beale S. The Plague, Camus, and hope. 2020. URL: <https://iai.tv/articles/hope-hidden-by-plague-auid-1446>
- Edistat. 2020. URL <https://www.edistat.com/>.
- Ostapchuk G., Efimenko I. Existential motives of ukrainian philosophical culture and its harmony with european trends. // Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. 2016. №. 36. С. 78-87.

REFERENCES

- Artyukh, V. O. (2014). Filosofiya istoriyi ekzystentsializmu ta yiyi ukrayins'ki analohy. [Philosophy of the history of existentialism and its Ukrainian analogues] Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Teoriya kul'tury i filosofiya nauky». [in Ukraine].
- Bagryany, I. (2000). Tyhrolovy [Tiger Trappers]. Kirovohrad: Stepova Yellada [in Ukraine].
- Beale, S. (2020). The Plague, Camus, and Hope. Retrieved from <https://iai.tv/articles/hope-hidden-by-plague-auid-1446>.
- Bychko, A. (2000). Lesya Ukrayinka: Svithlyadno-filosofs'kyy pohlyad. [Lesya Ukrainka: Worldview and philosophical view]. K.: Ukr. tsentr dukhovnoyi kul'tury. [in Ukraine].
- Chyzhevs'kyy, D. (2005). Filosofs'ki tvory: u 4t. [Philosophical works]. K.: Smoloskyp, T.1. [in Ukraine].
- Edistat (2020). Retrieved from <https://www.edistat.com/>.
- Izosimova, S. (2014). Ekzystentsial'na filosofiya Mista, yak osnovna rysa odnoymennoho romanu V. Pidmohyl'noho. [Existential philosophy of the City, as the main feature of the novel of the same name by V. Pidmohylny]. Nauka. Relihiya. Suspil'stvo. № 3. pp. 35-38. [in Ukraine].
- Kamyu, A. (1990). Buntuyushchiy chelovek. Filosofiya. Politika. Iskusstvo. [Rebellious man. Philosophy. Politics. Art]. M.: Politizdat. [in Russian].
- Kotsiubynsky, M. (1979). Opovidannya (1901-1909). [Stories (1901-1909)]. Tvory v tr'okh tomakh. K.: Dnipro, T.2. [in Ukraine].
- Kurylenko, I. A. (2004). Ekzystentsializm yak ob'yekt naukovooho vyvchennya. [Existentialism as an object of scientific study]. Visn. Khark. nats. un-tu im. V.N. Kazarina. № 627. (40). [in Ukraine].
- Lesya Ukrainka (1951). Cassandra. [Cassandra]. Dramatychni tvory v p'yaty t. K., T.2. pp. 248-333. [in Ukraine].
- Lesya Ukrainka, (1977). Lisova pisnya. [Forest Song]. Vybrane. K. [in Ukraine].
- Lysokolenko, T. (2010). Irratsional'nyy dosvid v ukrayins'kiy filosofs'kiy dumtsi XVI-XIX st. [Irrational experience in Ukrainian philosophical thought of the XVI-XIX centuries]. (dys. kand. filos. nauk). Slov'yans'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet, Slov'yans'k. [in Ukraine].
- Lysokolenko, T. V. (2020). Hra v ekzystentsializmi: osoblyvosti spryynyattya svitu [Game in existentialism: features of perception of the world] Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filos.-politoh. Studiyi. [in Ukraine].
- Lysokolenko, T. V. (2020a). Covid-19: u fokusi suchasnykh filosofs'kykh dyskusi. [Covid-19: in the focus of modern philosophical discussions]. Filosofs'ko-svithlyadni ta kul'turolohichni konteksty neperervnoyi osvity: materialy II mizhn. nauk.-prakt. konf.(m.Dnipro, 29 kvit. 2020 r.). Dnipro: SPD «Okhotnik», pp.16-18. [in Ukraine].
- Malyshevskaya, I. V. (2009). Ukrayins'ka ekzystentsial'na proza u yevropeys'komu konteksti. [Ukrainian existential prose in the European context]. Aktual'ni problemy slov'yans'koyi filolohiyi. Seriya: Linhvistyka i literaturoznavstvo. Vyp. XXI. pp. 551-559. [in Ukraine].
- Ostapchuk, G., & Efimenko, I. (2016). Existential Motives of Ukrainian Philosophical Culture and Its Harmony with European Trends. Science hour writing of NPU imeni MP Dragomanov. Series 7: Religion. Culturology. Philosophy, (36), 78-87.
- Pidmohylny, V. (2014). Misto. [City]. Kharkiv: Folio. [in Ukraine].
- Sartre, Zh. P. (1989). Ekzistentsializm – eto gumanizm. [Existentialism is Humanism]. Sumerki bogov. M., pp. 319-344. [in Russian].
- Shevchenko, T. H. (1982). Kobzar. K.: Dnipro. [in Ukraine].
- Shlemkevych, M. (2000). Zahublena ukrayins'ka lyudyna. [The lost Ukrainian man]. Khronika 2000. Ukrayina: filosofs'kyy spadok stolit'. № 39-40. pp. 317-339. [in Ukraine].
- Tytar, O. V. (2017). Ukrayins'kyy ekzystentsializm u poshukakh humanistychnykh kul'turnykh oriyentyriv: filosofiya novoho ukrayins'koho urbanizmu «Tret'oyi revolyutsiyi». [Ukrainian existentialism in search of humanistic cultural landmarks: the philosophy of the new Ukrainian urbanism of the «Third Revolution»]. Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni VN Karazina. Seriya «Teoriya kul'tury i filosofiya nauky». №. 57. pp. 11-19. [in Ukraine].

Vasylyshyn, I. (2003). Virtual'nyy svit ukrayins'koho ekzystentsializmu (Yu. Kosach i V. Domontovych) [The virtual world of Ukrainian existentialism (Yu. Kosach and V. Domontovych)]. Slovo i chas. 6. pp. 70-75 [in Ukraine].
Yaspers, K. (2013). Razum i ekzistentsiya. [Mind and Existence]. M.: Kanon+; ROON Reabilitatsiya. [in Russian].

Lysokolenko Tetiana

Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-1545-8682>, lusokolenko@gmail.com

Karpan Iryna

Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-1921-5373>, irinakarpan2@gmail.com

Rohova Olena

Ph.D., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0001-5498-6897>, rogovaeg69@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 20.07.2021

Схвалено до друку / Accepted: 28.08.2021

Olexander Katsora*Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)*

Problems and state of development of mediation in Ukraine

The article is devoted to the consideration of the institute of mediation and its main characteristics. The aim of the article is to identify problems and prospects for the development of mediation in Ukraine. The concept of mediation as a structured process, regardless of its name or reference to it, by which two or more parties to a dispute try to independently agree, on a voluntary basis, to resolve the dispute with the support of a mediator, is analyzed. Mediation has been found to be widely used in the European Union, the United Kingdom, the United States, Canada, and Australia as an alternative way of resolving disputes without litigation. The article analyzes the state of mediation in Ukraine, in particular, emphasizes that the practice of resolving conflicts and disputes through mediation is gradually increasing, but still the legislation of Ukraine remains unregulated procedure. The article also highlights some legal acts that partially regulate the implementation of mediation as a social service and determine its content. There are two stages of providing mediation services: mediation, which involves establishing contact with the parties to the conflict, analysis of the situation and establishing the causes of the conflict; implementation of mediation, which involves the direct process of such a service.

The article presents and partially describes the reasons for the low level of mediation in Ukraine, in particular the low level of public awareness about the possibility of resolving conflicts through mediation. The article also reflects the advantages of the mediation process in resolving conflicts, including the voluntary decision-making on mediation, in the process of its implementation, reaching agreements and implementing decisions, confidentiality of mediation, flexibility of the mediation process, during which the parties determine and control the conflict resolution process and make decisions on concluding a peace agreement or terminating mediation, the ability to take into account the interests of both parties to the conflict, the economy of time and resources of the parties to the mediation.

Keywords: *Mediation, Conflict, Dialogue, Facilitation, Voluntariness*

Олександр Кацьора*Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)*

Проблеми та стан розвитку медіації в Україні

Стаття присвячена розгляду інституту медіації та його основним характеристикам. Метою статті є визначення проблем та перспектив розвитку медіації в Україні. Проаналізовано поняття медіації як структурованого процесу, незалежно від його назви або посилання на нього, за допомогою якого дві або більше сторін спору намагаються самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора. Встановлено, що медіація активно використовується у країнах Європейського Союзу, Великої Британії, США, Канади та Австралії як альтернативний спосіб вирішення спорів без залучення судового способу.

Проаналізовано стан медіації в Україні, зокрема наголошується на тому, що практика вирішення конфліктів та спорів шляхом медіації поступово збільшується, однак досі законодавством України процедура медіації залишається не врегульованою. Також у статті висвітлено окремі нормативно-правові акти, які частково регулюють здійснення медіації як соціальної послуги та визначають її зміст. Виокремлено два етапи надання послуги медіації: здійснення посередництва, що передбачає встановлення контакту зі сторонами конфлікту, аналіз ситуації та встановлення причин конфлікту; здійснення медіації, що передбачає безпосередній процес такої послуги.

Наведено та частково охарактеризовано причини низького рівня поширення медіації в Україні, зокрема низький рівень обізнаності населення щодо можливості вирішення конфліктів за допомогою посередництва. Також у статті відображені переваги медіаційного процесу у вирішенні конфліктів, зокрема виокремлено добровільність прийняття рішення про посередництво, в процесі його проведення, досягнення домовленостей і виконання прийнятих рішень, конфіденційність медіації, гнучкість процесу медіації, під час якого сторони самі визначають та контролюють процес вирішення конфлікту, а також приймають рішення про укладання мирної угоди чи припинення медіації, можливість врахувати інтереси обох конфліктуючих сторін, економність часу та ресурсів сторін посередництва.

Ключові слова: *медіація, конфлікт, діалог, фасилітація, добровільність*

Вступ.

Конфлікти є невід'ємною частиною будь-якого соціального організму і супроводжують його розвиток. Важливим є пошук та використання дієвих механізмів вирішення конфліктів або мінімізації їх негативних наслідків. Одним з таких способів, який позитивно зарекомендував себе в країнах ЄС, Великобританії, США, Австралії та Канаді є медіація. В Україні інститут медіації привертає до себе дедалі більшу увагу, проте стримуючим фактором його розвитку є відсутність повноцінної нормативно-правової бази та низький рівень обізнаності населення щодо можливості вирішення конфліктів за допомогою цього способу. Тому вивчення медіації є важливим як для теорії, так і для практики, завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади медіації та її ролі у вирішенні конфліктів висвітлені у наукових працях українських та зарубіжних вчених, зокрема А. Горової, В. Землянської, М. Карпенка, Т. Подковенко, І. Ясиновського, Р. Рідлі-Даффа, А. Беннетта, А. Джерами та інших.

Метою дослідження є визначення проблем та перспектив розвитку медіації в Україні.

Методи дослідження: для вирішення поставленої мети застосувалися системний аналіз (для опису інституту медіації та його основних характеристик) та аналіз документів (для виявлення нормативних особливостей регулювання медіації).

Виклад основного матеріалу.

Медіація (посередництво) почала розвиватися в другій половині ХХ ст. в США та зарекомендувала себе як ефективний спосіб позасудового вирішення конфліктів (спорів). В англо-американських юрисдикціях існує змішаний підхід до медіації зі значними саморегулюючими та законодавчими елементами. Наприклад, в Австралії офіційний підхід проявляється у сотнях нормативно-правових актів, які регулюють медіацію, переважно на основі галузей, де вона застосовується. На європейському континенті ряд країн, включаючи Францію, Німеччину та Італію, дозволили постачальникам послуги медіації та судам розробити власні схеми регулювання здійснення цього процесу (Alexander, 2008, p. 11).

Крім різних механізмів впровадження медіації, існують багато визначень цього поняття. Так, британські науковці Р. Рідлі-Дафф та А. Беннетт визначають медіацію як процедуру, за допомогою якої неупереджена третя сторона вирішує, яким чином можна розв'язати конфлікт. У процедурі медіації саме сторони спору, а не медіатори, визначають умови досягнутої угоди (Ridley-Duff, Bennett). На думку А. Джерами, особливою рисою процедури медіації як процедури вирішення спорів є її мета, що полягає в досягненні добровільного та погодженого результату, а також відсутність повноважень у того, хто проводить процедуру медіації, на нав'язування якогось обов'язкового до виконання рішення спору сторонам (Gerami, 2009, p. 434).

Не дивлячись на різні підходи імплементації, визначення посередництва та механізмів його здійснення, пропонуємо визначати медіацію відповідно до Директиви 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21 травня 2008 року «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах». У цьому документі медіація визначається як структурований процес, незалежно від його назви або посилання на нього, за допомогою якого дві або більше сторін спору намагаються самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора (Директива Європейського парламенту та Ради «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах», 2008, с. 5). На наш погляд, таке визначення чітко визначає структуру, принципи та суб'єктів медіаційного процесу.

Аналізуючи стан інституту медіації в Україні, можемо стверджувати, що він знаходиться на етапі свого формування по декількох причинах. Одна з основних причин – не має повноцінного нормативно-правового регулювання медіаційного процесу. У той же час, Кабінетом Міністрів України розроблено відповідний законопроект «Про медіацію», у зв'язку з чим міністр юстиції України Д. Малюська зазначив: «Хоча в Україні практика вирішення конфліктів та спорів шляхом медіації поступово збільшується, однак досі законодавством України процедура медіації залишається не врегульованою.

Водночас підготовка відповідного проекту закону продиктована також необхідністю ратифікації та імплементації Сінгапурської конвенції про медіацію» (Схвалений Урядом законопроект, 2020). В 2020 році українським парламентом було прийнято за основу законопроект «Про медіацію», але до сих пір закон не ухвалено в цілому. Згідно проекту цього Закону, медіація визначається як добровільна, позасудова, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів (Проект Закону України «Про медіацію», 2020). На думку законодавця, медіація може застосовуватися у будь-яких конфліктах, які виникають у цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних правовідносинах, а також кримінальних провадженнях під час укладання угод про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим та в інших сферах суспільних відносин. Також зазначається, що медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, незалежності та нейтральності медіатора, неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації. Зауважимо, що чинним нормативно-правовим документом, який визначає медіацію, є Закон України «Про соціальні послуги» (Закон України «Про соціальні послуги», 2020), а також Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації) (Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації)», 2016). Згідно цих документів зміст медіації полягає у допомозі із врегулювання конфліктів, веденні переговорів, опрацюванні шляхів та умов розв'язання конфлікту.

Крім цього, передбачається два етапи надання такої послуги:

1) здійснення посередництва, що передбачає встановлення контакту зі сторонами конфлікту, аналіз ситуації та встановлення причин конфлікту;

2) здійснення медіації, що передбачає безпосередній процес такої послуги.

Звичайно, що лише відсутність

законодавчого регулювання інституту медіації не є основною причиною низького рівня розповсюдження такої практики вирішення спорів. На думку українського науковця І. Ясиновського, серед інших причин низького рівня поширення медіації в Україні є:

1) низька правова культура населення;
2) недостатній рівень довіри до цієї послуги;

3) недостатня поінформованість суспільства загалом і громадян зокрема про медіацію, її переваги як альтернативної судовому розгляду;

4) позиції сторін, які не бажають погоджуватися на компроміс;

5) специфіка національного правосуддя;

6) складність вибору медіатора як високопрофесійної особи;

7) особливості політичного та економічного становища України;

8) низький рівень співпраці з міжнародними організаціями;

9) відсутність належного фінансування та незначна підтримка держави;

10) переважно громадські засади розвитку медіації (Ясиновський, 2016, с. 126).

Окремо варто зупинитися на перевагах вирішення конфлікту методом медіаційних практик. На нашу думку, серед основних переваг варто виділити декілька. По-перше, сторони конфлікту добровільно беруть участь у медіації. Це передбачає, що під час прийняття рішення про посередництво, в процесі його проведення, досягнення домовленостей і виконання прийнятих рішень сторони діють за принципом самовизначення. По-друге, процес здійснення медіації є конфіденційним, тобто вся інформація, отримана медіатором від учасників цього процесу може бути розголошена виключно за письмовою згодою сторін. По-третє, медіація є гнучким процесом, під час якого сторони самі визначають та контролюють процес вирішення конфлікту, а також приймають рішення про укладання мирної угоди чи припинення медіації. По-четверте, медіація дає змогу рівнозначно врахувати інтереси обох сторін, а її метою є знайти рішення, яке задовольняє обидві сторони. По-п'яте, медіація є економічною як у фінансових, так і в часових ресурсах. Вирішення конфлікту шляхом медіації не є довготривалим, та може

суттєво заощадити кошти. Процес чітко контролюється медіатором, який зацікавлений у якнайшвидшому вирішенні ситуації.

Висновки.

Медіація – це альтернативний спосіб досудового або позасудового вирішення спорів, який забезпечує врахування інтересів конфліктуючих сторін, дозволяє заощадити часові та економічні ресурси держави, а також залучених до цього процесу сторін. Це структурований процес, незалежно від його назви або посилення на нього, за допомогою якого дві або більше сторін спору намагаються самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора. Медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, незалежності та нейтральності медіатора, неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації.

Основними стримуючими факторами розвитку медіації є відсутність повноцінної нормативно-правової бази та низький рівень обізнаності населення щодо можливості вирішення конфліктів за допомогою посередництва. У той же час,

Кабінетом Міністрів України розроблено відповідний законопроект «Про медіацію», який прийнятий Верховною Радою України у першому читанні. Не дивлячись на те, що в Україні наразі відсутній окремий закон щодо медіації, така послуга активно використовується у соціальній сфері, зокрема громадськими організаціями, окремими соціальними закладами та службами. Такий стан речей пояснюється тим, що законодавець виділив медіацію як базову соціальну послугу, яка регулюється Законом України «Про соціальні послуги». Тобто медіація в Україні не набула інституційного рівня як частина судової практики, але набуває поширення як послуга в соціальній роботі.

На нашу думку, розвиток інституту медіації в Україні знаходиться на початковому етапі, але має неабиякі перспективи для подальшого розповсюдження у правовій та соціальній сферах. Це пояснюється тим, що незабаром прогнозується прийняття Закону України «Про медіацію» у другому читанні та в цілому. У свою чергу, це дозволить інституційно розвивати медіацію та готувати професійних медіаторів для вирішення конфліктів у різних сферах суспільних відносин.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах: Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>.

Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації): Наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 № 892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>.

Про медіацію: проект Закону України від 19.05.2020 №3504. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877

Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

Схвалений Урядом законопроект про медіацію дозволить розвантажити судову систему. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-malyuska-shvalenij-uryadom-zakonoproekt-pro-mediacyu-dozvolit-rozvantazhiti-sudovu-sistemu>.

Ясинівський І. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз: дис... к-та юрид. наук: 12.00.01. Національна академія внутрішніх справ. К. 2016. 295 с.

Alexander N. Mediation and the art of regulation. Queensland University of Technology Law and Justice Journal. 2008, Vol. 8. № 1. 23 p. URL: <https://lr.law.qut.edu.au/article/download/60/58>.

Gerami A. Bridging the Theory-and-Practice Gap: Mediator Power in Practice / A. Gerami // Conflict Resolution Quarterly. 2009. Vol. 26. № 4. P. 433-451.

Ridley-Duff R.J., Bennett, A.J. Mediation: developing a theoretical framework for understanding alternative dispute resolution: paper to British Academy of Management, University of Sheffield, 14–16 September. URL: <http://shura.shu.ac.uk/2617/1/28>

REFERENCES

- Alexander, N. (2008). Mediation and the art of regulation. *Queensland University of Technology Law and Justice Journal*, 8(1), 23-29. Retrieved from <https://lr.law.qut.edu.au/article/download/60/58>.
- Gerami A. (2009) Bridging the Theory-and-Practice Gap: Mediator Power in Practice. *Conflict Resolution Quarterly*, 26(4), 433-451.
- Pro deiaki aspekty mediatsii u tsyvilnykh ta hospodarskykh pravovidnosynakh: Dyrektyva 2008/52/IeC Yevropeiskoho parlamentu ta Rady vid 21 travnia 2008 r. Retrieved from <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>. [in Ukrainian].
- Pro mediatsiiu: proekt Zakonu Ukrainy vid 19.05.2020 №3504. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877. [in Ukrainian].
- Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 № 2671-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>. [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu sotsialnoi posluhy poserednytstva (mediatsii): Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 17.08.2016 № 892. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>. [in Ukrainian].
- Ridley-Duff, R. J., & Bennett, A. J. (2017). Mediation: developing a theoretical framework for understanding alternative dispute resolution: paper to British Academy of Management, University of Sheffield, 14–16 September. Retrieved from <http://shura.shu.ac.uk/2617/1/28>.
- Skhvalenyi Uriadom zakonoproekt pro mediatsiiu dozvolyt rozvantazhyty sudovu systemu. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-malyuska-shvalenij-uryadom-zakonoproekt-pro-mediacyu-dozvolit-rozvantazhiti-sudovu-sistemu>. [in Ukrainian].
- Yasynovskiy, I. (2016). Implementatsiia protsedury mediatsii v ukrainske zakonodavstvo: teoretyko-pravovyi analiz: dys... k-ta yuryd. nauk: 12.00.01. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv. [in Ukrainian].

Katsora OlexanderPh.D., <https://orcid.org/0000-0001-9544-9297>, oleksandr.katsora@uzhnu.edu.ua

Стаття надійшла / Article arrived: 27.06.2021

Схвалено до друку / Accepted: 29.07.2021

Yaroslav Balanovskyi, Anatoliy Karasevych*Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Uman, Ukraine)*

Problems of Conceptual Support for the Study of the Current State of Ukrainian Society in the Context of Sociological Analysis of Ethno-socio-cultural Phenomena and Processes

The current state of Ukrainian society, starting with the events of 2014, requires a rethinking of the basic categories of sociological analysis of ethno-socio-cultural phenomena and processes. The aim of the article is to reveal the expediency of improving existing and forming new concepts, designed to reflect the characteristics of the current state of Ukrainian society deeply, essentially and accurately, its ethno-cultural and civic-political structure.

This article substantiates the following items: the use of the 'ethnos' terms for the purpose of the denotation of a set of the most general dimensions of the specific class of social communities; the expediency of 'demos' term usage to reflect the characteristics of a specific, civil political identity. It is proved that ethnic community is a holistic set of such common (generic) properties as own, immanent only to this community culture (language), self-identification, awareness of their identity, sovereignty, enshrined in the self-name (ethnonym) and the corresponding activity, the presence of a historical model social organization.

It is emphasized that the socio-cultural dimensions instilled in Ukrainians by the hostile Moscow-Horde civilization did not disappear together with the state, which was a form of existence of this civilization. Ukrainian society today remains a complex mixture of dimensions of both European civilizations, to which it belongs organically, and Moscow-Horde, which continues to exert its influence on Ukraine and Ukrainians, in particular, and the war. It turns out that the study of the current state of Ukrainian society requires not only highly intelligent researchers, not only hard work, but also a powerful arsenal of concepts, tools of scientific penetration into the essential characteristics of social reality. Emphasizes the inadmissibility of using the term 'political nation' usage as such that contradicts with the methodology of scientific concepts formulating.

Keywords: *Ethnos, Demos, National Cultural Identity, Civil Political Identity, Nation, the Ukrainian Society*

Ярослав Балановський, Анатолій Карасевич*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна)*

Проблеми понятійного забезпечення дослідження актуального стану українського суспільства в контексті соціологічного аналізу етносоціокультурних явищ і процесів

Сучасний стан українського суспільства, починаючи з подій 2014 р., потребує переосмислення базових категорій соціологічного аналізу етносоціокультурних явищ і процесів. Метою статті є розкриття доцільності вдосконалення існуючих та формування нових понять, покликаних глибоко, сутнісно і достовірно відображувати характеристики актуального стану українського суспільства, його етнокультурну та громадянсько-політичну структуру.

У статті обґрунтовується доцільність застосування термінів «етнос» для позначення ним сукупності найзагальніших вимірів особливого класу соціальних спільностей та «демос» із метою відображення ним характеристик специфічної, громадянсько-політичної ідентичності. Доведено, що етнічна спільність є цілісною сукупністю таких загальних (родових) властивостей, як власна, іманентна тільки цій спільності культура (мова), самоідентифікація, усвідомлення своєї самобутності, суверенності, закріпленої у самоназві (етнонімі) та у відповідній діяльності, наявність певної історичної моделі соціальної організації.

Підкреслюється, що соціокультурні виміри, прищеплюванні українству ворожою йому московсько-ординською цивілізацією, не зникли разом з державою, яка була формою існування цієї цивілізації. Українське суспільство і сьогодні залишається складною сумішшю вимірів як європейської цивілізації, до якої воно органічно відноситься, так і московсько-ординської, котра продовжує чинити свій вплив на Україну і українство, зокрема, і війною. Доводиться, що дослідження актуального стану українського суспільства потребує не тільки високоінтелектуальних дослідників, не тільки копійки праці, але і потужний арсенал понять, інструментів наукового проникнення у сутнісні характеристики соціальної реальності. Наголошується на неприйнятності застосування терміну «політична нація» як такого, що суперечить методології формулювання наукових понять.

Ключові слова: *етнос, демос, національно-культурна ідентичність, громадянсько-політична ідентичність, нація, українське суспільство*

Постановка проблеми.

Вже понад 7 років Україна змушена захищати свою територію від інвазії московської держави, яка, по-перше, не оголосила війною початок прямого вторгнення на територію нашої країни, іншими словами, не повідомила про початок війни, фактично її розпочавши, тобто, завдала удару підло, зненацька, без попередження. По-друге, Московія володіє другим у світі мілітарним ядерним потенціалом, а її військо за критерієм чисельності штатного складу та озброєнь посідає друге місце у світовому рейтингові військових потуг. По-третє, важливу роль як у підготовці до прямого вторгнення, так і у самому вторгненні й окупації території зіграла певна частина українського населення, громадяни держави Україна. Усе це актуалізує наукове, зокрема соціологічне дослідження, по-перше, того стану українського суспільства, у якому воно знаходилося на момент початку агресії, по-друге, розвитку соціокультурних вимірів цього стану, його сьогочасних характеристик.

Аналіз основних публікацій.

Агресія Московії спричинила сплеск, у першу чергу, публіцистичних досліджень широкого кола проблем, пов'язаних із цією неоголошеною війною, яку тогочасна українська влада назвала АТО (антитерористична операція), а провідні військові аналітики – «гібридною війною». Опубліковано уже десятки, якщо не сотні розповідей журналістів, безпосередніх захисників України про перебіг подій протягом двох перших, найважчих років війни. З'явилися і перші монографічні дослідження соціологів, політологів, істориків, військових науковців. Серед них, у першу чергу, слід назвати монографії І. Рущенко «Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога» (Рущенко, 2015) та «Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту» (Рущенко, 2020).

До першочергових слід також віднести колективну монографію Національного інституту стратегічних досліджень за загальною редакцією В. Горбуліна «Світова гібридна війна: український фронт» (Горбулін, 2017). Важливе місце у вивченні окресленої вище проблеми посіли монографії Є. Магди «Гібридная война: выжить и победить» (Магда, 2015), «Гібридна агресія Росії: уроки

для Європи» (Магда, 2017), колективна монографія «Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс» (за ред. В.А. Кротюка) (Кротюк, 2021). На окрему увагу заслуговують розвідки, представлені низкою наукових конференцій, що відбулися у закладах вищої освіти України. Зокрема, у вересні 2015 р. у м. Старобільську відбулася міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних сил України» (Актуальні проблеми, 2015); на III Конгресі Соціологічної асоціації України, який відбувся у жовтні 2017 р. у м. Харкові, проблемі дослідження соціального простору України воєнного часу була присвячена окрема секція (Секція 6, 2017); на базі Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба щороку, починаючи з 2017 р., проводиться науково-практична конференція «Сучасна війна: гуманітарний аспект» (Тези доповідей, 2017; Науково-практична конференція, 2018; Міжнародна наукова конференція, 2019; Сучасна війна, 2020; V Міжнародна наукова конференція, 2021).

Із публіцистичних творів слід обов'язково назвати фундаментальну роботу О. Білозерської «Щоденник нелегального солдата» (Білозерська, 2020) та колективний доробок А. Андрієвської та О. Халімон «Книга свідчень: анатомія російської анексії Криму» (Андрієвська, & Халімон, 2019).

У цілому, масив опису дослідження цієї проблеми дуже великий і не обмежується наведеними в аналізі розвідками, проте саме в них, на наш погляд, сконцентовано фокус проблеми, що розглядається.

Мета статті – розкрити доцільність вдосконалення існуючих та формування нових понять, покликаних глибоко, сутнісно і достовірно відображувати характеристики актуального стану українського суспільства, його етнокультурну та громадянсько-політичну структуру.

Виклад основного матеріалу.

Перш за все, з'ясуємо зміст базових понять соціологічного аналізу актуального стану українського суспільства. До таких понять відноситься концепт «нація». Цей термін застосовують для позначення двох якісно різних класів (родів) соціальних спільностей – культурних і політичних. У

зв'язку з цим цілком слушно з'являється питання: наскільки таке поєднання відповідає правилам формування наукових понять? Чи примножує евристичний потенціал оксюморон «політична нація»? Наголосимо, один і той самий предмет «нація» відноситься до двох якісно різних родів (класів) предметів. Предмет «нація» відноситься одночасно до класу «етнічні спільності» та класу «політичні спільності».

Усе це вказує на нагальну необхідність і розвитку змісту кожного з названих вище понять і запровадження нових. Тільки у такому разі дослідник матиме можливість глибоко, сутнісно, достовірно відображати виміри соціальної реальності, сформованої в українському суспільстві. Некритичне застосування поняття «політична нація» у науковому аналізі ускладнює пояснення соціальних явищ, є причиною непорозуміння, хибних уявлень про об'єктивні виміри соціального. Тобто, соціологічні дослідження етносоціокультурних явищ і процесів певним чином гальмуються невизначеністю, дискусійністю якщо не усіх, то принаймні таких понять, як «етнос», «нація», «політична нація», «націоналізм» тощо.

На ці характеристики названих вище понять указують і провідні зарубіжні дослідники проблеми. Наприклад, Е. Тонкін, М. Макдоналд, М. Чепмен у своєму колективному доробку «Історія і етнічність» стверджують: «Значення терміна «етнічність» залишається дуже неясним..., а тому існує потреба обґрунтувати та захищати його застосування. Цей термін є предметом нескінченних та безплідних суперечок професійних інтелектуалів, які вважають, що вони знають або повинні знати, що саме цей термін означає» (Тонкін, Макдоналд, & Чепмен, 2000, с. 449). Таку ж оцінку понятійному «арсеналу» дає і Ф. Майнеке: «Що ж виокремлює нації в загальних рамках історії людства? Відповідь тут можлива тільки одна: немає жодного загальноприйнятого визначення, яке вказувало б на ознаки такого визначення» (Майнеке, 2000, с. 503).

Пошлемося також на слова знаменитого фахівця у сфері етнології К. Симонс-Симонолевича: «Найпоширеніше пояснення небажання багатьох дослідників використовувати

поняття національності полягає в наявних термінологічних неясностях і нібито неможливості сформулювати загальноприйнятне визначення нації та її похідних» (Симонс-Симонолевич, 2000, с. 538). І, нарешті, Дж. Гатчінсон та Е. Д. Сміт стверджують: «Термін “етнічна група” – або ж “етнічна спільнота” – є найважливішим, але не існує погодженого чи конвенційного (stipulative), чи оstenсивного визначення цього терміна» (Гатчінсон, & Сміт, 2000, с. 469). Тобто, висунуте нами твердження повністю збігається із оцінками провідних дослідників етносоціокультурних явищ і процесів. Невизначеність, дискусійність поняття «етнос» та його похідних виводить даний факт у ранг наукових проблем, актуалізує потребу вирішення цього завдання, мотивує пошук методів його залагодження.

Спроби проаналізувати історичні корені застосування поняття «етнос» уже були здійснені дослідниками, хоча мета їх пошуку була відмінна від тієї, яка сформульована у цьому дослідженні. Тому пошлемося на їх аналіз, змінивши однак вектор наших інтерпретацій. Так, Е. Тонкін стверджує: «У найдавніших писемних джерелах – наприклад, у Гомера – слово “етнос” не застосовували для позначення людських груп зі спільною культурою, зі спільним походженням або мовою. Його вживали переважно, щоб позначити великі однорідні (undifferentiated) групи тварин або воїнів. Цим словом часто позначали скупчення тварин і комах (бджіл, птахів або мух), потім – схожі гурти воїнів; при цьому в центрі уваги були такі якості, як численність, аморфність структури та загрозлива рухливість» (Тонкін, Макдоналд, & Чепмен, 2000, с. 450). Цитовані автори, аналізуючи твори Есхіла, Геродота, Софокла, Піндара, Аристотеля та ін., доходять висновку, що термін «етнос» застосовується, по-перше, для позначення скупчень біологічних організмів, подібних до просторових сукупностей людей, наприклад, маси мурашок як турми воїнів. По-друге, ним також відображають особливу якісну характеристику певних спільнот людей, полягає вона у тому, що ці люди не належать до спільноти своїх, наприклад, еллінів або римлян, а навпаки є інакшими, чужими, відсталими, загрозливими, підозрілими.

Г. Касьянов у монографії «Теорії нації та націоналізму», досліджуючи практику застосування понять «етнос» та «нація», зауважує таке: «Середньовіччя успадкувало і саме слово, і деякі його семантичні нюанси. Спочатку в історичних хроніках воно вживалося тоді, коли йшлося про віддалені, малознайомі народи, культура яких вважалася відсталою, чужою» (Касьянов, 1999, с. 18). Тобто термін «етнос» продовжує застосовуватися для позначення тих, кого вважають відсталим, упослідженим, хто відрізняється від розвинутіших, досконаліших.

Р. Джаст указує на інверсію (перетворення) змісту терміна «етнос», яке, на його думку, сталося в османський період історії Греції: «...у межах Османської імперії – з огляду на мусульманську більшість в імперії – православні християни ... опинилися в становищі релігійно «інакших». Як загальною назвою для різноманітних релігійних громад, в імперії послуговувались словом “мілети” (millets), і дуже вірогідно, що слово “етнос” православні християни використали, щоб перекласти турецьке слово і застосувати його як назву для самих себе. Отже, греки, мабуть, стали називати себе “етносом” (тобто православними “мілетами”) десь приблизно від XV століття» (Just R., 1978, p. 872). Часом зміст поняття «етнос» змінюється, із нього зникає оцінний аспект вищий – нижчий. Тепер цей термін використовується не для характеристики інших як нижчих у соціальному просторі, а для позначення себе як іншого від себе.

Описуючи розвиток змісту поняття «етнос», Е. Тонкін, М. Макдоналд, М. Чепмен відзначають: «Англійське слово “ethnic”, з різноманітними похідними формами, протягом довгого часу застосовувалося в англійській мові у значенні грецького Нового Заповіту – як незвичний інтелектуальний синонім для “gentile”, тобто як назва для язичників, нехристиян; у цьому значенні це слово продовжували вживати ще в XIX столітті. Однак десь від середини XIX століття вчені стали позначати словом “етнос” щось таке, як “групу людей зі спільними ознаками”. При цьому саме слово “етнос” не стало набуток англомовного інтелектуального дискурсу, але на його основі витворили ціле сімейство складних та похідних слів, які і тепер перебувають у

загальному академічному вжитку: етнологія, етнографія, етноцентричний, етнічний, етнічність та інші. Термін “етнос” [в англійській мові] виявився непотрібним, бо всі похідні терміни в наявному дискурсі були об’єднані навколо ідеї раси: термін “етнос” став би тільки зайвим синонімом до терміну “раса”» (Тонкін, Макдоналд, & Чепмен, 2000, с. 452). Отже, маємо констатувати, що зміст поняття, по-перше, продовжує розвиватися у площині буденності, по-друге, запозичується у науковий понятійний апарат без критичного аналізу його змісту. Ним позначаються, по суті, будь-які групи людей зі спільними ознаками. Відсутнім є науковий аналіз якісної специфіки тих ознак, за якими такі групи виокремлюються.

Таким чином, попередньо здійснений аналіз історії застосування терміну «етнос» обґрунтовує певну низку висновків.

По-перше, сформоване ще у Стародавній Греції, це поняття було витвором буденної свідомості, застосовувалося у побутовому дискурсі.

По-друге, своїм первісним змістом дефініція відображала більше природні, ніж соціальні виміри (йдеться і про єдність комах, наприклад, мурашок, і про єдність людей, наприклад, натовп воїнів у бойовиську). Тобто на початковому етапі його застосування терміном «етнос» позначається особливий тип єдності певної множини предметів, зокрема і соціокультурних. Специфіка цієї єдності полягає у тому, що йдеться про єдність, яка впорядковується локальною територією. Цей тип єдності культурних елементів першим теоретично обґрунтував американський соціолог П. Сорокін: «Усі найчисельніші взаємовідносини різних елементів культури можуть бути зведені до чотирьох основних типів: А. Просторове або механічне сусідство (скупчення). Сюди відноситься будь-який конгломерат культурних елементів (предметів, властивостей, цінностей, ідей) на даній частині соціального і фізичного простору, який має єдиним об’єднуючим чинником просторове або механічне сусідство» (Сорокін, с. 21). Не варто додатково пояснювати що юрма воїнів у бою – це уже соціальне (соціокультурне) явище, хоча їх єдність більше подібна до юрми мурашок чи термітів.

По-третє, розвиток змісту поняття відбувався на побутовому рівні, через потребу відбиття характеристик явищ буденного життя. Або, іншими словами, наповнення поняття новим змістом відбувалося не у процесі наукового обґрунтування, теоретичного осмислення явищ і процесів соціальної реальності, для пояснення необхідності вирізнення певної множини вимірів цих явищ і процесів та їх термінологічного позначення. Навпаки, ним у буденній практиці, повсякденному дискурсі позначали певні інновації, які ще не мали належного понятійного відображення.

По-четверте, починаючи з середини XIX століття вчені стали позначати словом «етнос» групу людей зі спільними ознаками. Тобто термін «етнос» набув статусу терміну, запозиченого у наукові дослідження із повсякденного життя, загального поняття, сформованого буденною свідомістю. І сьогодні його продовжують застосовувати як запозичення із побутової лексики.

У дослідженнях етносоціокультурних явищ і процесів не виявлено спроб приведення змісту поняття «етнос» та його похідних до вимог, установлених логікою до формування наукових понять. Дослідники етносоціокультурних явищ не чинили спроб критичного аналізу екстенсії та інтенсії цього поняття на предмет його відповідності правилам формування наукових понять. Небезпека подібного запозичення була обґрунтована у соціології ще на початкових історичних етапах її становлення у статусі академічної дисципліни.

Про загрози таких запозичень попереджав, наприклад, Е. Дюркгейм, який писав: «побутова лексика, як і концепції, якими вона оперує, настільки двозначна, що науковець, який буде послуговатися нею без додаткового опрацювання, в тому вигляді, в якому вона вживається щоденно, може наразитися на величезні непорозуміння» (Дюркгейм, 1995, с. 5). І далі продовжує цю думку: «Узявши на озброєння якесь із цих понять (закріплених у побутовій лексиці – авт.), науковець ризикує або розмежувати те, що слід розглядати в сукупності, або ж об'єднати в одному ряду цілу низку несумісних фактів, унаслідок чого він втрачає можливість правильно судити про істинну спорідненість речей, а отже, про

їхню сукупність» (Дюркгейм, 1995, с. 5).

Французький соціолог завершує пояснення необхідності критичного аналізу понять, запозичених із побутової лексики, таким чином: «... неможливо зробити якісь правдиві висновки про спорідненість речей та явищ унаслідок поверхового споглядання, яке породило побутову термінологію, а тому науковець не повинен брати за об'єкт свого вивчення сукупність усталених фактів, котрі відповідають уявленням побутового мислення. Він зобов'язаний самотійно окреслити поле свого пошуку, аби встановити специфічність чи однорідність явищ, які до нього належать, – адже без цього наукове трактування їх стає неможливим» (Дюркгейм, 1995, с. 5-6).

Озброївшись методологічною стратегією, сформульованою класиком соціологічної думки, спробуємо «самотійно окреслити поле свого пошуку, аби встановити специфічність чи однорідність явищ, які до нього належать». Тобто окреслимо певну сукупність вимірів, які, на нашу думку, мають виокремити із соціальної реальності особливий клас (рід) соціальних спільностей. Із цією метою звернемося до імперативів, за якими відбувається формування наукових, а отже, і соціологічних понять. За канонами філософської науки «логіка», наповнимо поняття «етнос» таким змістом, який відповідатиме вимогам формулювання наукових понять.

Звернемося тепер до конкретних вимог, які методологія наукового пошуку спрямовує до формування понять. Для цього проаналізуємо найпопулярніші фундаментальні монографічні дослідження, довідники, посібники логіки, які й містять перелік та пояснення здійснення процедур формування понять, містять у собі всю необхідну для подальшої роботи інформацію.

Так, В. Жеребкін наголошує: «Зміст поняття, не поданий у слові, що виражає поняття безпосередньо, не є очевидним. Наприклад, із самого слова «диспозиція» нам ще не відомий зміст цього поняття. Зміст поняття з'ясовується завдяки логічній дії (операції), що здобула назву визначення (definitio). Визначенням (дефініцією) називається розкриття змісту поняття. Оскільки зміст поняття складають необхідні, істотні ознаки предмета, то визначити

поняття – означає з'ясувати істотні ознаки предмета» (Жеребкін, 1995, с. 46-47). Тобто дефініція є процесом визначення певного поняття або, іншими словами, формування певної множини глибоких, сутнісних, необхідних ознак, за якими із контексту буття вирізняється більша або менша кількість предметів, які мають ці ознаки.

Тут важливо зазначити: їх відбір відбувається за спеціальними правилами. Ці правила найчіткіше сформульовані названими нижче французькими філософами А. Арно і П. Ніколь. Вони стверджують, що наповнення змістом певного поняття відповідатиме стандартам логіки тільки у тому разі, коли процедура дефініції матиме три такі атрибутивні виміри: «1. Потрібно, щоб визначення було загальним, тобто, щоб ним охоплювалося усе те, що визначається. 2. Потрібно, щоб визначення було таким, яке відокремлює, тобто, щоб містило виміри тільки того, що визначається. 3. Потрібно, щоб визначення було сутнісним, тобто воно створювало чіткішу і зрозумілішу ідею предмета, який визначається, і, за можливістю, дозволяло зрозуміти його природу, щоб можна було пояснити його основні властивості» (Арно, & Ніколь, 1991, с. 166-167). Як видно із наведеної цитати, першою вимогою послідовники Р. Декарта називають загальність вимірів. Тобто необхідно, щоб виміри виокремлювали всю сукупність предметів, які дослідник прагне віднести до певного класу (роду). Друга вимога зводиться до того, щоб віднесені до змісту поняття виміри стосувалися тільки того, що визначається. Нарешті, третьою *sine qua non* поняття стане те, що включені до його змісту виміри мають глибше, достовірніше пояснювати сутність того, що відображається.

На цю ж характеристику поняття, однак дещо іншими словами вказує і А. Конверський: «За своєю логічною структурою поняття складається зі: змісту і обсягу. Змістом поняття є сукупність ознак, на підставі яких узагальнюються і виділяються у понятті предмети певного класу. Обсягом поняття є множина предметів, кожний із яких є носієм ознак, що складають зміст поняття» (Конверський, 2008, с. 138). Важливо звернути увагу на зауваження цитованого вище автора: «За

субстанціональністю ознаки поділяються на суттєві і несуттєві. Суттєвими називаються ознаки, які визначають природу предмета. Який відображається в понятті... Суттєві ознаки поділяються на основні і похідні. Основні суттєві ознаки відображають сутність предмета, вони є вихідними... У свою чергу, похідні ознаки поділяються на родові і видові. Родовою називають ознаку, яка притаманна предметам певного класу, у межах якого знаходяться предмети, що відображені у даному понятті... Видовою, специфічною є ознака, яка розрізняє предмети, узагальнені у понятті» (Конверський, 2008, с. 139-140). Тобто А. Конверський наголошує на такій обставині: схоплені змістом властивості розмежовують не тільки класи (роди) предметів. У межах певного класу виокремлюються особливі види та одиничні форми предметів цього роду.

Для правильного розуміння взаємозв'язку змісту та обсягу понять важливо також мати на увазі закон оберненої пропорційності. Сутність цієї кореляції така: чим ширшим є зміст поняття, тобто, чим більша кількість характеристик «схоплена» змістом, тим коротшим буде його обсяг. Або, іншими словами, чим більша кількість властивостей перераховується у змісті, тим меншою буде кількість тих предметів, які матимуть ці виміри, тим меншим за обсягом буде такий клас предметів. І *vice versa*, чим менша кількість ознак складає зміст поняття, тим більший обсяг матиме клас предметів, властивості яких відображені у змісті такого поняття.

Для нашого дослідження важливим є також правильна інтерпретація власної якісної специфіки понять або, іншими словами, поділ на види за іманентними їм критеріями. Як зауважує А. Конверський: «Після аналізу логічної структури поняття буде доречним розглянути види понять. Усю множину понять можна розбити на декілька підмножин: за кількістю елементів обсягу; за характером елементів обсягу; за типом елементів обсягу; за характером ознак, що складають зміст поняття» (Конверський, 2008, с. 147). І далі він зазначає: «За кількістю елементів обсягу поняття поділяються на пусті (нульові) і непусті. Непусті поділяються на одиничні і загальні. Пустим

називаються поняття, у обсязі якого немає жодного елемента... Одиничним називається поняття, у обсязі якого узагальнюється один предмет... Загальним називається поняття, у обсязі якого узагальнюється більше ніж один предмет» (Конверський, 2008, с. 147-148).

Для нашого дослідження важливими є поняття, змістом яких відображається рід, у якому знаходиться більше ніж один предмет. Пояснюється це тим, що у дослідженні потрібно відображати власну якісну специфіку етнічних спільностей. Наприклад, як історичні утворення, етнічні спільності змінюються у часі чи, іншими словами, мають буття у формі логічної послідовності станів та їх змін. Це означає, що етнічні спільності існують у формі певної множини історичних типів. Отож, потрібними стають поняття, зміст яких відобразить особливості цих типів.

Названі вище імперативні вимоги до формування наукових понять стануть підґрунтям для формування поняття, зміст якого міститиме сукупність загальних для певного виду соціальних спільностей властивостей. Наголос на загальному, родовому характері вимірів означає, що йдеться про характеристики, носієм яких є певна множина окремих предметів або, іншими словами, клас соціальних спільностей. Тобто кожен із предметів класу є носієм властивостей, спільних для деякої множини інших предметів. Сукупність цих загальних вимірів відбито змістом родового поняття, а усі предмети, які мають спільні, загальні для них характеристики, складають певний єдиний клас.

Звернемося тепер до опису тих властивостей, за якими буде виокремлено специфічний клас соціальних спільностей. Традиційно у соціології під соціальною спільністю розуміється – «така, яка існує реально, емпірично фіксована сукупність індивідів, визначальними рисами якої є відносна цілісність та здатність бути самостійним суб'єктом історичних і соціальних дій, поведінки. Як дійсне об'єднання множини людей, які беруть участь у тих або тих соціальних процесах, здійснюють (безпосередньо або опосередковано) ту або ту соціальну діяльність і, отже, так чи інакше взаємопов'язаних один із одним, спільність

соціальна відрізняється від різноманітних умовних спільностей – номінальних (наприклад, статистично сконструйованих), а також штучно створюваних (наприклад, в умовах лабораторного експерименту), у яких названі взаємозв'язки і взаємодії відсутні» (Краткий словарь по социологии, 1989, с. 209).

Названі вище виміри соціальних спільностей мають універсальний характер, вони відмежовують соціальні спільності від інших соціальних утворень, наприклад, статистичних груп. Тому тепер нам потрібно назвати виміри, які у межах класу (роду) соціальні спільності вирізняють їх особливий вид. Ці характеристики мають бути, по-перше, такими, які фіксуватимуться у певній множини соціальних спільностей, тобто, загальними. За цими властивостями усі їх носії вирізнятимуться в особливий клас, етнічні соціальні спільності. По-друге, ці виміри мають бути такими, щоб певний клас соціальних спільностей (етнічні спільності) за ними відмежовувався від інших класів соціальних спільностей, наприклад, політичних, економічних, поселенських, гендерних тощо. По-третє, схоплені змістом поняття властивості мають суттєвіше, істотніше, достовірніше пояснювати соціальне у всій його безконечній множині явищ, процесів, ієрархічних рівнів тощо.

Такими вимірами є, по-перше, власна, іманентна тільки цій спільності культура (мова). Адже саме єдина спільна культура (мова) стає найпотужнішим інтегративним чинником для певної множини людей, які розрізняються, відокремлюються одна від одної, наприклад, освітою, віком, статтю, місцем народження, професією, політичними переконаннями тощо.

По-друге, самоідентифікація, усвідомлення своєї «окремішності», самобутності, суверенності, закріпленої у самоназві (етнонімі) та у діяльності, спрямованій на безумовне самовідтворення, забезпечення власного існування, продовження свого життя усіма доступними методами і засобами. Боротьба задля забезпечення життєздатності цієї спільності мусить бути атрибутом якщо не кожного окремого індивіда із тих, хто до неї належить, то принаймні для абсолютної більшості з них.

По-третє, наявність у цій спільності певної історичної моделі соціальної організації. Характеристики такої моделі визначаються сукупністю чинників, що впорядковують взаємодії, взаємозв'язки, взаємовідносини індивідів у горизонтальній площині та вертикальній ієрархії.

Названа вище цілісна сукупність загальних (родових) властивостей, отже, таких, які існують відносно самостійним, самодостатнім предметом, потребує певного термінологічного позначення. Узявши до уваги традицію позначати певні сукупності ознак запозиченнями із грецької мови та попередню практику застосування, вона буде позначена терміном «етнічність». Тобто, етнічність – це цілісна сукупність властивостей, специфічна єдність культури (мови); самоідентифікації, яка виявляється не тільки в усвідомленні своєї відмінності, через самоназву (етнонім), але й у безумовній життєздатності, волі до самовідтворення, самозбереження; певна історична форма соціального впорядкування, економічної та політичної організації етнічної спільності.

В іншому ракурсі, етнічність це – інтелектуальний продукт, який, по-перше, має буття у формі ідеального образу, ідеальної конструкції, утвореної методом вичленування окремих рис реальності для віднесення та порівняння її (конструкції) з конкретними об'єктами.

По-друге, інтегровані змістом поняття «етнічність» властивості є атрибутом певної множини соціальних спільностей. За названими вимірами соціальні спільності, що мають перераховані у змісті поняття властивості, об'єднуються у специфічний клас (рід). Цей клас соціальних спільностей відповідно буде позначено похідним від «етнічність» терміном «етнічні спільності». Таким чином, етнічними є особливий вид соціальних спільностей загальною властивістю яких є: культура (мова); самоідентифікація (етнонім), яка виявляється в усвідомленні своєї відмінності, самоназві, у здатності до самозбереження, самовідтворення; певна історична форма соціального (економічного, політичного) впорядкування.

Звідси формулюється ще одне загальне, похідне від етнічності поняття – «етнос» (ethnie). Етносом є клас предметів

(соціальних спільностей), виокремлених на підґрунті наявних у них загальних вимірів. Водночас цей клас розуміється як відносно самостійний, самодостатній, відособлений об'єкт, що відрізняється від інших класів, об'єктів.

Крім того, цим терміном позначається кожен окремий предмет, як носій характеристик, спільних для класу. За допомогою цього поняття відображається приналежність певної соціальної спільності до класу етнічних спільностей. Іншими словами, у науковому аналізі термін «етнос» застосовують тільки тоді, коли для дослідження потрібно позначити приналежність соціальної спільності до класу «етнічні спільності», тобто метою наукового пошуку є найзагальніші виміри об'єкта дослідження. Цей термін застосовують у випадку, якщо науковець абстрагується від вимірів, що відображають власну якісну специфіку етнічної соціальної спільності. Водночас ним відмежовуються, відокремлюються етнічні соціальні спільності від інших видів соціальних спільностей, наприклад, релігійних, політичних, освітніх, професійних тощо.

Вище було підкреслено, що етнічність – це загальне поняття, отже, його зміст має бути таким, щоб відображати найменшу із необхідних кількості властивостей, за якими деяка множина предметів об'єднується у (рід) клас. Отже, тут чітко дотримано вимоги зворотньо-пропорційного зв'язку між екстенсією та інтенсією поняття. Адже збільшення кількості властивостей, за якими утворюється клас (рід) етнічні спільності закономірно, але не виправдано з позиції наукового аналізу цього соціального явища, звужує кількість тих спільностей, які необхідно віднести до даного класу.

Тут важливо зазначити, що автори вважають неприйнятною позицію, за якою до визначальних вимірів етнічних спільностей відносять більшу кількість властивостей. Наприклад, називається аж шість атрибутивних ознак етносів: «... етносам властиві (хоча й різною мірою) шість найважливіших ознак: 1) власне ім'я, аби мати змогу ідентифікувати себе та говорити про «суть» спільноти; 2) міф про спільне походження, який містить ідею спільного витоку у часі та просторі і який

дає етносу відчуття уявної спорідненості; 3) спільна історична пам'ять; 4) один чи кілька елементів спільної культури (які, як правило, включають релігію, звичаї, мову); 5) прив'язаність до батьківщини – землі, на якій етнос не обов'язково проживає фізично, – важлива символічна прив'язаність до землі предків, як маємо у випадку діаспорних народів; 6) усвідомлення своєї єдності, принаймні у якоїсь частини населення» (Лісовий, & Проценко, 2000, с. 19).

Критичний аналіз цитованого вище визначення спричинений, по-перше, тим, що за такого підходу невиправдано звужується клас «етнічні спільності». По-друге, критики потребують і самі виміри, включені до змісту цього поняття. Наприклад, жодного логічного виправдання не має друга ознака – «міф про спільне походження». Міф є особливою формою виявлення суспільної свідомості. Специфіка цієї форми полягає у тому, що зміст міфу є позірним відображенням об'єктивних характеристик дійсності. Установлювати цю ознаку критерієм для вирішення особливого виду соціальних спільностей – груба методична помилка. Відчуття спорідненості більше породжує не міф, а спільна культура, спільна мова – саме вони є підґрунтям для усвідомлення єдності, цілісності, згуртованості. Культура і мова водночас відрізняють, відокремлюють від тих, хто має іншу культуру, іншу мову. Саме ці ознаки роблять іншими. Культурна спорідненість є не уявною, а реальною, емпірично фіксованою.

До атрибутів етнічності неможливо також віднести спільну релігію. Цей критерій не знаходить верифікації об'єктивною дійсністю. Спільну релігію мають різні етнічні спільності, одночасно один і той же етнос сповідує кілька різних релігій. Власне «етнічність» і «релігійність» – це сукупності якісно різних властивостей. Із цієї причини стверджувати, що релігія є ознакою етнічності, логічно неприпустимо.

Важливо ще раз підкреслити, що кількість загальних ознак для виокремлення певного виду із роду соціальних спільностей має бути мінімально необхідною. Адже збільшення кількості властивостей, включених до змісту поняття, автоматично скорочує кількість соціальних спільностей, які за цими властивостями можна було б віднести до

класу «етнічні соціальні спільності». Таким чином, ті спільності, які мали б потрапити до єдиного класу, залишаються за його межами, водночас соціальні спільності, що мають якісно інші, ніж етнічність, властивості, відносяться до класу етнічних, наприклад, об'єктом дослідження стає «політична нація». Попередньо уже зазначалося, що на методичну хибність такого підходу у свій час указував ще Е. Дюркгейм. Предмет, який позначається терміном «нація», не може одночасно входити до двох різних класів соціальних спільностей – «етнічних» та «політичних».

Застосування поняття «етнос» для позначення ним найзагальніших вимірів предмета із роду етносоціальні спільності забезпечує вирішення кількох методологічних проблем, що з'являються у процесі дослідження цієї сфери суспільного життя. По-перше, ним позначається специфічний клас (рід) соціальних спільностей. За його допомогою він відокремлюється від інших класів соціальних спільностей. Потреба розмежування класів соціальних спільностей є постійною у процесі наукового осягнення вимірів соціального. Без цього терміна наукові дослідження не мали загальноприйнятого поняття для відображення його змістом сукупності вимірів даного класу.

По-друге, так забезпечується можливість відображення історичної еволюції етнічних спільностей як руху від первісної моделі – племені, через другу, коли етнічна спільність набуває вимірів, що позначаються терміном «народність» до актуального їх стану, відображеного змістом поняття «нація».

По-третє, завдяки цьому підходу чітко й однозначно розрізняються дві якісно різні соціальні спільності, що носять однакове найменування. Тут мається на увазі ось що. На території, наприклад, держави Франція проживають етнічні французи, які так і називаються. Водночас на території цієї ж держави проживають і її громадяни (не усі з них є етнічними французами), однак вони також називаються – французи. Зайвими будуть додаткові пояснення того, що етнічні французи та французи – громадяни – це якісно різні соціальні спільності.

Ця сентенція має універсальний характер. Будь-яке суспільство у певному

дослідницькому ракурсі складається з громадян, що проживають на території, обмеженій кордонами держави та того етносу, який своїм генієм утворив цю державу. Звідси мусимо стверджувати, що дослідження українського суспільства, залежно від мети наукового пошуку, також мусить брати до уваги об'єктивний факт: його складовими є дві якісно різні спільності – громадянсько-політична та етнокультурна. Залежно від мети та конкретних дослідницьких завдань, етнокультурну спільність можна тлумачити як її особливий історичний тип, наприклад, народність, нація тощо.

Попередньо нами було доведено, що номінувати громадянсько-політичну спільність терміном «політична нація» є груба методична помилка. «Політична нація» – це оксюморон, який має право на існування, але не у значенні інструмента наукового пізнання.

На переконання авторів розвідки, набагато доцільніше громадянсько-політичну спільність позначити терміном «демос». У Стародавній Греції цим терміном позначалися особисто вільні громадяни, наприклад, Афіни, які сплачували податки і брали участь у політичному житті своїх міст-полісів. За іманентними їй вимірами, громадянсько-політична спільність є тим, що ми пропонуємо позначати терміном «демос», а в іншому разі – «політична нація». Варіант позначення громадянсько-політичної спільності терміном «демос» є вдалим не тільки тому, що у такому разі етнічна соціальна спільність «нація» не відноситься до якісно іншого класу соціальних спільностей – політичних, таке віднесення суперечить законам логіки.

Термін «демос» з початку свого формулювання був спрямований на позначення специфічної соціальної спільності, тих, хто платив податки до державної казни, виконував закони, брав участь у політичному житті, за потреби зі зброєю в руках ставав на її захист. Звідси і відоме гасло – демократія, де «демос» – це народ, а «кратос» – влада, але влада не етносу (етносом, як ми пам'ятаємо, позначалися скупчення людей, більше подібні до скупчень комах, отже, не організованих нормами і правилами колективного життя), а громадян держави.

Сформульовану вище методологічну стратегію, тобто інтерпретацію структури суспільства як єдності етнічних та громадянської спільностей знаходимо у колективній монографії «Національна ідентичність і громадянське суспільство» (Бистрицький та ін., 2018). У ній автори констатують: «Питання існування та взаємодії двох основних типів колективних ідентичностей – національно-культурної і громадянсько-політичної – у рамках єдиної державної спільності набуло в наш час своїх радикальних формулювань не тільки в контексті українських трансформацій» (Бистрицький та ін., 2018, с. 5). Тут важливо підкреслити, що автори дослідження не використовують поняття «політична нація», вони застосовують дефініції, що мають потужніший евристичний потенціал – це «національно-культурна» та «громадянсько-політична» ідентичності.

Дослідження носитиме незавершений характер у тому разі, коли не буде відзначено ще одну важливу рису: етнічними спільностями іманентні не тільки родові виміри, їх атрибутом є також власна якісна специфіка. Це означає, що у межах класу «етнічні спільності» вирізняються їх особливі види та одиничні форми. Попередньо мова уже йшла про історичні типи етнічних спільностей. На підґрунті інших критеріїв вирізняються інші види етнічних спільностей. Наприклад, за критерієм зв'язку з територією нинішнього проживання етнічні спільності поділяються на автохтонні та алохтонні. Перші сформувалися на території свого нинішнього проживання як етнічні утворення, тобто місце народження автохтонного етносу не якесь інше, а те, де він проживає і понині. У свою чергу, алохтонний етнос сформувався не на тій території, яку він замешкав на даний час, а з певних причин мігрував сюди.

Висновки.

Крах СРСР на початку дев'яностих років минулого століття, який багатьма дослідниками цілком справедливо було названо «імперією зла», серед іншого був спричинений і зусиллями українців, які протягом усього часу існування цієї імперії боролися за своє національне визволення. Постає на її руїнах українське суспільство не було однак «чистим листом», на якому б українці могли почати писати свою новітню

історію. Майже 350-літнє панування московсько-ординської цивілізації, як її називає І. Рущенко, не могло не позначитися на характеристиках світобачення українського етносу. Соціокультурні виміри, прищеплювані українству ворожою йому цивілізацією, не зникли так само швидко, як пропала держава, яка була формою існування цієї цивілізації. Українське суспільство і сьогодні залишається складною сумішшю як європейської цивілізації, до якої воно органічно відноситься, так і московсько-ординської, котра продовжує чинити свій вплив на Україну і українство, зокрема і війною.

Для дослідження актуального стану українського суспільства в контексті соціологічного аналізу етносоціокультурних явищ і процесів базовою є категорія «етнос», переосмислення якого забезпечує вирішення таких методологічних проблем: поняття «етнос» утворює специфічний клас

(рід) соціальних спільностей, забезпечує можливість відображення історичної еволюції цих спільностей як руху від племені, через народність до нації, а також надає розрізнення нації в етнічному і громадянсько-політичному сенсі. Первинним для позначення нації є її етнокультурний зміст, а її громадянсько-політичний зміст доцільніше позначити терміном «демос», яким споконвіку позначали особисто вільних громадян, які сплачують податки і беруть участь у політичному житті.

Дослідження актуального стану українського суспільства потребує не тільки високоінтелектуальних дослідників, не тільки титанічної праці, а для його вивчення потрібен також потужний арсенал понять, інструментів наукового проникнення у сутнісні характеристики соціальної реальності. Пропонована розвідка і є спробою її авторів долучитися до вирішення цього важливого завдання.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних сил України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Старобільськ, 29.09.2015). Старобільськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2015. 117 с.

Андрієвська А., Халімон О. (упоряд.). Книга свідчень: Анатомія російської анексії Криму / ред. В. Дивнич. Київ: Критика, 2019. 248 с.

Арно А., Николь П. Логика или искусство мыслить, где помимо обычных правил содержатся некоторые новые соображения, полезные для развития способности суждения. Москва: Наука, 1991. 416 с.

Бистрицький Є., Пролесев С., Білий О., Лозниця С., Зимовець Р., Кобець Р. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Вид. 2-ге, допов. Київ: Дух і Літера, 2018. 464 с.

Білозерська О. Щоденник нелегального солдата. Київ: ПП «Ітек Сервіс», 2020. 592 с.

Гатчінсон Дж., Сміт Е.Д. Що таке етнічність. // Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 468-476.

Горбулін В.П. (заг. ред.). Світова гібридна війна: український фронт: монографія. Харків: Фоліо, 2017. 496 с.

Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / пер. с фр., сост., послесл. и прим. А.Б. Гофмана. Москва: Канон, 1995. 352 с.

Жеребкін В. Логіка. Харків: Основа, 1995. 256 с.

Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: Монографія. Київ: Либідь, 1999. 352 с.

Конверський А. Логіка. Київ: Центр учбової літератури. 2008. 407 с.

Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д.М. Гвишиани, Н.И. Лапина; сост. Є.М. Коржева, Н.Ф. Наумова. Москва: Политиздат, 1989. 479 с.

Кротюк В.А. (ред.). Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія. Харків: ФОП Федорко М. Ю., 2021. 558 с.

Лісовий В., Проценко О. Націоналізм, нація та національна держава. // Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 11-34.

Магда Е. Гибридная война: выжить и победить. Харьков: Виват, 2015. 320 с.

Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ: Каламар, 2017. 268 с.

Майнеке Ф. Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм. // Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 503-514.

Міжнародна наукова конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: тези доповідей, 28 – 29 травня 2019 року. Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2019. 162 с.

Науково-практична конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: тези доповідей, 31 травня – 1 червня 2018 року. Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2018. 172 с.

Рущенко І. Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020. 436 с.

Рущенко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків: ФОП Павленко О.Г., 2015. 268 с.

Секція 6 «Соціальний простір України воєнного часу: нові поділи, девіації і суспільні рухи». // Тези доповідей та виступи учасників III Конгресу Соціологічної асоціації України (Харків, 12-13 жовтня 2017 р.). Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2017. С. 104-135.

Симонс-Симонолевич К. Поняття нації: спроба теоретичного прояснення. Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 538-545.

Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов; пер. с англ. Москва: Политиздат, 1992. 543 с.

Сучасна війна: гуманітарний аспект: збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків, 21-22 травня 2020 р. Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2020. 188 с.

Тези доповідей науково-практичної конференції Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект» (30 червня 2017 р.). Харків: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2017. 208 с.

Тонкін Е., Макдоналд М., Чепмен М. Історія і етнічність. // Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 449-454.

V Міжнародна наукова конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: збірник матеріалів, 25 – 26 травня 2021 року. Харків: Факт, 2021. 217 с.

REFERENCES

- Aktualni problemy vzajemodiji ghromadjanskogho suspiljstva i Zbrojnykh syl Ukrajinjy. (2015). (Current issues of interaction between civil society and the Armed Forces of Ukraine): materialy Mizhnarodnoji naukovy-praktychnoji konferenciji (m. Starobiljsk, 29.09.2015). Starobiljsk: DZ «LNU im. Tarasa Shevchenka», 117 p. [in Ukrainian].
- Andrijevsjka A., & Khalimon O. (2019). (uporjad.) Knygha svitchenj: Anatomija rosijskoi aneksiji Krymu (Book of testimonies: Anatomy of the Russian annexation of Crimea) / red. V. Dyvnych. Kyiv: Krytyka, 248 p. [in Ukrainian].
- Arno, A., & Nikol, P. (1991). Logika ili iskusstvo myslit, gde pomimo obychnyh pravil sodержatsya nekotorye novye soobrazheniya, poleznye dlya razvitiya sposobnosti suzhdeniya (Logic or the art of thinking, which, in addition to the usual rules, contains some new considerations that are useful for the development of the ability to judge). Moscow: Nauka, 416 p. [in Russian].
- Bilozersjka, O. (2020). Shhodennyk neleghaljnogho soldata (Diary of an illegal soldier). Kyiv: PP «Itek Servis», 592 p. [in Ukrainian].
- Bystryckyj, Je., Prolejev, S., Bilyj, O., Loznychja, S., Zymovecj, R., & Kobecj, R. (2018) Nacionaljna identychnistj i ghromadjanske suspiljstvo (National identity and civil society). Kyiv: Dukh i Litera, 464 p. [in Ukrainian].
- Dyurkgeym, E. (1995). Sociologiya. Eyo predmet, metod, prednaznachenie (Sociology. Its subject, method, purpose). Moscow: Kanon, 352 p. [in Russian].
- Ghatchinson, Dzh., & Smit, E.D. (2000). Shho take etnichnistj (What is ethnicity). Nacionalizm: Antologhija / uporjad. O. Procenko, V. Lisovyj. Kyiv: Smoloskyp. pp. 468-476. [in Ukrainian].
- Horbulin, V. P. (2017). Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front. (World Hybrid War: Ukrainian Front). Kharkiv: Folio, 496 p. [in Ukrainian].
- Kasianov, H. (1999). Teorii natsii ta natsionalizmu (Theories of nation and nationalism). Kyiv: Lybid, 352 p. [in Ukrainian].
- Konverskyi, A. (2008). Lohika (Logic). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 407 p. [in Ukrainian].
- Kratkij slovar po sociologii. (1989). (A Brief Dictionary of Sociology). Moscow: Politizdat, 479 p. [in Russian].
- Krotiuk, V. A. (2021). Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystyplinarnyi dyskurs (Wars of the information age: interdisciplinary discourse). Kharkiv: FOP Fedorko M.Yu, 558 p. (in Ukrainian).
- Lisovyj, V., Protsenko, O. (2000). Natsionalizm, natsiia ta natsionalna derzhava (Nationalism, nation and nation state). Nacionalizm: Antologhija / uporjad. O. Procenko, V. Lisovyj. Kyiv: Smoloskyp, pp. 11-34. [in Ukrainian].
- Magda, E. (2015). Gibridnaya vojna: vyzhit i pobedit (Hybrid War: Survive and Win). Harkov: Vivat, 320 p. [in Ukrainian].
- Mahda, Ye. (2017). Hibrydna ahresiia Rosii: uroky dlia Yevropy (Russia's hybrid aggression: lessons for Europe). Kyiv: Kalamar, 268 p. [in Ukrainian].
- Maine, F. (2000). Zahalnyi pohliad na natsiiu, natsionalnu derzhavu i kosmopolityzm (A general view of the nation, the nation state and cosmopolitanism). Nacionalizm: Antologhija / uporjad. O. Procenko, V. Lisovyj. Kyiv: Smoloskyp, pp. 503-514. [in Ukrainian].
- Mizhnarodna naukova konferentsiia. (2019). Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba «Suchasna viina: humanitarnyi aspekt» (Modern war: the humanitarian aspect): tezy dopovidei, 28 – 29 travnia 2019 roku. Kharkiv: KhNUPS im. I. Kozheduba, 162 p. [in Ukrainian].
- Naukovo-praktychna konferentsiia. (2018). Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba «Suchasna viina: humanitarnyi aspekt» (Modern war: the humanitarian aspect): tezy dopovidei, 31 travnia – 1 chervnia 2018 roku. Kharkiv: KhNUPS im. I. Kozheduba, 172 p. [in Ukrainian].

- Rushchenko, I. (2020). *Viina tsyvilizatsii: anatomii rosiisko-ukrainskoho konfliktu* (War of Civilizations: Anatomy of the Russian-Ukrainian Conflict). Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademii», 436 p. [in Ukrainian].
- Rushchenko, I. P. (2015). *Rosiisko-ukrainska hibrydna viina: pohliad sotsiologa* (Russian-Ukrainian hybrid war: the view of a sociologist). Kharkiv: FOP Pavlenko, O. H., 268 p. [in Ukrainian].
- Sektsiia 6. (2017). «Sotsialnyi prostir Ukrainy voiennoho chasu: novi podily, deviatsii i suspilni rukhy» (The social space of wartime Ukraine: new divisions, deviations and social movements). *Tezy dopovidei ta vystupy uchasnykiv III Konhresu Sotsiologichnoi asotsiatsii Ukrainy* (Kharkiv, 12-13 zhovtnia 2017 r.). Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina, pp. 104-135. [in Ukrainian].
- Sorokin, P.A. (1992). *Chelovek. Civilizaciya. Obschestvo* (Human. Civilization. Society). Moscow: Politizdat, 543 p. [in Ukrainian].
- Suchasna viina: humanitarnyi aspekt. (2020). (Modern war: the humanitarian aspect): *zbirnyk materialiv IV Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba*, m. Kharkiv, 21-22 travnia 2020 r. Kharkiv: KhNUPS im. I. Kozheduba, 188 p. [in Ukrainian].
- Symons-Symonolevych, K. (2000). *Poniattia natsii: sprobha teoretychnoho proiasnennia* (The concept of nation: an attempt at theoretical clarification). *Nacionalizm: Antologhija / uporjad. O. Procenko, V. Lisovyj*. Kyiv: Smoloskyp, pp. 538-545. [in Ukrainian].
- Tezy dopovidei naukovo-praktychnoi konferentsii*. (2017). *Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba «Suchasna viina: humanitarnyi aspekt»* (30 chervnia 2017 r.). Kharkiv: KhNUPS im. I. Kozheduba, 208 p. [in Ukrainian].
- Tonkin, E., Makdonald, M., & Chepmen, M. (2000). *Istoriia i etnichnist* (History and ethnicity). *Nacionalizm: Antologhija / uporjad. O. Procenko, V. Lisovyj*. Kyiv: Smoloskyp, pp. 449-454. [in Ukrainian].
- V Mizhnarodna naukova konferentsiia. (2021). *Kharkivskoho natsionalnoho universytetu Povitrianykh Syl imeni Ivana Kozheduba «Suchasna viina: humanitarnyi aspekt»* (Modern war: the humanitarian aspect): *zbirnyk materialiv*, 25 – 26 travnia 2021 roku. Kharkiv: Fakt, 217 p. [in Ukrainian].
- Zherebkin, V. (1995). *Lohika* (Logic). Kharkiv: Osnova, 256 p. [in Ukrainian].

Balanovskiy Yaroslav

Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-2323-5956>, balanovskuy@meta.ua

Karasevych Anatoliy

Ph.D., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0002-4261-6386>, karasevuchao@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 28.07.2021

Схвалено до друку / Accepted: 28.08.2021

Gudrat Ismayilzadeh¹, Gulnaz Abdullayeva²

¹*Baku State University, Department of Archeology and Ethnography*

²*Institute of Archeology and Ethnography of Azerbaijan National Academy of Science*

Area Formation in the Cultural Heritage of Azerbaijan

The transition from primitive agriculture to agriculture was one of the greatest achievements in human history and determined the future development of existing societies. Neolithic - The history of this great discovery, which coincides with the New Stone Age, has not bypassed the territory of Azerbaijan and has preserved its works in numerous material cultural monuments. The discovery and study of dozens of household and economic monuments associated with early agriculture in the middle of the last century in the basin of Lake Urmia, on the territory of Nakhchivan, on the Mil-Karabakh plain in the Ganja-Gazakh basin, as well as expanding the understanding of the problem. In this regard, the study of multifaceted monuments was of particular importance. Distribution in many Eneolithic settlements mainly round in terms of mud brick or adobe houses, according to a number of researchers, reflects the peculiarities of cultural originality in comparison with Turkmenistan, where rectangular houses prevail. In the complexes of Azerbaijan, pottery is also noted for its originality and archaism. A significant part of stone and dough tools from the early monuments of Azerbaijan is directly related to agricultural activities. These are hoes, curved compound sickles with flint and obsidian inserts, grain grinders, terechniks and a number of other objects in which the agricultural layer, which later formed the basis of the cultural heritage of Azerbaijan, is found even wider and brighter. According to the evidence of numerous archaeological data in the Early Bronze Age, the territory of Azerbaijan became one of the leading centers of the huge, so-called "Kuro-Arak" cultural community with the agricultural economic line early societies in the study area. Further development of agricultural and cattle-breeding farms, technological advances in individual handicraft, in particular, ceramic and metal-working industries, shifts in the field of cultural and economic ties, the expansion of ethnic contacts, the complication of social structures and the beginning of urbanization processes, which is expressively traced in archaeological materials, were cultural and the historical basis for early societies in the study area. The high level of well-being and the rapid growth of the population, due to the further development and expansion of the main forms of the manufacturing economy, also contributed to fundamental changes in culture, lifestyle and the spiritual sphere. The emergence of closely built large settlements with architectural traditions of the previous time, but at the same time with rather new features: the presence of powerful defensive walls, monumental public buildings, including religious buildings, etc. were an innovation accompanying intensive cultural and economic progress.

Keywords: culture, layer, layer, heritage, tradition, connection, continuity, historical roots

Гудрат Исмаилзаде¹, Гюльназ Абдуллаева²

¹*Бакинский Государственный Университет (Баку, Азербайджан)*

²*Институт Археологии и Этнографии Национальной Академии Наук Азербайджана (Баку, Азербайджан)*

Земледельческий пласт в культурном наследии Азербайджана

Переход от примитивного земледелия к сельскому хозяйству был одним из величайших достижений в истории человечества и определил будущее развитие существующих обществ. Неолит - История этого великого открытия, совпадающего с Новым каменным веком, не обошла территорию Азербайджана и сохранила свои произведения в многочисленных материальных памятниках культуры. Обнаружение и изучение десятков бытовых и хозяйственных памятников, связанных с ранним земледелием в середине прошлого века в бассейне озера Урмия, на территории Нахчывана, а также на Мил-Карабахской равнине в Гянджа-Газахском бассейне, а также как расширение понимания проблемы. Распространение во многих энеолитических поселениях преимущественно круглых в плане домов из сырцового кирпича или глинобита, по мнению ряда исследователей, отражает особенности культурного своеобразия по сравнению с Туркменистаном, где преобладают прямоугольные дома. Значительная часть каменных и костяных орудий из ранних памятников Азербайджана непосредственно связана с земледельческой деятельностью. Это - мотыги, изогнутые составные серпы с кремневыми и обсидиановыми вкладышами, зернотерки, теречники и ряд другие предметы, в которых земледельческий пласт, в дальнейшем легший в основу культурного наследия Азербайджана обнаруживается еще шире и ярче. По свидетельству многочисленных археологических данных в эпоху ранней бронзы территория Азербайджана стала одним из ведущих очагов огромной, так называемой "куро-аракской" культурной общности с земледельческой экономической линией. Дальнейшее развитие земледельческого и

скотоводческого хозяйств, технологические достижения в отдельных ремесленных, в частности керамическом и металлообрабатывающем производствах, сдвиги в области культурно-экономических связей, расширение этнических контактов, усложнение социальных структур и начало урбанизационных процессов, что выразительно прослежено в археологических материалах, явились культурно-исторической основой для ранних обществ на изучаемой территории. Высокий уровень благосостояния и бурный рост населения, обусловленные дальнейшим развитием и расширением основных форм производящего хозяйства, способствовали также коренным изменениям в культуре, образе жизни и духовной сфере. Возникновение тесно застроенных крупных поселений с архитектурными традициями предыдущего времени, но вместе с тем с довольно новыми чертами: наличие мощных оборонительных стен, монументальных общественных построек, в том числе культовых зданий и т.д. были нововведением, сопутствующим интенсивному культурному и хозяйственному прогрессу.

Ключевые слова: культура, слой, пласт, наследие, традиция, связь, непрерывность, исторические корни

Гудрат Исмаїлзаде¹, Гюльназ Абдуллаева²

¹Бакинський державний університет (Баку, Азербайджан)

²Інститут Археології та Етнографії Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан)

Землеробський пласт у культурній спадщині азербайджану

Перехід від примітивного землеробства до сільського господарства був одним із найбільших досягнень в історії людства та визначив майбутній розвиток існуючих суспільств. Неоліт – Історія цього великого відкриття, що збігається з Новим кам'яним віком, не оминула територію Азербайджану та зберегла свої твори у численних матеріальних пам'ятках культури. Виявлення та вивчення десятків побутових та господарських пам'яток, пов'язаних із раннім землеробством у середині минулого століття в басейні озера Урмія, на території Нахчівана, а також на Міл-Карабахській рівнині в Гянджа-Газахському басейні, а також як розширення розуміння проблеми. Поширення у багатьох енеолітичних поселеннях переважно круглих у плані будинків із цегли або глинобіту, на думку ряду дослідників, відображає особливості культурної своєрідності в порівнянні з Туркменістаном, де переважають прямокутні будинки. Значна частина кам'яних та тестяних знарядь із ранніх пам'яток Азербайджану безпосередньо пов'язана із землеробською діяльністю. Це – мотики, вигнуті складові серпи з крем'яними та обсидіановими вкладишами, зернотерки, теречники та ряд інших предметів, у яких землеробський пласт, надалі ліг в основу культурної спадщини Азербайджану, виявляється ще ширшим і яскравішим. За свідченням численних археологічних даних в епоху ранньої бронзи територія Азербайджану стала одним із провідних осередків величезної, так званої "куро-аракської" культурної спільності із землеробською економічною лінією.

Подальший розвиток землеробського та скотарського господарств, технологічні досягнення в окремих ремісничих, зокрема керамічному та металообробному виробництвах, зрушення в галузі культурно-економічних зв'язків, розширення етнічних контактів, ускладнення соціальних структур та початок урбанізаційних процесів, що виразно простежено в археологічних культурах, історичною основою для ранніх товариств на території, що вивчається. Високий рівень добробуту та бурхливе зростання населення, зумовлені подальшим розвитком та розширенням основних форм виробляючого господарства, сприяли також докорінним змінам у культурі, способі життя та духовній сфері. Виникнення тіснозабудованих великих поселень з архітектурними традиціями попереднього часу, але водночас досить новими рисами: наявність потужних оборонних стін, монументальних громадських будівель, у тому числі культових будівель і т.д. були нововведенням, що супроводжує інтенсивний культурний і господарський прогрес.

Ключові слова: культура, шар, пласт, спадщина, традиція, зв'язок, наступність, історичне коріння

Введение.

Трудно представить великое значение перехода от присваивающей экономики к производящему хозяйству, явившимся переломным в жизни древних обществ. Этот важный шаг в истории культурно-хозяйственного развития человечества, был следствием целого ряда общественных процессов, результатом благоприятного сочетания социальных и природных факторов.

И, выдающийся английский ученый Пир Гордон Чайлд, в свое время выступивший с понятием "неолитическая революция", имел в виду именно те кардинальные перемены, которые произошли в экономической структуре ранних обществ после перехода к производящей форме хозяйства - к земледелию и скотоводству (Чайлд, 1956, с. 383). Следует отметить, что с открытием в послевоенные годы ряда новых и довольно

значительных археологических комплексов, рисующих картину возникновения и постепенного формирования земледельческо-скотоводческой экономики, а в целом эволюцию в древнем хозяйстве, была получена возможность рассматривать это важное событие в истории человечества не только как общую закономерность, ни и как конкретно-исторический процесс.

Основная часть.

Для наглядного примера достаточно указать на комплексы двух раннеземледельческих центров, охватывающих территории Кавказа и Средней Азии, а в отдельности Азербайджана и Туркменистана, в каждом из которых на фоне общего закономерного развития складывались несколько различные друг от друга хозяйственные системы с ярко выраженными местными традициями (Мунчаев, 1975, с. 30-31). В каждом из этих центров, развитие культуры с устойчивым земледельческим пластом, представляет собой достоверную картину соединения черт, общих для энеолитической эпохи как таковой, и специфики местного развития, связанной с происхождением данных культур, природной средой, особенностями хозяйства и конкретно-исторической ситуацией взаимодействия с обществами сопредельных территорий. В Азербайджане, в частности, в неолитическую эпоху, охватывающей VI-V тыс. до н.э. наряду с развитием земледелия наблюдается и значительная роль скотоводства, обеспеченного богатой кормовой базой близко лежащих высокогорных зон, освоение которых было начато довольно рано. В целом же древнейшая земель, энеолитическая культура Азербайджана, так и всего Южного Кавказа характеризуется сложившимся уже формами производящего хозяйства (Исмаилзаде, 2004, с. 116-119). Что же касается самих хозяйственно-бытовых комплексов, то они главным образом представлены остатками оседлых поселений с широко распространённой сырцовой архитектурой. Каждое из них небольшое поселение с площадью от 1 до 2 га. В настоящее время на территории Азербайджана число энеолитических комплексов превышает несколько десятков (Абибуллаев, 1982, с. 15-18). Наиболее

ранняя группа их сконцентрирована в межгорных и предгорных долинах, у притоков Куры или поблизости от реки - в местах, исключительно удобных для развития земледелия и скотоводства. Сравнительно поздние памятники находятся на равнинной части Азербайджана: в Нахчыване, Мильско-Карабахской и Муганской степях, в поймах высохших рек (Исмаилзаде, 1981, с. 12-15). Все они, как и раннеземледельческих комплексы Туркменистана имеют мощные культурные напластования, свидетельствующие об их прочно оседлом характере. В поселении Кюльтепе толщина энеолитического слоя 9, а в Гаргалартепеси - 10 м и т.д.

Распространение во многих энеолитических поселениях преимущественно круглых в плане домов из сырцового кирпича или глинобита, по мнению ряда исследователей, отражает особенности культурного своеобразия по сравнению с Туркменистаном, где преобладают прямоугольные дома. В комплексах Азербайджана известным своеобразием и архаичностью отмечается и глиняная посуда. Она ручной лепки и выделяется простыми формами. В качестве орнамента использованы небольшие налёпы.

Имеется также привозная, главным образом переднеазиатская посуда, которая украшена росписью. Из глины выполнены отдельные антропоморфные и зооморфные статуэтки, связанные с духовным миром и скорее всего земледельческим культом местных племен. Материализованными атрибутами ранних мировоззрений изучаемого периода можно считать и костяные антропоморфные фигурки (Исмаилзаде, 1969, с. 59-71). Значительная часть каменных и костяных орудий из ранних памятников Азербайджана непосредственно связана с земледельческой деятельностью. Это - мотыги, изогнутые составные серпы с кремневыми и обсидиановыми вкладышами, зернотерки, теречники и ряд другие предметы, в которых земледельческий пласт, в дальнейшем легший в основу культурного наследия Азербайджана обнаруживается еще шире и ярче.

Состав возделываемых зерновых растений довольно разнообразен, в число

которого входят разные виды пшеницы, ячменя и других культур. Металлических предметов – очень мало. Отдельные находки из древнейших комплексов Азербайджана свидетельствуют и о тесных связях с культурными-центрами восточного мира: Северной Месопотамией, Северо-Западном Ираном и частично Малой Азией (Иессен А.А. 1963, с. 8-10). В свою очередь на позднем этапе энеолита на территорию Азербайджана из Месопотамии переселяются убейдские племена, основывая здесь свои поселения, о чем свидетельствуют археологические раскопки на памятнике Лейлатепеси в Мильско-Карабахской степи (Иессен, 1965, с. 15-20).

Заслуживает внимания то обстоятельство, что в соответствии с общими закономерностям культурно-исторического развития схожий процесс происходил на юге-западе Средней Азии, в частности в Южном Туркменистане. Как на территории Азербайджана, природные условия здесь благоприятствовали возникновению и развитую оседлого земледельческого хозяйства и раннеземледельческой культуры еще в неолите (Массон, 1964, с. 12-24). Но в отличие от древнейшей земледельческой культуры Азербайджана, культура, формировавшаяся на территории Туркменистана, базировалась в первую очередь на поливном земледелии. Вместе с тем прочная оседлость, как и в пору энеолита Азербайджана и здесь нашло выражение в долговременности поселений, многометровыми культурными напластованиями, и в процветании глинобитной архитектуры.

Общеизвестно, что наиболее яркой оседло земледельческой культурой на территории Туркменистана является джейтунская, охватывающая не только его южные районы, но и частично северо-восточные районы Ирана (Массон, 1989, с. 142-148). Восходящая к VI тыс. до н. э., она характеризует общество оседлых земледельцев и скотоводов, о чем наглядно свидетельствуют набор земледельческих орудий из камня и кости, остатки, возделываемых зерновых культур, а также богатый остеологический материал. Интересно, что в отдельных поселениях джейтунской культуры жатвенные орудия - составные серпы с кремневыми

вкладышами, составляют до 30–40% от общего числа найденных производственных орудий. Вместе с тем, по определению Г. Ф. Коробковой, одного из ведущих специалистов по трасологическому анализу, джейтунские серпы, выделяющиеся архаичностью, значительно уступают относительно совершенным серпам изогнутой формы из памятников Шомутепинской культуры Азербайджана (Нариманов, 1983, с. 50-51).

Но наряду с этим, джейтунские поселения несут в себе те же общие черты культурного развития, говорящие о росте благосостояния. В быту в отличие от керамики Азербайджана широко используется и распространяется богатая глиняная посуда, украшенная росписью, главным образом геометрическими мотивами. О росте благосостояния носителей джейтунской культуры свидетельствуют также многочисленные и довольно разнообразные украшения, небольшие глиняные статуэтки и др. предметы. С точки зрения исторического развития, древнейшая земледельческая культура Туркменистана — это постепенная эволюция раннеземледельческих обществ от архаических форм производящей экономики к ее расцвету. На стадии подъема отмечается выделение общинного ремесла, позволившее создать яркие произведения прикладного искусства, в том числе расписную керамику, складывается иерархия поселений, что в дальнейшем проявляется более ярко (Массон, 1964, с. 24-26).

Древнейшие земледельческие культуры как Средней Азии, в частности Туркменистана, так и Азербайджана, в целом всего Южного Кавказа с самого начала испытывают влияние древневосточного культурного мира. Энеолитическая культура Туркменистана еще в начальном этапе своего развития обнаруживает связи с культурами Иранского нагорья, а также Элама и Южного Двуречья. А на поздних же этапах она сама оказывает воздействие на культуры сопредельных стран, в том числе на культуры Южного Афганистана, Сейстана, Белуджистана вплоть до долины Инда.

Как видно, эта эпоха и на территории Азербайджана, и на юге Туркменистана была временем всестороннего развития раннеземледельческих культур во всех

их основных аспектах и проявлениях (Иессен, 1963, с. 20-25). В результате был накоплен значительный производственный и культурный потенциал для перехода их древних обществ на качественно новую ступень, что довольно ярко прослежено по отдельным этапам развития многочисленных археологических комплексов. На территории Азербайджана и всего Южного Кавказа это период сложения так называемой куро-аракской раннебронзовой культурной общности, восходящей ко второй половине IV и первой половине III тыс. до н.э. На территории же Туркменистана начало принципиально нового периода пришлось на время существования археологического комплекса Намазга IV или на период ранней бронзы, охватывающего несколько более позднее время - 2900-2300 гг. до н.э. (Иессен, 1963, с. 36-38). Каждое из этих культурных явлений имело самостоятельное направление в развитии и отличалось глубоким своеобразием. Земледельческий пласт новой исторической поры, судя по археологическим материалам, как в Азербайджане, так и в Туркменистане представлял собой более устойчивый комплекс хозяйственных и культурных достижений, способствовавших упрочению их культурного наследия.

По свидетельству многочисленных археологических данных в эпоху ранней бронзы территория Азербайджана стала одним из ведущих очагов огромной, так называемой "куро-аракской" культурной общности с земледельческой экономической линией. Дальнейшее развитие земледельческо-скотоводческого хозяйства, технологические достижения в отдельных ремесленных, в частности керамическом и металлообрабатывающем производствах, сдвиги в области культурно-экономических связей, расширение этнических контактов, усложнение социальных структур и начало урбанизационных процессов, что выразительно прослежено в археологических материалах, явились культурно-исторической основой для ранних обществ на изучаемой территории.

Высокий уровень благосостояния и бурный рост населения, обусловленные дальнейшим развитием и расширением основных форм производящего

хозяйства, способствовали также коренным изменениям в культуре, образе жизни и духовной сфере. Происходило возникновение тесно застроенных крупных поселений с архитектурными традициями предыдущего времени, но вместе с тем с довольно новыми чертами: наличие мощных оборонительных стен, монументальных общественных построек, в том числе культовых зданий и т.д. были нововведением, сопутствующим интенсивному культурному и хозяйственному прогрессу. Можно сделать вывод о том, что каждое из таких поселений являясь значительным протогородским центром на протяжении длительного времени (о чем свидетельствуют мощность культурного слоя) играло роль главы окружающей селско-хозяйственной территории и в конечном итоге становилось также средоточием различных специализированных производств, выходящих уже за рамки домашнего и общинного ремесла.

Рост и развитие специализированных ремесленных отраслей особенно ярко были проявлены в производстве бронзы и лощеной керамики, характерной для куро-аракской культурной общности (Исмаилзаде, 1981, с. 28-30). Последняя, украшенная традиционным резным и выпукло-выемчатым орнаментом, выделяется высоким технологическим свойством. Глиняная лощеная посуда была дополнена своеобразной малой пластикой и специфичными очажными подставками, которые вместе с особой группой декорированной посуды были связаны с культовыми представлениями, а в целом, богатым духовным миром раннеземледельческих обществ эпохи бронзы на территории Азербайджана. Наряду с бытовавшими еще древнеземледельческими культами появились новые, рожденные значительными изменениями в материальной, духовной, экономической и социальной жизни. Широкое распространение получили культовые обряды, посвященные женщине-хранительнице огня и домашнего очага, небесным светилам, крупнорогатому скоту и т.д. (Нариманов, 1983, с. 60-68).

Заключение.

Раннебронзовая культура Туркменистана также была сложена непосредственно

на основе традиций энеолита, и сыграла большую роль в истории и культуре не только среднеазиатского региона, но и сопредельных стран Востока. Характерными его чертами являлись: расписная керамика с монохромной росписью и преимущественно геометрической орнаментацией, изготавливаемая сначала частично, а потом почти полностью на гончарном круге; светильники из мраморовидного известняка в виде высоких цилиндров с небольшой крышечкой; начало использования сплавов меди с мышьяком, что характерно и для ранней металлургии Азербайджана. Основу экономики раннебронзовых обществ Туркменистана как и прежде составляет земледельческо-скотоводческое хозяйство, в котором сохраняются системы,

сложившиеся в более ранний период. Территориально комплексы раннебронзовой эпохи Туркменистана сосредоточены преимущественно на северной прикаспетдагской равнине и наиболее крупные поселения, входящие в состав раннебронзовых комплексов, представляют собой культурно-хозяйственные центры.

Культурные и технологические новшества эпохи ранней бронзы в дальнейшем как на территории Азербайджана, так и

Туркменистана вплотную подводят местные общества к более развитому периоду - к эпохе средней бронзы. Качественные изменения, произошедшие в этот период в обществе и культуре, значительно ускорили наступление новой эпохи, эпохи древневосточной цивилизации.

БИБЛІОГРАФІЧЕСКІЕ ССЫЛКІ

- Абибуллаев О.А. Энеолит и бронза на территории Нахчыванской АССР. Баку, Элм, 1982. 314 с.
- Исмаилзаде Г.С. Азербайджан в системе древнейших земледельческих культур прикаспийского центра. // Материалы Международной конференции: Туркменистан – родина Анаукской культуры. Ашгабат, 2004. с.116-119.
- Исмаилзаде Г.С. Следы древней культуры в бассейне Гуручай-Кондаланчай. Баку, 1981. 63 с. (на азерб. языке).
- Исмаилзаде Г.С. Гаракепектепе – древний памятник материальной культуры Азербайджана // Изв. АН Азербайджана. 1969. № 1, с.59-71.
- Иессен А.А. Кавказ и древний Восток в IV-III тысячелетиях до нашей эры КСИА, 1963. вып.92, с.8-25.
- Иессен А.А. Из исторического прошлого Мильско-Карабахской степи. МИА СССР, 1965. № 125, с.15-20.
- Массон В.М. Первые цивилизации. Москва, Наука, 1989. 268 с.
- Массон В.М. Средняя Азия и Древний Восток. М.-Л., 1964. 468 с.
- Мунчаев Р.М. Кавказ на заре бронзового века. Москва, 1975. 133 с.
- Нариманов И.Г. Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана. Баку, 1983. 138 с.
- Чайлд Г. Древнейший Восток в свете новых раскопок. Москва: Изд. Иностранной литературы, 1956. 383 с.

REFERENCES

- Abibullaev, O. A. (1982). Jeneolit i bronza na territorii Nahchyvanskoj ASSR. [Eneolithic and Bronze in the Territory of the Nakhchivan ASSR]. Baku, Elm. [in Russian].
- Ismailzade, G. S. (2004). Azerbajdzhan v sisteme drevnejshih zemledel'cheskikh kul'tur prikaspijskogo centra. [Azerbaijan in the System of the Most Ancient Agricultural Cultures of the Caspian Center]. Materials of the International Conference: Turkmenistan - the birthplace of Anauk culture. Ashgabat, pp. 116-119. [in Russian].
- Ismailzade, G. S. (1981). Sledy drevnej kul'tury v bassejne Guruchaj-Kondalanchaj [Traces of ancient culture in the Guruchay-Kondalanchay basin]. Baku. [in Azerbaijani].
- Ismailzade G. S. (1969). Garakepektepe – drevnij pamjatnik material'noj kul'tury Azerbajdzhana [Garakepektepe - an Ancient Monument of the Material Culture of Azerbaijan]. Izv. Academy of Sciences of Azerbaijan, 1, pp. 59-71. [in Russian].
- Iessen, A. A. (1963). Kavkaz i drevnij Vostok v IV-III tysjacheletijah do nashej jery [Caucasus and the Ancient East in the IV-III Millennia BC]. KSIA, 92, pp.8-25. [in Russian].
- Iessen, A. A. (1965). Iz istoricheskogo proshlogo Mil'sko-Karabahskoj stepi [From the Historical Past of the Milsko-Karabakh Steppe]. MIA USSR, 125, p.15-20. [in Russian].
- Masson, V. M. (1989). Pervye civilizacii [The first civilizations]. Moscow, Nauka. [in Russian].
- Masson, V. M. (1964). Srednjaja Azija i Drevnij Vostok [Central Asia and the Ancient East]. M.-L. [in Russian].

- Munchaev, R. M. (1975). Kavkaz na zare bronzovogo veka [Caucasus at the Dawn of the Bronze Age]. Moscow. [in Russian].
- Narimanov, I. G. (1983). Kul'tura drevnejshogo zemledel'chesko-skotovodcheskogo naselenija Azerbajdzhana [The Culture of the Most Ancient Agricultural and Cattle-breeding Population of Azerbaijan]. Baku, 1983. [in Russian].
- Chajld, G. (1956). Drevnejshij Vostok v svete novyh raskopok [The Most Ancient East in the Light of New Excavations]. Moscow: Publishing house Foreign literature. [in Russian].

Ismayilzadeh Gudrat

Dr. Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0001-7603-7123>, i.qudrat@yahoo.com

Abdullayeva Gulnaz

Ph.D. Student, <https://orcid.org/0000-0001-6552-4436>, abdullayevagulnaz1957@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 01.08.2021

Схвалено до друку / Accepted: 28.08.2021

Afghan Gasimzade

Institute of Archeology, Ethnography and Anthropology Azerbaijan National Academy of Science (Baku, Azerbaijan)

Construction Ceramics of Gabala XI-XIII Centuries

The article deals with the construction ceramics of Gabala in the XI-XIII centuries, including samples of tiles, bricks, tiles, pottery pipes and their main characteristics. Typological and analytical methods were used to study the samples found during the research, and the information and materials obtained from the archeological research reports were thoroughly analyzed by comparison.

Construction ceramics has not been a separate field of research in the medieval city of Gabala, which has a special place in Azerbaijani historiography. Therefore, the relevance of the article is to determine the current state of construction ceramics for the period, the general level of development of the art of construction and the main characteristics.

It is important to study the technology of making tiles used in the roofing of buildings, bricks used in masonry, tiles used to decorate the walls and pottery pipes used in the construction of water lines in the city, their shape and size.

If we look at the shape of the tiles, most of the patterns have a protrusion in the middle. Bricks were widely used in construction because they were cheaper. The main raw material for making bricks was clay. The abundance of clay deposits in the ancient city of Gabala created ample conditions for the production of bricks here. It is noteworthy that during archeological excavations in Gabala in 2009, two bathrooms were discovered. One of the rooms was replaced by baked bricks and the other by pottery.

In the XI-XIII centuries, tiles were widely used by craftsmen as a decorative material in construction. Tiles were mainly used in mosques, baths, palaces and other public buildings. Floral drawings were also made on the tiles of different colors. Such images gave a new shape to the appearance of the building.

In Gabala, pottery was widely used in the construction ceramics of the time for the construction of water lines. The use of a potter's wheel by craftsmen in the manufacture of pottery and the perfect development of water pipes was a great achievement. When the pipeline was laid, the pipes were fastened to each other with lime mortar. The pottery pipes, one of which was inserted into the other, were durable and did not leak water.

Keywords: *Gabala, Archeological Excavation, Clay, Tile, Brick, Water Pipe*

Афган Гасимзаде

Інститут археології, етнографії та антропології Національної академії наук Азербайджану (Баку, Азербайджан)

Будівельні кераміки Габали XI-XIII століть

У статті розглядається будівельна кераміка Габали XI-XIII століть, включаючи зразки кахлів, цегли, черепиці, гончарних труб та їх основні характеристики. Для вивчення зразків, знайдених у ході дослідження, використовувалися типологічні та аналітичні методи, а інформація та матеріали, одержані зі звітів археологічних досліджень, були ретельно проаналізовані шляхом порівняння.

Будівельна кераміка не була окремою областю досліджень у середньовічному місті Габала, яке посідає особливе місце в азербайджанській історіографії. Тому актуальність статті полягає у визначенні сучасного стану будівельної кераміки за період, загального рівня розвитку будівельного мистецтва та основних характеристик.

Важливо вивчити технологію виготовлення черепиці, що використовується для покрівлі будівель, цегли, що використовується в кладці, плитки, що використовується для прикраси стін, та гончарних труб, що використовуються при будівництві водопроводів у місті, їх форми та розмірів.

Якщо ми подивимося на форму плитки, більшість візерунків мають виступ посередині. У будівництві широко застосовувалися цеглини, оскільки вони були дешевшими. Основною сировиною для виготовлення цегли була глина. Велика кількість покладів глини в стародавньому місті Габала створили тут цілком достатні умови для виробництва цегли. Примітно, що при археологічних розкопках у Габалі у 2009 році було виявлено дві ванні кімнати. Одна з кімнат була замінена обпаленою цеглою, а інша – гончарною.

У XI-XIII століттях кахлі широко використовувалися майстрами як декоративний матеріал у будівництві. Плитка здебільшого використовувалася у мечетях, лазнях, палацах та інших громадських будівлях. Квіткові малюнки були виконані на плитці різного кольору. Такі зображення надали вигляду будівлі нової форми.

У Габалі кераміка широко використовувалася в будівельній кераміці для будівництва водопроводів. Використання гончарного кола майстрами у виробництві гончарних виробів та досконалий розвиток водопровідних труб було великим досягненням. При прокладанні трубопроводу труби скріплювали між собою вапняним розчином. Гончарні труби, одна з яких вставлялася до іншої, були міцними і не пропускали воду.

Ключові слова: Габала, археологічні розкопки, глина, черепиця, цегла, водопровід

Introduction

Both ancient and medieval architectural monuments in the territory of Azerbaijan are one of the main sources for studying the main features of the ancient art of construction of our people. The richness of clay, lime, various types of stone, gypsum, wood and other resources used in the construction industry also allowed for the development of the art of construction.

It should be noted that since the IX century, due to the development of productive forces, medieval cities began to develop. This development gradually allowed cities to become centers of crafts and trade. From this period, along with Ganja, Beylagan, Barda, Shamakhi, Nakhchivan, Derbent, Shabran, Baku and other medieval cities in Azerbaijan, the city of Gabala gradually developed and experienced its renaissance in the XI-XIII centuries.

Archaeological study of ancient and medieval cities and architectural monuments of Azerbaijan began in 1945 after the Second World War. There are rich materials on the history of architecture in the works of I. Jafarzade, S. Gaziyeu, I. Shebliki, R. Vahidov, G. Ahmadov and other researchers. These materials were widely used in the preparation of the collection "Architectural monuments of Azerbaijan", published in 1952. (Mammadzada, 1978, pp. 7-8).

Construction ceramics mainly refer to baked bricks, tiles, water pipes and tiles. Archaeological excavations have uncovered examples of this, along with Gabala and other medieval settlements in Azerbaijan.

Compared to the medieval cities of neighboring Georgia, Azerbaijan's construction ceramics seem to have certain similarities and differences. So that, two main groups of ceramics identified as a result of archeological excavations carried out at the sites of various buildings in the city of Dmanisi are distinguished from each other: 1. Construction and utility ceramics. 2. Ceramic dishes (general and household). Different clays were used in the production of ceramics belonging to both groups. Fine clay was used to make construction and utility

ceramics, and relatively oily plastic clay was used for household ceramics (Maysuradze, 1954, pp. 10-11).

It should be noted that baked bricks and tiles have been used in construction in Azerbaijan since ancient times. According to experts, the production of tiles in ancient Albania (Albania – is the name of a medieval feudal state that existed in the territory of the Republic of Azerbaijan from the 4th century BC to the 8th century AD) began during the Hellenistic period. Flat, grooved and double-sided tiles with a length of 75 sm were found in Gabala 2300 years ago. In the later stages of the Middle Ages, the size of baked bricks (19-22x19-22x4,5-5 sm) was significantly reduced. Kashi is first found as a building material in medieval architectural monuments of Azerbaijan (Mustafayev, 2009, p.115).

The purpose of the research

To study in detail the construction ceramics of Gabala XI-XIII centuries and to determine its main characteristics. In this regard, the article provides a detailed analysis of archeological materials, as well as a general overview of the art, economic and social life of the city.

The Result of the research

In the XI-XIII centuries, in the construction ceramics of the city of Gabala, tiles were mainly used on the roofs of buildings. The tiles not only looked neat, but also protected the building from rain, snow, and sunlight, and were more durable.

When the tiles were covered on the building, their narrow side was laid on the wide side, and they were laid side by side in this sequence. Then they were covered with convex or semi-cylindrical tiles to prevent rain and snow. The length of the triangular tiles, which are wide on one side and gradually narrowing on the other, is 35 sm. These types of tiles with a width of 18 sm, a narrow side of 12 sm and a height of 10 sm are reminiscent of a triangular tile (Mammadzada, 1978, pp. 14-15).

During the preparation of the tiles, special attention was paid to their appearance, and a trough was installed for water flow. During the

next archeological excavations carried out in 2011-2012 in the Gala area of the ancient city of Gabala under the leadership of archaeologist G. J. Jabiyev, a large number of tile samples were discovered and studied. These studies are of great importance in terms of determining the main characteristics of the tiles of the XI-XIII centuries. This tile fragment (Picture 1) belongs to the XI-XII centuries from the chronological point of view, its thickness is 2, and the length of the surviving part is 22 sm (Gabala Archeological Expedition, 2013, p. 251). As you can see, the tile is relatively thick, which makes it durable and long-lasting.

Picture 1

In the XI-XIII centuries, along with Azerbaijan, construction was observed in the medieval cities of Europe and Asia. We determine the intensification of residential construction in the 13th century based on samples found during excavations in Kherson, Old Kermen, Mangup and other settlements. The demand for construction created conditions for the production of building ceramics, primarily roof tiles. The shape of the roofs remained the same. Flat roofs (tiles) were used, and semicircular roofs (calipers) were used to cover their joints. Dimensions are 32X36X36-42 sm. However, samples with a size of 34X36X40-42 sm are more common. The roofing material differs significantly. They are light red and yellowish (Yakobson, 1979, p. 147). As can be seen, in terms of use and color, these tiles are similar to the medieval tiles of Azerbaijan, including Gabala.

We see the protrusion in the middle part of the tiles in almost all the examples found in Gabala. (Picture 2). This tile pattern belongs chronologically to the XI-XIII centuries. As for the size, the diameter of the mouth is 13 and the thickness is 2 sm (Yakobson, 1979, p. 256).

Picture 2

A. L. Jacobson, a prominent researcher on the painting of some tile samples, notes that the image on the roof itself is not an ornament, it does not decorate the roof, because it is not visible from below. It is likely that these signs – defender, warrior, birds, roosters, eagles, pigeons, etc., depicted in the sun has a protective character (Yakobson, 1979, p. 153).

The samples we found during the 2013 excavations in the castle area (Picture 3, findings 188) date back to the 12th century. These samples are 36.5 sm long, 32 sm wide in the wide part, 26 sm wide in the narrow part and 5 mm thick (Gabala Archeological Expedition: Reports, Discoveries, 2013, p. 267). Three of these 5 tile samples were found in good condition and two in semi-healthy condition.

Picture 3

It is known that clay is the main raw material for making quality bricks. Due to its low cost and simplicity of preparation methods, clay is widely used in construction as the main building material. Baked bricks have a special place among building materials due to their relative cheapness and ubiquity. Due to its natural color, it gives the wall a painting character. Baked brick, which is the main type of building ceramics, has been produced in Azerbaijan mainly since the VIII century. Baked brick, the main building material of most monuments in Azerbaijani architecture, has been widely used since the 10th century. In medieval buildings in Gabala, mainly low-thickness square bricks

are widespread. In general, square baked bricks were used in ancient Asia in ancient times. The pink and dark red color of the brick indicates its good baking (Mammadzada, 1978, p. 13, p. 89).

No samples of baked bricks were found in the areas where ancient tiles were found in Gabala and in the area of the temple covered with tiles in Mingachevir. However, I. A. Babayev attributed several examples of baked bricks found in Gabala (Jackal) to the first century. The dimensions of these bricks are 39X39X5 sm, 35X35X4,8 sm and 46X63X3,5 sm. These are still considered to be the oldest and largest examples of baked bricks found in Albania (Albania – is the name of a medieval feudal state that existed in the territory of the Republic of Azerbaijan from the 4th century BC to the 8th century AD) (Jabiyev, 2018, p. 256). Professor Gafar Jabiyev suggests that these samples were used not as a wall masonry, but as a coating.

It should be noted that the brick brand has been widespread not only in Azerbaijan, but also in Russia since ancient times. Certain figures are known about the quantity of brick production of 12th century urban craftsmen. These bricks are distinguished by their closeness to the bricks of the XIII-XV centuries in Bulgaria. Their dimensions are 22x22x4 sm. Researchers attribute this more to the construction techniques of the Red Horde. Such bricks are rare in Moscow (Rabinovich, 1949, pp. 96-97).

Archaeological excavations in Gabala have revealed a large number of brick samples, as well as masonry and wall remain. During excavations in 2009, for the first time in Gabala, two bathrooms were discovered and studied in close proximity to each other. The place of one of these rooms is paved with baked bricks, and the place of the other is paved with specially made pottery tiles (Reports of the Gabala, 2012, p. 355).

The brick fragment presented (Picture 4) is 5 sm thick and 18 sm long (Gabala Archeological Expedition, 2013, p. 259). The brick is decorated with carved patterns that perform a decorative function.

Picture 4

Although this brick pattern is not complete, but based on the pattern, it can be noted that the decoration looks like a star. Brick also attracts attention with its thickness, which increased its durability. As for the patterns on the bricks, some of these patterns were cast in a mold, and some were later carved with a sharp object. It is not accidental that during the excavations samples of molds were found (Reports of the Gabala, 2014, p. 289).

Researcher E. Maysuradze notes on the quality of bricks and roofing those well-baked bricks placed closer to the fire in the hearth are stronger and more durable, while the quality of the bricks outside is relatively poor. Roofing is made of more plastic clay than brick, its clay is fine, there is little or no sand and stone. This situation gives them mechanical strength during the baking of roofing (Maysuradze, 1954, p. 11).

In the XI-XIII centuries, tiles were widely used in construction as a decorative and construction material. In the XII century, the extensive development of the production of ceramics in Azerbaijan allowed the use of glazed tiles in wall coverings. The closeness of the coefficients of thermal expansion of the pottery with the lion's solution plays an important role in the strength of the tile (Mammadzada, 1978, pp. 96-97).

Tiles are mainly used in the field of architecture in mosques, baths, palaces, etc. in many cities of Azerbaijan used in places. Tiles used in the artistic design of Azerbaijani architectural monuments are divided into two major groups according to their shape:

1. Rectangular tiles, usually used as a border in friezes.
2. An octagonal star covering the wide part of the wall with a carpet and cross-shaped tiles filling the interstellar spaces (Efendi, 2007, p. 69).

Tiles painted in white, green, turquoise and blue were also decorated with various floral images.

The type of glazed ceramics called tiles has been widely used in Azerbaijani architecture since the 11th century (Salamzada, Rzayev, & Karimov, 1977, p. 47).

Tile samples were also found during excavations in Gabala in 2013 (Picture 5).

Picture 5

The diameter of the first tile was 3,8x4 and the thickness was 1,5 sm, and the diameter of the second tile sample was also 3,8x4 and the thickness was 1,3 sm. The tiles are light blue. They were mainly used to decorate colored walls (Gabala Archeological Expedition, 2015, p. 109, p. 267).

Prominent researcher of medieval cities of Azerbaijan, professor G. M. Ahmadov points out that medieval Azerbaijani cities were supplied with water in various ways. In the mountainous regions, water was brought from the rivers or springs near the city through ditches, canals, and pottery tunnels (Ahmadov, 1989, p. 50).

During recent archeological excavations in Ganja, Barda, Baku, Nakhchivan, Gabala and other medieval cities, a large number of pottery tunnels related to the city's water supply and sewerage systems have been discovered and studied.

Pottery tunnels were mainly used in the construction of sewer lines due to the city's water supply and sanitation. The construction of pottery belts began in the more developed Middle Ages. The use of a potter's wheel further increased the production of pottery. Tungs were made of mineral clay and baked in a sphere after being shaped. When the belt was laid, the narrow side of the tongs was worn on the wide side, and the place was firmly plastered with lime mortar (Farhadoglu, 2006, p. 223).

The water pipes discovered in Gabala during the excavations, as well as the system

of sanitary facilities, show that in the XI-XIII centuries the city was well supplied with water, and craftsmen applied new technologies using pottery pipes to draw and distribute water to settlements. Pottery pipes were also used in various sectors of the economy in connection with the daily needs of the population.

It should be noted that in 1977, during archeological excavations in the Salbir part of Gabala, the remains of a water pipe made of clay tunnels were found. The length of the pipeline is 1,5 m. It was found under a floor made of large and square baked bricks. The length of the tunnels is 43, the diameter of the mouth is 15 sm on the wide side and 11 sm on the narrow side (Gasimov, 2002, p. 91).

The fragment, which consists of the thin side of the water tunnel (Picture 6), was discovered during excavations in the territory of Gabala in 2009 and chronologically belongs to the XIII-XIV centuries (Gabala Archeological Expedition, 2011, p. 178). As you can see, the water well is very well made and neatly designed on both sides to connect the pipes, with circular protrusions. These examples show that masters are already professionals in this field. At the same time, the large number of water holes suggests that the water is already drawn over long distances.

Picture 6

As a result of research, it was determined that the laid water pipelines were not laid along one line, but were connected by highly professionally constructed water lines, as well as the presence of a four-row water pipeline (Reports of the Gabala, 2012, p. 346).

Picture 7

The four-row water pipes presented (Picture 7) consist of earthenware pipes, laid at intervals, not on top of each other. The edges of the pipes are neatly aligned, and the pipes are parallel in a straight line from bottom to top, in the same direction. This suggests that these water lines were discharged to a collection point and then distributed to the population.

During archeological excavations in the castle in 2009, two bathrooms were discovered and studied for the first time in Gabala. One of them is paved with baked bricks, and the other is paved with specially made pottery. One of the pottery slabs was 47 sm wide, 48 sm long and 4 sm thick. The large pottery tiles found here were found for the first time in the territory of Azerbaijan. A special sambo well was found near both baths for sewage disposal (Reports of the Gabala, 2012, p. 355, p. 372). The baths were mainly used by the wealthy sections of the city.

Conclusion

It is known that Gabala has long been the capital of the Albanian state, (Albania – is the name of a medieval feudal state that existed in the territory of the Republic of Azerbaijan from the 4th century BC to the 8th century AD) which has played an important role in the history of Azerbaijani statehood. Economic and social development in the city in the early Middle Ages entered a new stage in the XI-XIII centuries. Along with the growing economic and political importance of the city, trade and crafts also developed. Along with other medieval cities, Gabala also made progress in the technology of making pottery and building materials during the period under study.

During the production of tiles, bricks, and pottery, which are the main building materials, special attention was paid to their appearance. During the examination of the samples, it was determined that they are both high-quality and well-cooked without pores, and the outer surface

is smooth. The gutters on the tiles helped the water to flow more easily, and the ledges helped to secure the tiles to the structure.

Although baked bricks were produced in Azerbaijan in the 8th century, baked bricks were widely used in construction in the 11th and 13th centuries. Low-thickness, square-shaped bricks were more common. The presence of colored bricks at night was an indication of its good cooking. Some of the patterns on the bricks were cast in molds, and some were scratched with a sharp object. Of particular interest is the drawing of a star-like image on the brick samples found during archeological excavations.

The fact that pottery water pipes were mainly used for pumping water and distributing water to the population in the city made the masters more responsible in this field. Water lines were laid not only in one line, but in several rows. At the same time, it became necessary to adjust the pottery elbows to change the direction of the water lines. Along with the manufacture of pottery pipes, their location according to the area, and the fastening of the perimeter and surface were also important. This protected the pipes from breaking and other external influences.

Thus, as a result of the research, it was determined that construction ceramics developed in Gabala in the XI-XIII centuries along with other fields of craftsmanship, and new technologies were applied in the construction art and architecture of the period.

REFERENCES

- Ahmadv, Q. M. (1989). Medieval city of Beylagan. Baku. Science.
- Efendi, R. S. (2007). The art of Azerbaijan. Baku. East-West.
- Farhadoglu, K. F. (2006). Baku. İcharishahar. Baku. S-G & Chinar-Print.
- Gabala Archeological Expedition 2005-2010. Discoveries. (2011). Baku: CBS.
- Gabala Archeological Expedition 2011-2012. Discoveries. (2013). Baku: CBS.
- Gabala Archeological Expedition: Reports, Discoveries 2013. (2015). Baku: CBS.
- Gasimov, E. Ə. (2002). Water Supply of Medieval Cities of Azerbaijan (IX-XV Centuries). Historical-Archaeological research. Baku.
- Jabiyev, Q. C. (2018). Basics of Azerbaijani Archeology. Baku: Science and education.
- Mammadzada, K. M. (1978). Construction Art in Azerbaijan. (IV-XVI centuries). Baku: Science.
- Maysuradze, Z. (1954). Gruzinskaya khudozhestvennaya keramika XI-XIII vv. (Angobirovannaya keramika Dmanisi). [Georgian art ceramics of the XI-XIII centuries. (Dmanisi engobed ceramics)]. Tbilisi. [in Russian].
- Mustafayev, A. H. (2009). History of Material Culture of Azerbaijan. (Typological Research Based on Ethnographic Materials). Baku: Baku University.
- Rabinovich, M. G. (1949). Moskovskaya keramika. Materialy i issledovaniya po arkheologiya SSSR №12. [Moscow ceramics. Materials and research on archeology CCCP №12]. Pod red. A. V. Artsikhovskogo. Moskva, Leningrad, tom 2. [in Russian].
- Reports of the Gabala Archeological Expedition (2005-2010). (2012). Baku: East-West.
- Reports of the Gabala Archeological Expedition 2011-2012. (2014). Baku: East-West.
- Salamzada, A. R., Rzayev, N. İ., & Karimov, K. C. (1977). The Art of Azerbaijan. Baku.
- Yakobson, A. L. (1979). Keramika i proizvodstvo keramiki srednevekovoy Tavriki. [Ceramics and Ceramics Production of Medieval Taurica]. Leningrad: Leningradskaya Nauka. [in Russian].

Gasimzade Afghan

Ph.D. Student, <https://orcid.org/0000-0001-6167-0938>, efqan.qasimov@mail.ru

Стаття надійшла / Article arrived: 04.08.2021

Схвалено до друку / Accepted: 28.08.2021

Ulviyya Huseynova Yadulla

Institute of History named after Abbasgulu Agha Bakikhanov Azerbaijan National Academy of Science (Baku, Azerbaijan)

The Second Karabakh War through the Prism of the Most Influential British Press, 27 September-10 November 2020

This article deals with the analysis of the coverage of the Second Karabagh War by the influential British press. The mass media plays an important role in shaping or influencing people's opinions on conflicts. The Armenia-Azerbaijan Nagorno Karabakh Conflict is one of the conflicts that has got and presently is getting international press coverage. The news coverage has great importance in informing the world how Armenia invaded and destroyed Karabakh. And as the British press is enough influential in western countries and plays an important role in shaping the opinions, its coverage of the conflict is very important. Another important point is that the United Kingdom has long been one of the important geostrategic actors in the system of international relations. Although the UK's international influence is relatively weak in modern times, the country is still considered one of the world's power centers.

The United Kingdom is also home to concepts such as parliamentarism, democracy, liberalism, and freedom of thought, speech, and press. All these factors make the analysis of the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict in the British press especially relevant. One more important fact that is worth to mention that Azerbaijan is a country rich in oil and gas reserves. This fact draws the attention of many individuals and legal entities in the United Kingdom, including BP, to Azerbaijan. The economic interests of transnational companies coincide with the development trends of the Nagorno-Karabakh conflict and, as a result, take different directions. Taking this into account, Azerbaijan is objectively interested in gaining access to the political and intellectual elite of the United Kingdom through these individuals and legal entities. The links of transnational companies to Azerbaijan's national security are one of the subjects of research in the British press. This, in turn, increases the relevance of the study of the Nagorno-Karabakh conflict in the British press.

Keywords: *Azerbaijan, Karabakh, British Press, Conflict, Armenia*

Ульвія Гусейнова

Інститут історії імені Аббаскулі Агі Бакіханова Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан)

Друга карабаська війна через призму найвпливовішої британської преси, 27 вересня – 10 листопада 2020

Стаття присвячена аналізу висвітлення Другої Карабахської війни впливовою британською пресою. Засоби масової інформації відіграють важливу роль у формуванні думки людей про конфлікти або вплив на нього. Конфлікт між Вірменією і Азербайджаном, Нагорний Карабах - один з конфліктів, який отримав і в даний час отримує освітлення в міжнародній пресі. Освітлення в новинах має велике значення для інформування світу про те, як Вірменія вторглася і зруйнувала Карабах. А оскільки британська преса досить впливова в західних країнах і відіграє важливу роль у формуванні громадської думки, висвітлення конфлікту дуже важливо. Інший важливий момент полягає в тому, що Великобританія довгий час була одним з важливих геостратегічних гравців в системі міжнародних відносин. Хоча міжнародний вплив Великобританії в наш час відносно невелике, країна як і раніше вважається одним зі світових центрів сили. Сполучене Королівство також є батьківщиною таких понять, як парламентаризм, демократія, лібералізм і свобода думки, слова і друку. Всі ці фактори роблять особливо актуальним аналіз вірмено-азербайджанського нагірно-карабахського конфлікту в британській пресі.

Ще один важливий момент - Азербайджан - країна, багата нафтогазовими ресурсами. Цей факт привертає увагу багатьох фізичних і юридичних осіб в Великобританії, в тому числі BP, до Азербайджану. Економічні інтереси транснаціональних компаній збігаються з тенденціями розвитку нагірно-карабахського конфлікту і, як наслідок, різняться. Беручи це до уваги, Азербайджан об'єктивно зацікавлений в отриманні доступу до політичної та інтелектуальної еліти Сполученого Королівства через цих фізичних і юридичних осіб. Зв'язки транснаціональних компаній з національною безпекою Азербайджану є предметом дослідження в британській пресі. Це, в свою чергу, підвищує актуальність дослідження нагірно-карабахського конфлікту в британській пресі.

Ключові слова: *Азербайджан, Карабах, британська преса, конфлікт, Вірменія*

Introduction.

The British press has come a long and difficult way in its historical development. The fact that the United Kingdom is at the center of the political processes in the world, the tendencies of cooperation and confrontation between civilizations, has allowed its press to develop in different directions and gain great experience. The press, which has many positive qualities, is not far from the negative ones. However, research shows that the subject matter of the press is in direct proportion to the existing value system and the level of literacy in society. The British, who are distinguished by this level of education and literacy, prefer mainly the elite press, which allows the latter to prepare their articles in a more objective, informative and analytical form. An analysis of the British press in the forms of quasi-media democracy, media democracy and mediocracy has determined the location of the press between the last two forms. It should also be noted that, depending on international trends such as globalization and regionalization, this position can move in the direction of media democracy and media democracy.

Discussion.

The Second Karabakh War and the tripartite agreement were closely followed by the British press. On November 13, 2020, the Economist, weekly magazine of news published an article entitled "Peace Agreement puts an end to the bloody war for Nagorno-Karabakh." The article compared how the peace agreement was faced by the society in Azerbaijan and Armenia. Among the factors contributing to the agreement, the author notes that Azerbaijan raised its flag over Shusha the day before, that "a few hours later the lost and morally depressed Armenian troops" surrendered, and that Pashinian did nothing to prevent this and prepare his country for armed conflict. Azerbaijan's victory in the Second Karabakh War changed the discourse in the British press significantly. For example, referring to the history of the conflict, the author notes that the chain of events that accelerated the disintegration of the USSR and led to the First Karabakh War began in February 1988 by hundreds of Armenians gathered in Lenin Square in Khankendi and demanded unification with the Armenian SSR.

It is acknowledged that the victory of the Armenians in the First Karabakh War

was due to Russia's military assistance, not the Armenian armed forces, but "Armenia's occupation of Nagorno-Karabakh, as well as the occupation of 7 surrounding regions." The author notes the factors that made the second Karabakh war inevitable were the failure of Azerbaijan to live up to 25 years of expectations and hopes, its richer and more secure country as an oil-producing country, Turkey's growing self-confidence, Russia's unwavering commitment to Azerbaijan's progress and Turkey's participation. The article pays special attention to the analysis of Russia's unique role. Azerbaijan has rightly calculated that Russia is more concerned about the anti-Western alliance with Turkey and is not inclined to side with the government that came to power in 2018 as a result of the color revolution in Armenia. On the other hand, the article says that Azerbaijan did not want to see Russian troops in Nagorno-Karabakh because it was closely acquainted with the activities of Russian peacekeepers in Georgia. On the other hand, the continuation of this war risked a direct confrontation with Russia. According to the author, Turkey helped to solve this dilemma and persuaded Azerbaijan to agree to deploy peacekeepers.

On November 11, the influential newspaper Telegraph published an article entitled "Russia's and Turkey's tough power in the Caucasus is a wake-up call for the West." According to the article, although Azerbaijan is the undisputed winner, what is more important for the world is which major powers will benefit from it and why the West is silent, while the fate of the leading energy corridor is being decided. According to M. Almond, director of the Crisis Research Institute in Oxford, Russia has thrown away its ally, Armenia and despite the protests of the Armenian Diaspora in Paris and Los Angeles, the leaders of Western democracies did not support Armenia, which two years ago praised Armenia as the light of democracy. However, "Putin-Erdogan duo-power" proved that the real owners of the game are themselves, when it comes to power policy, not political gestures. Analyzing the direct geopolitical consequences of the conflict, the author says that as a result, Turkey has tighter control over one of the Western energy arteries, while Russia remains the only alternative route for exporting energy resources to the West due to Iran's isolation (Almond, 2020) On November 13, another

influential British newspaper, the Financial Times, published an analytical article on the end of the war. According to the main thesis of the article, "Reconciliation in the conflict between Azerbaijan and Armenia establishes a new regional balance between Moscow and Ankara."

The authors say that if earlier Azerbaijan looked more to the north and considered Russia as its main partner, the six-week war brought relations between Azerbaijan and Turkey to the fore. The scale of Azerbaijan's success reinforces Ankara's re-established prestige in the Caucasus region, which Russia considers its geopolitical backyard. Analyzing the geopolitical aspects of the war, Ruslan Pukhov, head of the Russian Center for Strategy and Technology Analysis, said that the geopolitical consequences of the defeat of Russia's ally and the victory of Turkey's ally were devastating not only for Armenia but also for Russia.

The bitter truth behind the thin veil of mediation and the deployment of peacekeepers in the region is that Moscow's influence in the South Caucasus region has significantly diminished, while the prestige of a successful and militant Turkey has grown incredibly. According to the article, although the agreement confirmed the necessary role of Russian President Vladimir Putin as an arbitrator, it had to pay off with the recognition of Turkey as a geopolitical player in the Caucasus. According to the authors, Azerbaijan relied on Turkey's support and took the calculated risk that Russia would not dare to intervene militarily. With its remarkable success, Baku proved that Moscow was not the only military power in the post-Soviet area that could de facto change its borders (Foy, & Pitel, 2020). On November 15, 2020, the weekly magazine "Spectator" published an article entitled "The West has abandoned Armenia and it has to care of itself". According to the main thesis of the article, "Armenians need a solution to the problem, not an agreement." To build support for Armenia, author Colin Freeman calls Armenia a "Christian democracy in a region ruled by Islamists and dictators." The article is more like a written appeal to the reader to form a supportive feeling for Armenians than a description or analysis of the facts. K. Freeman states that Nagorno-Karabakh is a sacred concept for Armenians, noting that the population of 150,000 is always

ready for war, and when the war began in late September, about ten thousand Armenians voluntarily took up arms. Although the author formally affirms that Nagorno-Karabakh is part of Azerbaijan, he calls Azerbaijan's control over Shusha and other liberated territories as "occupation". Noting Azerbaijan's promises to the Armenians of Karabakh for a more prosperous life, the author recalled the case of Ramil Safarov, concluding his article by the Armenians' disbelief in Azerbaijan's promises (Freeman, 2020).

The tripartite agreement also attracted the attention of another influential newspaper, The Times. On November 10, The Times published an article about hundreds of Armenians attacking the parliament building after a tripartite agreement. The article noted that Armenians chanted, "resign" or "reject" in the meeting hall, dissatisfied with the terms of the agreement, and that the police could not prevent it (Bennetts, 2020).

On November 11, the Times called the ceasefire agreement and the deployment of "Russian troops" in Nagorno-Karabakh a "bitter peace." The Times called the agreement a capitulation for Armenia, saying it changed the map of the South Caucasus permanently and radically (The Times view, 2020). On the same day, Mark Bennett published an article on the deployment of Russian peacekeepers in Nagorno-Karabakh. On November 26, Gareth Brown published an article entitled "The Nagorno-Karabakh Conflict: The Withdrawal of Armenians by Burning Their Lands Has Nothing for Azerbaijani Winners." The article states that the Armenians took what they could take with them and burned the rest "as a last protest against undesirable foreign military forces" (Browne, 2020).

The article published on December 16, "Nagorno-Karabakh: Invaluable Christian Artifacts in Danger," by giving as an example the destruction of the ancient city of Palmyra by ISIS, called on the world community to support Armenia and put pressure on Azerbaijan under the guise of protecting Armenian Christian monuments. "The world is on the verge of another cultural and humanitarian catastrophe that, if left uncontrolled, could be more devastating than ISIS's brutal attack on history in the Middle East five years ago" (Box, 2020).

In order to delve deeper into the coverage of the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict in the British press, it is expedient to analyze the images accompanying the articles. According to the famous modern American photographer Philip-Lork Di Corsia: "Photography is a foreign language that everyone thinks they speak." In addition to the "text display system", which expresses the objective reality, we can talk about the "photo re-display system", which includes the replacement of the object with the intended means. In other words, a photograph that embodies the form of a re-demonstration involves filling any object with a certain meaning.

Photography is characterized by the strengthening of connections, as well as the creation of new relationships that do not necessarily require the presence of reality (Fotografiya kak tekst, 2019). Although it is desirable to study a large number of photographs in order to better understand the details of the event, it is also possible to convey the essence to the reader on the basis of a single photograph. The key point here is the selection of a photograph that can stimulate the imagination, memory, and emotions, as well as lead the viewer to deep reflection (Kak «govorit» fotografiya, 2019).

For example, on November 12, 2014, the Guardian newspaper published an article entitled "Armenian military helicopter shot down by Azerbaijani forces, killing three people." Although the article was written on November 12, the image showed Azerbaijani tanks moving in the direction of Agdam in August. Since the tank is an offensive military equipment, the convoy of Azerbaijani tanks moving in the direction of Agdam instills in the viewer the idea that Azerbaijan intends to carry out an offensive operation. However, the combination of the November article with the August photo is intended to draw the reader's attention to the fact that Azerbaijan has systematically carried out offensive measures.

It should be noted that the same picture was reflected in the letter titled "Armenia erases the cultural heritage of Azerbaijan" by the Azerbaijani Ambassador Tahir Tagizade, published in the "Guardian", which was completely excluded from military operations, just related to the protection of cultural heritage. Despite the ambassador's arguments

in the article about Armenia's destruction of Azerbaijan's cultural heritage in Nagorno-Karabakh, the picture creates an ambiguous, dissonant position on the essence of the issue. It should be noted that the American sociologist and photographer Douglas Harper says that the parts of the brain that process visual information are evolutionarily older than the parts that process verbal information. For this reason, unlike images, words and sentences, it mobilizes wider areas of the brain by addressing the deeper layers of the human mind (Fotografiya kak tekst, 2019).

The famous French semiotician Roland Barthes considers the distinction between natural language and descriptive language to be an important historical turning point: "Description no longer illustrates the word by itself; from a structural point of view, the word itself lives a parasitic life on the image; ... in the past, the image itself illustrated the text, but now the text itself complicates the description, loading it with culture, spirituality, imagination" (Fotografiya kak tekst, 2019). In this regard, it is expedient to refer to the picture described in Thomas de Waal's October 11, 2015 article in Politico entitled "Loss of Control in the Caucasus." The article was followed by the caption, "In Shusha, children are playing among buildings destroyed more than 20 years ago." (Waal, 2015) Although the article deals with different aspects of the conflict, the fact that several generations of children spend their free time near buildings that were destroyed 20 years ago and have not yet been rebuilt due to the conflict, loads the analytical article with cultural, spiritual, emotional and empathic images.

Unlike the pro-Armenian Guardian newspaper, the Daily Mail also selects and describes the images in its articles on the basis of objectivity. The article dated April 2, 2016, featured a picture of a Jiguli car destroyed in the Tartar region with many dark bullet marks and blood stains. Other photos showed an Azerbaijani helicopter shot down by Armenians. Another image depicts an unexploded artillery shell on the ground. According to the caption to the photo, the Azerbaijani Defense Ministry said that the military operations began after the Armenian forces opened fire along the front line with mines and large-caliber artillery shells. Thus, the compliance between the described

image and the words of the Ministry of Defense of Azerbaijan is determined, and the reader's thinking is directed in a specific objective direction (Calderwood, 2016).

The newspaper performs its role as a "demonstrator" very professionally. For example, an article published on April 3, 2016, entitled "The Associated Press Explains: The Roots of the Nagorno-Karabakh Conflict," is accompanied by a description of a shot down Azerbaijani helicopter and an article commenting on its "collapse in the separatist Nagorno-Karabakh region." Elsewhere, in Stepanakert, a separatist region of Nagorno-Karabakh, doctors at a hospital treated 12-year-old Gevorg Grigoryan, who was wounded in a rocket attack (The roots of the conflict in Nagorno-Karabakh, 2016). Thus, the newspaper did not use the photos for manipulation purposes but reflected the details of the events with pictures of both parties to the conflict. This objective principle was justified in an article published on April 5. The photos accompanying the article include a photo of Armenian soldier Sasun Mkrtchyan, who died in the separatist region on April 4, 2016, but buried in Yerevan. The next picture shows a destroyed house in the village of Mardakert.

On April 3, another photo showed Armenian soldiers firing grad missiles in the village of Mardakert. In other photos, it was described the mourning of 12-year-old Vagarshak Grigoryan on April 4, who died on April 2 in the separatist village of Martuni in the Nagorno-Karabakh region. Along with the description of the damage suffered by the Armenian people from the conflict, the offensive operations of the parties are reflected in the pictures too. It should be noted that only one of the photos shows Azerbaijan's firing from Grad missiles on April 3. The comments to the photo also note that "Nagorno-Karabakh, which is part of Azerbaijan, was controlled by local ethnic Armenian forces and the Armenian military after the 1994 war." All other photos show the military activity of Armenians. The photo on April 3 shows Armenian soldiers standing near the grad missile system in the "separatist village of Mardakert in the Nagorno-Karabakh region." Another image shows Armenian forces firing artillery at the village of Mardakert in the separatist Nagorno-Karabakh region. "Narrative" means an image that reflects the

vector of action from one person (actor) to another (purpose).

The action vector can manifest itself in the form of observation or action. Based on the terms of Cress and Van Lewen, we can divide the image not only into narrative and non-narrative, but also into active and passive participants, those who act and those who act on it (Kak «govorit» fotografiya, 2019). Looking through these images from this perspective, given the superiority of Armenia's depiction of offensive weapons, the following narrative can be suggested: the Azerbaijani side responded to the Armenian attack with a counterattack, causing casualties on the Armenian military and civilian side. The study led to several interesting conclusions. The study found that the Herald Scotland was the only media outlet to cover the 1988-1992 conflict. The generalization and analysis of the Herald Scotland articles show that the aggressor is Armenia. The published articles revealed that Armenia did not want to take into account the existing legal procedures within the USSR, called on the decisions of official Moscow, and thus engaged in such separatism within the USSR. One of the most influential newspaper-The Independent coverage of the events of the war phase analyzed the atrocities committed by Armenians against Azerbaijanis, the consequences of the occupation, as well as internal and external trends on both sides.

Following the ceasefire, several important changes took place in the British media's approach to the Nagorno-Karabakh conflict. Initially, the conflict was covered not only by the Herald Scotland and the Independent, but also by almost all major newspapers and magazines. The second important point is that the information is written not only by British journalists, but also by journalists with whom the media cooperates on the ground. Sometimes the articles were written by two journalists, one from Baku and the other from Yerevan, and the editorial board combined them into a single article and published it. It should be noted that the article was prepared and published in the British press not only with the help of Azerbaijani and Armenian journalists, but also by journalists from third countries who are familiar with the conflict. The third point to note is that the data is large but inconsistent. The information appeared more and more unsystematically from time to time due to different events in one or another media outlet.

Result.

The most important result of the research is that different media outlets have different approaches to the conflict. Observations of articles published in the Guardian show that the editorial staff is constantly subjective in its coverage of the Nagorno-Karabakh conflict, presenting the events incompletely and usually from the perspective of Armenia's interests. The Guardian newspaper tends to portray Armenia as "good" and Azerbaijan as "bad" in its articles on the Nagorno-Karabakh conflict. The Guardian newspaper demonstrates its antipathetic stance against Azerbaijan not only in its texts, but also in its published images.

As a result of the research, it was determined that the "Economist" was also biased against Azerbaijan. Unlike the Guardian and the Economist, the influential Daily Mail takes an objective view of the situation and reflects Azerbaijan's just position in the conflict. In its texts, the "Daily Tendency" refers to "separatist organization", "leaders of rebel forces", "broken territory" and so on in relation to Karabakh. Using terms like these to convey to the reader that the separatist regime is not an independent state. It should be noted that the objectivity of the newspaper is clearly seen not only in the texts, but also in the photographs accompanying the texts.

REFERENCES

- Almond, M. (2020). Russia and Turkey's hard power in the Caucasus is a wake-up call for the West. Retrieved from <https://www.telegraph.co.uk/politics/2020/11/10/russia-turkeys-hard-power-caucasus-wake-up-call-west/>.
- AP Explains: The roots of the conflict in Nagorno-Karabakh (2016). Associated Press. Retrieved from <https://www.dailymail.co.uk/wires/ap/article-3520563/AP-Explains-The-roots-conflict-Nagorno-Karabakh.html>
- Bennetts, M. (2020). Nagorno-Karabakh conflict: Hundreds storm Armenian parliament as protesters denounce ceasefire. Retrieved from <https://www.thetimes.co.uk/article/azerbaijan-says-sorry-for-shooting-down-russians-9zlzgzfhk>.
- Box, R., & Cruickshank, D. (2020). Nagorno-Karabakh: priceless Christian artefacts are at risk of being destroyed. Retrieved from <https://www.thetimes.co.uk/article/nagorno-karabakh-priceless-christian-artefacts-are-at-risk-of-being-destroyed-3xsg98scg>.
- Browne, G. (2020). Nagorno-Karabakh conflict: Armenians' scorched-earth retreat leaves nothing for Azeri victors. Retrieved from <https://www.thetimes.co.uk/article/nagorno-karabakh-conflict-armenians-scorched-earth-retreat-leaves-nothing-for-azeri-victors-gx25br9wh>.
- Calderwood, I. (2016). At least 30 soldiers and a boy killed as heavy fighting erupts between Armenian and Azerbaijani forces in the worst outbreak of violence since full-scale war ended in 1994. Retrieved from <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3520788/At-30-soldiers-boy-killed-heavy-fighting-erupts-Armenian-Azerbaijani-forces-worst-outbreak-violence-scale-war-ended-1994.html>.
- Fotografiya kak tekst, ili Zachem nuzhna «vizual'naya gramotnost'» [Photography as text, or Why "visual literacy" is needed] (2019). Retrieved from https://courses.openedu.ru/courses/course-v1:ssau+PHOTO+Summer_2019/courseware/6fec00684f10446896e7b3a78ff5a735/4892308fb1374e338432aee8626a4dd5/. [in Russian].
- Foy, H., & Pitel, L. (2020). Caucasus ceasefire cements Turkey as a power in Russia's backyard. Retrieved from <https://www.ft.com/content/f81e89b5-ddea-4cf8-9299-2c971b722285&sa=D&source=hangouts&ust=1605257629598000&usg=AFQjCNHcTR3pUQ-rate41-oJ6xiASYmscw>.
- Freeman, C. (2020). The West has left Armenia to fend for itself. Retrieved from <https://www.spectator.co.uk/article/the-west-has-left-armenia-to-fend-for-itself>.
- Kak «govorit» fotografiya, ili Istoriya v kartinkakh [As photography "says", or Stories in pictures] (2019). Retrieved from https://courses.openedu.ru/courses/course-v1:ssau+PHOTO+Summer_2019/courseware/6fec00684f10446896e7b3a78ff5a735/b656439c29434a96a05487f10f525533/. [in Russian].
- The Times view on Russian troops keeping apart Armenia and Azerbaijan in Nagorno-Karabakh: Bitter Peace (2020). Retrieved from <https://www.thetimes.co.uk/article/the-times-view-on-russian-troops-keeping-apart-armenia-and-azerbaijan-in-nagorno-karabakh-bitter-peace-s66l0n7tg>.
- Waal, T. (2015). Losing control in the Caucasus. Retrieved from <https://www.politico.eu/article/losing-control-in-the-caucasus-armenia-azerbaijan-russia-nagorno-karabakh/>.

Ulviyya Huseynova Yadulla

Ph.D. Student, <https://orcid.org/0000-0002-0869-8090>, rus_rahimli@yahoo.com

Стаття надійшла / Article arrived: 07.08.2021

Схвалено до друку / Accepted: 28.08.2021

Halyna Shchyhelska¹, Oksana Potikha¹, Nataliia Habrusieva², Tamara Chop¹¹*Ternopil Ivan Puluj National Technical University (Ternopil, Ukraine)*²*Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University (Ternopil, Ukraine)***Gender Quotas and Women's Representation in Higher Leading Positions of the Local Government in Ukraine**

This paper represents the first attempt to find out the impact of legislative gender quotas on women's representation in elected leading positions in regional and district councils of Ukraine. Considering the global experience of effective women participation in politics, the achievement of gender balance in the government remains a hot topic and, therefore, identifying ways to ensure equal opportunities for leadership at all levels of government and related political decision-making is of particular importance. One of the most effective methods of increasing the number of women in politics at the present stage is gender quotas. We analyzed the Ukrainian electoral legislation and local elections data from 2015 when gender quotas were introduced but were non-obligatory, and the elections of 2020, during which gender quotas became obligatory under the new Election Code of Ukraine at the stage of nomination. The research was performed to explore in more detail the impact the quota had on the election of women. The results of this study indicate the positive effect of improving the gender quotas regulations with the mandatory use of administrative mechanisms for their observance. In addition to the positive impact of gender quotas on overcoming gender inequality in the local government, we found a close link between the percentage of women in councils and the number of women in leadership positions. On the basis of a thorough study of the gender quantitative composition of regional and district councils of Ukraine, in which local elections took place, a positive correlation has been established: the larger the number of women in the parliamentary corps, the greater the probability of electing a woman to a leadership position. We also determined higher representation of women in leading positions in councils, where the percentage of women is 40% and the low level of representation in councils, where the percentage of women does not reach the «critical mass» level and is less than 30%.

In conclusion to our research of the connection between gender quotas, the numbers of women in the local councils and the female leading positions, suggests that the implemented legislative gender quotas promote women's career advancement and increase female representation in leading positions of representative bodies of local self-government.

Keywords: *Gender Quotas, Women's Representation, Leading Positions, Local Self-government, Ukraine*

Галина Щигельська¹, Оксана Потіха¹, Наталія Габрусєва², Тамара Чоп¹¹*Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя (Тернопіль, Україна)*²*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)***Гендерні квоти та жіноче представництво на вищих керівних посадах місцевого самоврядування в Україні**

У статті вперше здійснено спробу з'ясувати вплив законодавчих гендерних квот на представництво жінок на виборних керівних посадах в обласних та районних радах України. Зважаючи на світовий досвід ефективності політичної участі жінок, актуальним завданням на сучасному етапі залишається досягнення гендерного паритету в представницьких органах влади, а, отже, особливого значення набувають й пошуки механізмів забезпечення рівних можливостей для лідерства на всіх рівнях прийняття політичних рішень. Одним із найбільш ефективних методів кількісного збільшення жінок у політиці на сучасному етапі є гендерні квоти. Ми проаналізували виборче законодавство України та результати місцевих виборів 2015 р., коли гендерне квотування було введено вперше, однак мало неімперативний характер, та виборів 2020 р., під час яких відповідно до нового Виборчого кодексу України гендерні квоти стали обов'язковою нормою на етапі висування. Результати нашого дослідження підтвердили позитивний ефект вдосконалення норм гендерних квот з обов'язковим застосуванням адміністративних механізмів їх дотримання.

Окрім позитивного впливу гендерних квот у напрямку подолання гендерної асиметрії у представницьких органах місцевого самоврядування виявлено тісний зв'язок між часткою жіночого представництва у радах та кількістю жінок у керівному складі. У результаті ґрунтовного аналізу гендерного кількісного складу обласних

та районних рад України, в яких відбулися місцеві вибори, встановлено закономірність: чим більша частка жінок у депутатському корпусі, тим більша ймовірність обрання жінки на керівну посаду. Водночас вищий рівень представництва жінок на керівних посадах спостерігається у радах, де частка жінок становить більше 40%, і низький рівень – у радах, де відсоток жінок не досягає рівня «критичної маси» і становить менше 30%.

Таким чином, виявлені нами у результаті дослідження взаємозв'язки між гендерними квотами, часткою жінок у депутатському корпусі та керівному складі обласних та районних рад дають підстави зробити висновок, що законодавчі гендерні квоти сприяють кар'єрному просуванню жінок та впливають на збільшення жіночого представництва на вищих керівних посадах представницьких органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: гендерні квоти, жіноче представництво, керівні посади, місцеве самоврядування, Україна

Вступ

Постановка наукової проблеми.

Політична участь жінок та її вплив на розвиток держав і регіонів з кожним роком набуває все більшої актуальності. Науковий інтерес, зокрема, посилюють результати досліджень щодо досягнення кращих показників у боротьбі з пандемією COVID-19 державами очільницями яких є жінки (Garikipati, & Kambhampati, 2020) та чисельні наукові публікації, в яких аргументовано наводяться дані про високу ефективність жінок-політиків. З. Гесамі та М. Фонсека, здійснивши ґрунтовний огляд літератури про суттєві ефекти представництва жінок у політиці, дійшли висновку, що у країнах, що розвиваються, збільшення жінок у державному управлінні призвело до кращого забезпечення суспільними благами, особливо у сфері освіти та охорони здоров'я. Серед інших позитивних наслідків дослідниці відзначають покращення інституційної якості завдяки скороченню масштабів корупції і хабарництва посадовими особами, подолання гендерного розриву в освіті, зменшення дитячої смертності та вищі

економічні показники (Hessami, & Fonseca, 2020).

Серед 17 Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), які було затверджено на Саміті ООН у вересні 2015 р., в підсумковому документі «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» п'яту позицію займає «Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат» (A/RES/70/1). З урахуванням специфіки національного розвитку, на підставі розрахунково-прогнозової роботи понад 800 фахівців за напрямками, що відповідають тематичним сферам ЦСР, з використанням сценарних підходів до визначення напрямів розвитку країни на довгострокову перспективу було встановлено бенчмаркінгові орієнтири для досягнення до 2030 р. в Україні. Зокрема, пунктом 5.4. визначено завдання: «Забезпечити рівні можливості представництва на вищих рівнях прийняття рішень у політичному та суспільному житті», а також конкретну частку політичного представництва жінок на різних рівнях влади (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Ціль 5. Гендерна рівність (Цілі Сталого Розвитку: Україна. Завдання та індикатори.)

Завдання	Індикатор		2020	2025	2030
5.4 Забезпечити рівні можливості представництва на вищих рівнях прийняття рішень у політичному та суспільному житті	частка жінок серед депутатів ВРУ, %	12	30	30	30
	частка жінок серед депутатів обласних рад та міських рад обласного значення, %	14	20	30	30
	частка жінок серед членів вищого корпусу державної служби (вища категорія А), %	16,7	20	25,0	30,0

Зважаючи на поставлені цілі та світовий досвід ефективності політичної участі жінок, актуальним завданням залишається досягнення гендерного паритету в органах влади та державного управління, а, отже, особливого значення набувають пошуки механізмів забезпечення рівних можливостей для лідерства на всіх рівнях прийняття політичних рішень. Одним із найбільш ефективних методів кількісного збільшення жінок у політиці на сучасному етапі є гендерні квоти. Загалом, досвід країн, які запровадили квоти (а таких переважна більшість у світі), засвідчує позитивний ефект щодо збільшення кількості жінок у представницьких органах влади. А от чи впливають квоти на збільшення представництва жінок на керівних посадах, залишається малодослідженою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед чисельних публікацій зарубіжних дослідників, присвячених впливу гендерних квот на розширення представництва жінок у національних парламентах та регіональних радах, ми знаходимо лише поодинокі дослідження щодо їх впливу на подальшу політичну кар'єру обраних депутаток (Verge, 2010; Krook, & O'Brien, 2012; O'Brien, & Rickne, 2016; Folke, & Rickne, 2016; Zetterberg, 2018; Kerevel, 2019).

Гендерне квотування в Україні стало об'єктом наукового дослідження в останнє десятиліття та з 2015 р. привертає все більшу увагу науковців. Зокрема, вплив гендерної квоти, імplementованої у виборче законодавство та застосованої на місцевих виборах 2015 р., на представництво жінок в органах місцевого самоврядування у своїх дослідженнях розглядали такі науковці як Т. Марценюк, Т. Карась, С. Оксамитна (Марценюк, 2015, 2016; Карась, & Оксамитна, 2016; Марценюк, & Оксамитна, 2019), Л. Дін та П. Дос Сантос (Dean, & Dos Santos, 2017). Теоретико-правовий аналіз проблем забезпечення гендерної рівності у політичній сфері здійснили науковиці І. Грицай (Грицай, 2017, 2018), І. Берендєєва (Берендєєва, 2019), Ю. Левченко (Левченко, 2020). З початком реформи децентралізації в Україні почали з'являтися праці з проблематики досягнення гендерного паритету в політиці на рівні місцевого самоврядування у контексті

децентралізації, серед яких слід відзначити статті О. Батанова (Батанов, 2018), Т. Неприцької, О. Неприцького (Неприцька, & Неприцький, 2020) та І. Побочого (Побочий, 2020).

Вагомими для нашого дослідження були наукові доробки Н. Олійник, присвячені громадсько-політичній участі жінок у владних структурах України (Олійник, 2013, 2015), у яких дослідниця подає статистику представництва жінок у виборних органах місцевого самоврядування до періоду імplementації гендерних квот, що надало нам змогу здійснити гендерний порівняльний аналіз керівного складу до та після легітимації квот.

Незважаючи на зростаюче розуміння багатовекторності впливу квот, їх ефект на представництво жінок у керівному складі виборних органів місцевого самоврядування до сьогодні не був об'єктом спеціального дослідження.

Мета та завдання статті.

Мета пропонованої статті – з'ясувати вплив законодавчих гендерних квот на представництво жінок на виборних керівних посадах в обласних та районних радах України. У контексті загальної мети ставляться такі завдання: оцінити вплив гендерних квот у виборчому законодавстві України на збільшення частки жінок у депутатських корпусах обласних та районних рад, проаналізувати гендерний склад голів та заступників рад, виявити зв'язки та залежності, які існують між законодавчими гендерними квотами, кількісним представництвом жінок у депутатському корпусі та керівному складі обласних та районних рад.

Методи дослідження.

У процесі дослідження ми застосовували широкий спектр статистичних методів. При зведенні первинного статистичного матеріалу використано метод групування, який став базою для застосування інших методів статистичного аналізу, таких як порівняльний, ранжування, графічний та дисперсійний аналіз. Для кількісної оцінки сили зв'язку між часткою жіночого представництва у радах та кількістю жінок у керівному складі, ми застосували лінійний коефіцієнт кореляції Пірсона (r), який характеризує тісноту і напрям зв'язку

між двома показниками, що корелюють у випадку наявності між ними лінійної залежності в межах: $-1 \leq r \leq 1$. При прямому зв'язку r – величина додатна, при зворотному – від'ємна.

Вагомими для встановлення результатів були також методи кількісного аналізу та горизонтального порівняльного аналізу. Водночас слід зауважити, що, враховуючи адміністративно-територіальні зміни внаслідок реформи децентралізації, а саме укрупнення районів, що призвело до суттєвого зменшення їх кількості, змін територіальних меж, населення, а в результаті – кількості виборців, ми застосовували горизонтальний порівняльний аналіз кількісного складу районних рад лише за результатами виборів 25 жовтня 2020 р. Натомість, порівняльний аналіз кількісного складу обласних рад здійснювався у часовому діапазоні 2015 – 2020 рр., зважаючи на те, що області як адміністративно-територіальні одиниці залишилися незмінними.

Результати дослідження

Суттєве поширення гендерних квот та їх різнобічний вплив, на думку фахівців, зробило квотування однією з «найбільш важливих політичних подій останніх 30 років» (Hughes, Krook, & Paxton, 2015, p. 357). Згідно з Базою даних гендерних квот (Gender Quotas Database) на даний час 130 країн світу імплементували законодавчі виборчі квоти або квоти для політичних партій. З них 112 держав, до числа яких входить і Україна, застосовують механізми квотування на рівні місцевих виборів. У виборче законодавство України гендерне квотування на субнаціональному рівні увійшло з ухваленням у 2015 р. Закону України «Про місцеві вибори» (котрий був чинний на момент проведення місцевих виборів 2015 року), у якому відповідно до частини третьої статті 4 зазначалося, що «представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку» (Закон України «Про місцеві вибори», 2015). Втім, експерти з виборчого права вважають недоліком цього Закону неімперативний характер гендерної квоти, оскільки серед підстав для відмови у реєстрації списків

кандидатів недотримання квоти відсутнє, а також не передбачено жодних санкцій за порушення даної норми. Як наслідок, частка виборчих списків партій, які не відповідали вимозі про дотримання квоти, коливалася від 6 до 40 відсотків (Карась, & Оксамитна, 2016, с. 42). За результатами виборів 2015 р., як влучно зазначила Т. Марценюк, очікуваного результату представництва 30% жінок в органах місцевої влади досягнуто не було, але на рівні публічного дискурсу було привернуто увагу до проблеми недопредставленості жінок у великій політиці (Марценюк, 2016, с. 242).

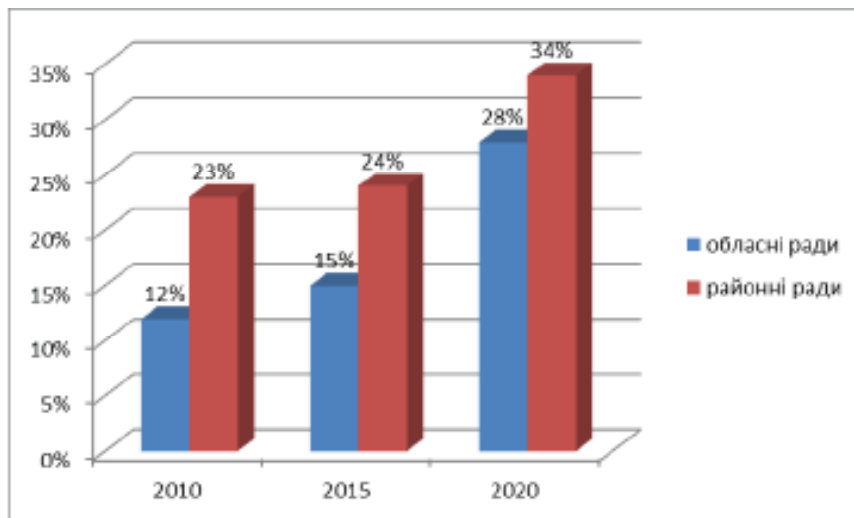
Наступним кроком із вдосконалення виборчого законодавства з метою наближення до гендерного паритету у сфері політики стало закріплення норм щодо гендерних квот у порядку висування та реєстрації кандидатів у новому Виборчому кодексі України, ухваленому Верховною Радою 19 грудня 2019 р. з врахуванням змін, внесених згідно із Законом № 805-IX від 16 липня 2020 р. Відповідно до частини дев'ятої статті 219 під час формування єдиного й територіальних виборчих списків на місцевих виборах рад різних рівнів та територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше «організація партії повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі). У разі формування організацією партії єдиного та територіальних виборчих списків з кількістю кандидатів у депутати, яка не є кратною п'яти, до останніх у списку кандидатів (від 1 до 4) застосовується вимога щодо почергового включення кандидатів різної статі до списку» (Виборчий Кодекс України, 2020). Таким чином, зазначена норма закону встановлює розмір гендерної квоти на етапі висування в межах 40%. Щодо порядку висування кандидатів у депутати місцевих рад з кількістю виборців до 10 тисяч, який регулює частина сьома статті 220 Виборчого кодексу, то місцева організація партії зобов'язується забезпечити представництво не менше 30 % осіб однієї статі у загальній кількості кандидатів до відповідної ради (Виборчий кодекс України, 2020). Дотриманню встановленої гендерної квоти зобов'язує і частина перша

статті 230, відповідно до якої «порушення встановленого цим Кодексом порядку висування кандидатів» (Виборчий кодекс України, 2020) є підставою для відмови у реєстрації кандидатів у депутати. Таким чином, законодавчо закріплена гендерна квота набула обов'язкового характеру.

Вплив законодавчих гендерних квот на представництво жінок у складі обласних та районних рад можна виявити на основі кількісного гендерного аналізу, починаючи

з 2010 р., коли гендерне квотування було відсутнім у виборчому законодавстві; продовжуючи 2015 р., коли воно вперше було введене, однак мало неімперативний характер; та закінчуючи результатами місцевих виборів 25 жовтня 2020 р., під час яких, відповідно до нового Виборчого кодексу, гендерні квоти стали обов'язковою нормою на етапі висування (див. діаграму 1) (Потіха, Щигельська, & Габрусєва, 2021).

Діаграма 1. Представництво жінок в обласних та районних радах у динаміці.

З наведених даних спостерігаємо позитивну динаміку в напрямку збільшення представництва жінок як в обласних так і в районних радах України. За останнє десятиліття частка жіночого представництва зросла на 16% на найвищому адміністративному рівні місцевого самоврядування, хоча загалом ще не досягла рівня «критичної маси» 30%, та на 11% у складі районних рад, разом склавши 34%.

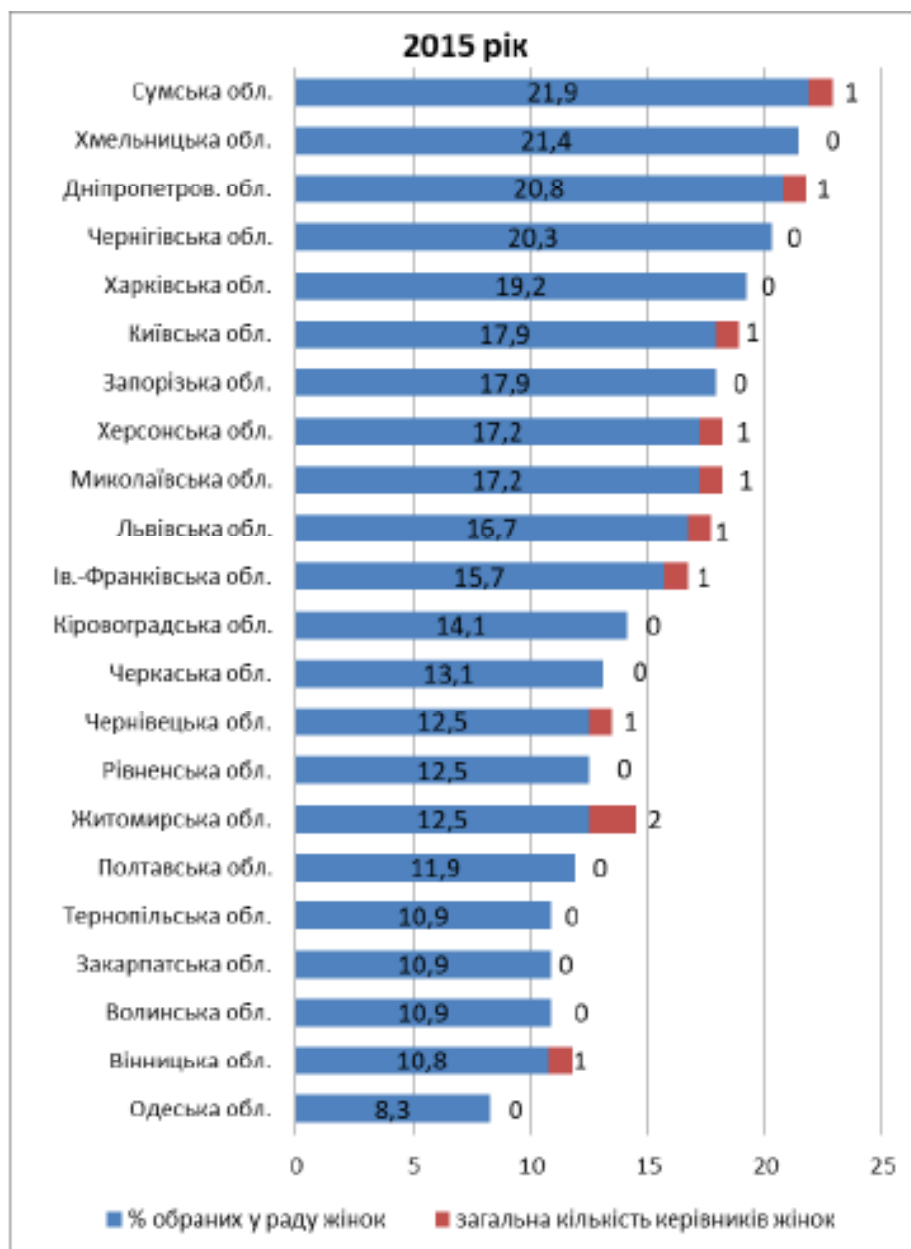
Зважаючи на те, що в результаті децентралізації області залишилися єдиними адміністративними одиницями, що не зазнали територіальних та кількісних змін, здійснимо більш ґрунтовний порівняльний аналіз динаміки представництва жінок в обласних радах України у 2015 р. та 2020 р. За результатами моніторингу офіційного веб-порталу Центральної виборчої комісії (ЦВК) можна стверджувати, що частка жіночого представництва зросла у всіх без винятку обласних радах України. Найвищий

відсоток зростання 17,9 спостерігаємо в Одеській обласній раді, де частка жінок станом на 2015 р. була найменшою й становила 8,3; найнижчий 1,5 – у Сумській обласній раді, де частка жінок у результаті виборів 2015 р. була найбільшою й складала 21,9 (Щигельська, Потіха, & Чоп, 2021).

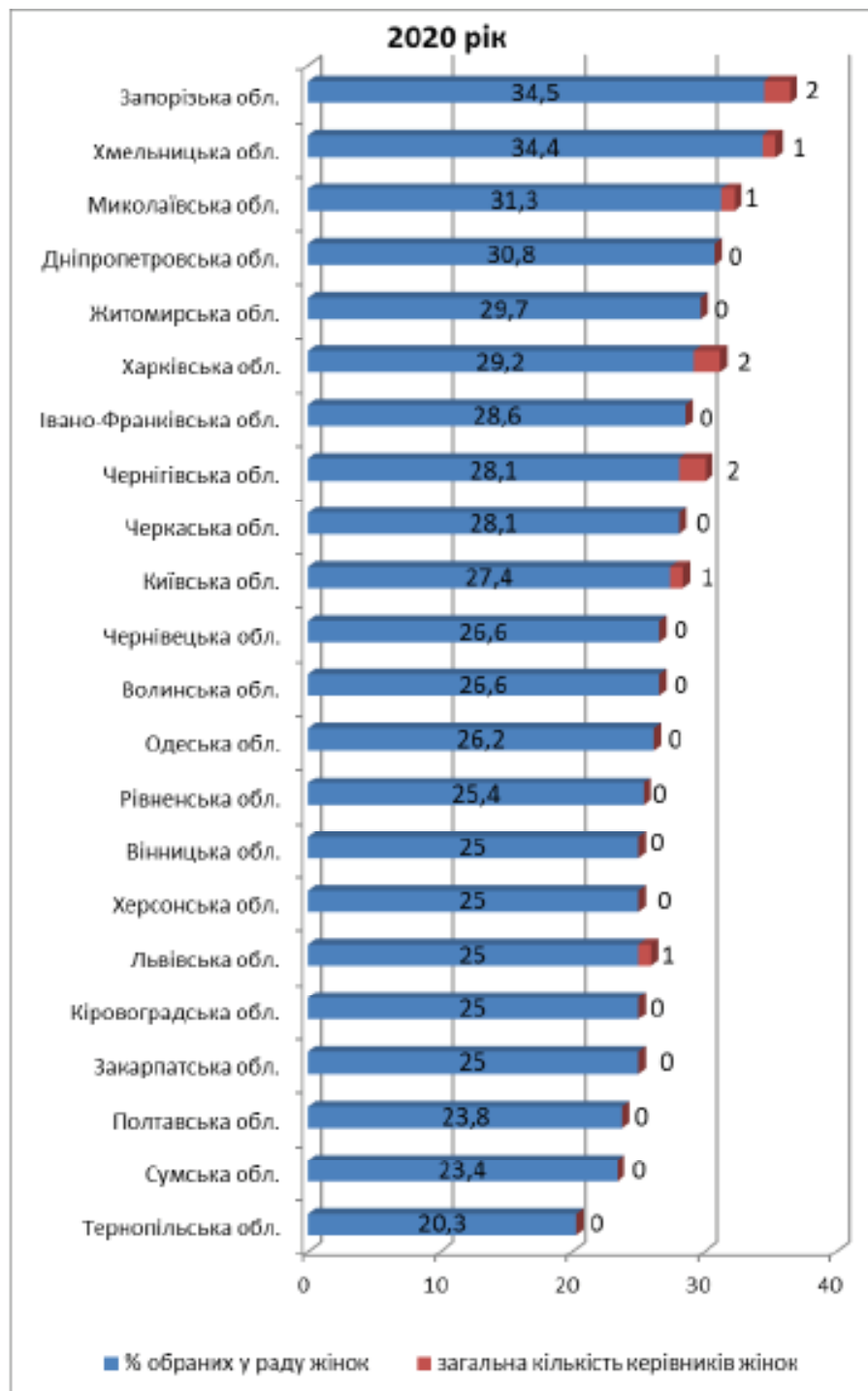
Позитивний ефект вдосконалення норм гендерного квотування у Виборчому кодексі з чітко обумовленими механізмами його втілення демонструють при порівнянні діаграми 2, 3 (Донецька та Луганська області не включені у зв'язку з тим, що відповідно до Постанови Верховної Ради України від 15 липня 2020 року № 795-IX «Про призначення чергових місцевих виборів у 2020 році» вибори депутатів до обласних рад не проводилися).

Якщо в 2015 р. лише в чотирьох обласних радах було подолано 20% бар'єр (див. діагр. 2), то вже в 2020 р. в усіх обласних радах частка жінок не

була меншою за 20% (див. діагр. 3). Більше того у чотирьох обласних радах, а саме: Запорізькій, Хмельницькій, Миколаївській та Дніпропетровській було досягнуто рівня «критичної маси» – більш ніж 30%.

Діаграма 2. Частки жіночого представництва в обласних радах України та кількість жінок на керівних посадах у 2015 р.

Діаграма 3. Частки жіночого представництва в обласних радах України та кількість жінок на керівних посадах у 2020 р.

Тепер проаналізуємо співвідношення частки жінок у складі депутатського корпусу та їх представництва на керівних посадах. З діаграми 3 ми бачимо, що в 3-х обласних радах, де відсоток жіночого представництва подолав рівень «критичної маси», – Запорізькій (34,5%), Хмельницькій (34,4%), Миколаївській (31,3%) – головами рад обрано представниць жіночої статі. Виняток з «критичною масою» жіночого представництва склали лише Дніпропетровська обласна рада, де частка жінок у раді 30,8%, проте на керівні посади не було обрано жодної жінки.

Запорізька обласна рада вирізняється не тільки найбільшою часткою жінок у ній, але й найвищим їх представництвом у керівному складі – голова та перша заступниця. Таке ж жіноче представництво на найвищих щаблях місцевої влади зафіксоване у Чернігівській області, де частка жінок у раді сягає 28,1%. Аналіз гендерного кількісного складу обласних рад дає підстави стверджувати, що в результаті набуття імперативного характеру у Виборчому кодексі України, наслідком законодавчих гендерних квот стало не лише збільшення представництва жінок-депутаток, але й найбільшій кількості жінок-голів за період незалежності України. На перших скликаннях сесій обласних рад було обрано п'ять голів жінок, а саме: Жук Олену Юріївну – Запорізька облрада, Лабазюк Віолету Олександрівну – Хмельницька облрада, Замазєєву Ганну Володимирівну – Миколаївська облрада, Гримак Ірину Ярославівну – Львівська облрада, Дмитренко Олену Борисівну – Чернігівська облрада.

За підрахунками Н. Олійник, протягом 1997, 2003, 2005 та 2007 рр. лише чотири жінки обіймали найвищі керівні посади в обласних радах. У 2003 р. Г. І. Булавка була головою Дніпропетровської облради, у 2007 р. І. М. Синявська очолювала Житомирську облраду, Т. В. Демченко – Миколаївську облраду, Н. А. Романова – Чернігівську облраду (Олійник, 2013, с. 219). З 2014 по 2015 рр. згідно з даними сайту «Офіційна Україна сьогодні» дві політикині Віра Лаврик та Тамара Федько виконували обов'язки голів обласних рад відповідно у Сумській та Херсонській областях, а посаду

голови Черкаської обласної ради обіймала політична діячка та літературознавиця Валентина Коваленко.

У керівному складі рад, які набули повноважень унаслідок місцевих виборів 2015 р., головами було обрано лише три жінки: Вікторія Москаленко – Миколаївська облрада (2015 – 2020 рр.), Ганна Старикова – Київська облрада (листопад 2015 р. – травень 2019 р.), Анжеліка Лабунська – Житомирська облрада (листопад 2015 р. – вересень 2016 р.).

Гендерний аналіз обраних заступників голів обласних рад демонструє низхідну динаміку жіночого представництва, зокрема, у 2015 р. із загальної кількості (41) загалом по Україні керівні посади обійняли 8 жінок, що склали 19,5%, натомість у 2020 р. було обрано лише 5 заступниць, що в загальній кількості (52) становить 9,6%. Однак, знову ж таки констатуємо факт (див. діаграми 2, 3), що більшість заступниць були обрані в радах з вищим представництвом жінок у депутатському корпусі.

Надалі розглянемо гендерну палітру новообраних районних рад та їх керівного складу. Насамперед, слід зазначити, що в результаті реформи децентралізації з метою формування ефективної організації виконавчої влади на місцях у 2020 р. відбулося укрупнення районів. Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів» було ліквідовано 490 районів, натомість утворено 136 нових. За словами Міністра розвитку громад та територій України О. Чернишова утворення нових та ліквідація старих районів забезпечить відповідність системи адміністративно-територіального устрою районного рівня України сучасним вимогам та європейським стандартам, що, в свою чергу, сприятиме визначенню обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів виконавчої влади та відповідних органів місцевого самоврядування (Уряд підтримав, 2020).

Відповідно до Постанови Центральної виборчої комісії від 14 серпня 2020 р. № 176 «Про призначення перших виборів депутатів районних рад на 25 жовтня 2020 року» відбулися вибори депутатів до 119 районних рад. Враховуючи частину п'яту статті 8 Закону України «Про забезпечення

прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», в якій зазначено, що на тимчасово окупованій території вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, місцевий референдум не проводяться, вибори до 10 районів Автономної Республіки Крим, 3 районів Донецької області та 4 районів Луганської області не проводилися.

На основі моніторингу інформації, розміщеної на офіційних сайтах місцевих рад і ЦВК, та ґрунтового гендерного кількісного аналізу депутатського та керівного складу 119 районних рад України ми отримали наступні результати. Насамперед, слід відзначити зростання жіночого представництва у керівництві

районних рад за останні десятиліття, якщо у 2003 р. головами районних рад були 6,97% жінок, у 2006 р. – 9,76%, у 2007 р. – 5,98% (Олійник, 2013, с. 219), то у 2020 р. посаду голови обійняли 20 жінок, що склало 16,81%.

Визначивши відсоток жіночого представництва в депутатському складі рад, можна поділити районні ради на 3 групи:

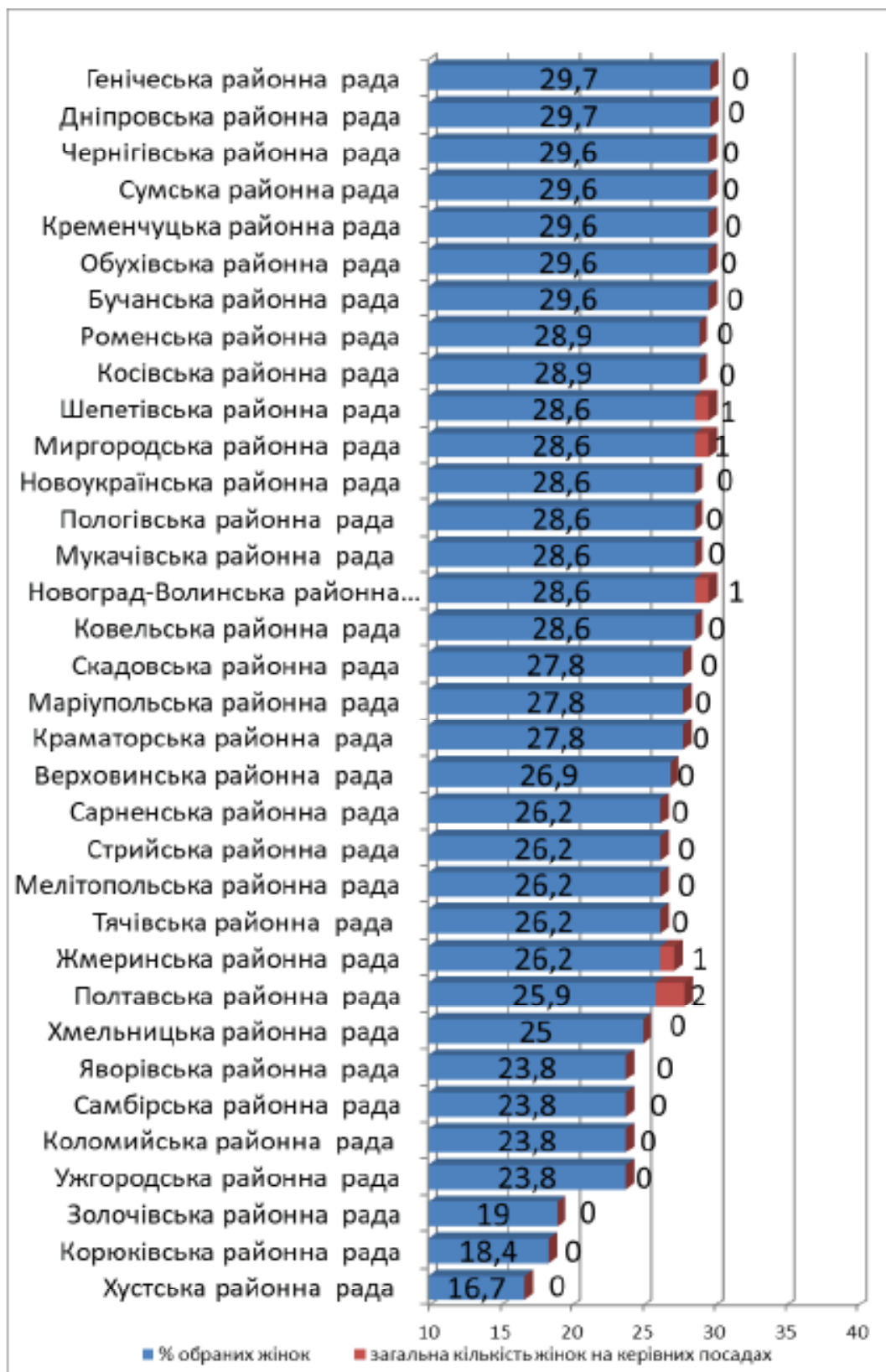
I група – районні ради з найбільшим представництвом жінок від 40% і вище, таких рад нараховується 26 (див. діаграму 4).

II група – районні ради з середнім представництвом жінок від 30% до 40%, таких є 59.

III група – районні ради з найменшим представництвом жінок до 30%, тобто ради, які не досягли рівня «критичної маси». Загальна кількість таких рад становить 34 (див. діаграму 5).

Діаграма 4. Районні ради з представництвом жінок більшим за 40%.

Діаграма 5. Районні ради з представництвом жінок меншим за 30%

Середній відсоток представництва жінок у радах у кожній групі становить: І група – 43,8%, ІІ група – 34,5%, ІІІ група – 26,8%. Верхня і нижня межа жіночого представництва складає: 55,6% - Бахмутська районна рада та 16, 7% - Хустська районна рада. З 119 рад лише 3 не досягнули рівня 20% – Хустська, Корюківська та Золочівська.

З наведених у діаграмах 4, 5 даних, бачимо, що жіноче представництво в керівному складі районних рад, де частка жінок є вищою, суттєво переважає представництво

жінок, де частка жінок є нижчою. Так, із загальної кількості рад (26) І групи обрано 12 жінок-голів та 15 заступниць і таким чином досягнуто гендерного паритету 50/50: 27 керівників жінок та 27 керівників чоловіків. У ІІ групі з найбільшою кількістю рад (59), районні ради очолили лише 7 жінок та 18 жінок було обрано заступницями, що склало співвідношення 19,4%/80,6%: 25 керівників жінок та 104 чоловіки. І в ІІІ групі серед 34 голів обрано лише 1 жінку та 5 заступниць, що склало співвідношення 8,8%/91,2%: 6 керівників жінок та 62 чоловіки (див. табл. 2).

Таблиця 2.

**Представництво жінок у депутатському корпусі та керівному складі
виборчих районних рад**

Категорії		I	II	III
Частка представництва жінок у радах		< 40%	30% - 40%	> 30%
Середня частка		43,8%	34,5%	26,8%
Загальна кількість рад		26	59	34
Кількість голів рад	жінки	12	7	1
	чоловіки	14	52	33
Кількість заступників голів рад	жінки	15	18	5
	чоловіки	13	52	29
Загальна кількість керівників	жінки	27	25	6
	чоловіки	27	104	62
Відсоток жінок у керівному складі рад		50%	19,4%	8,8%

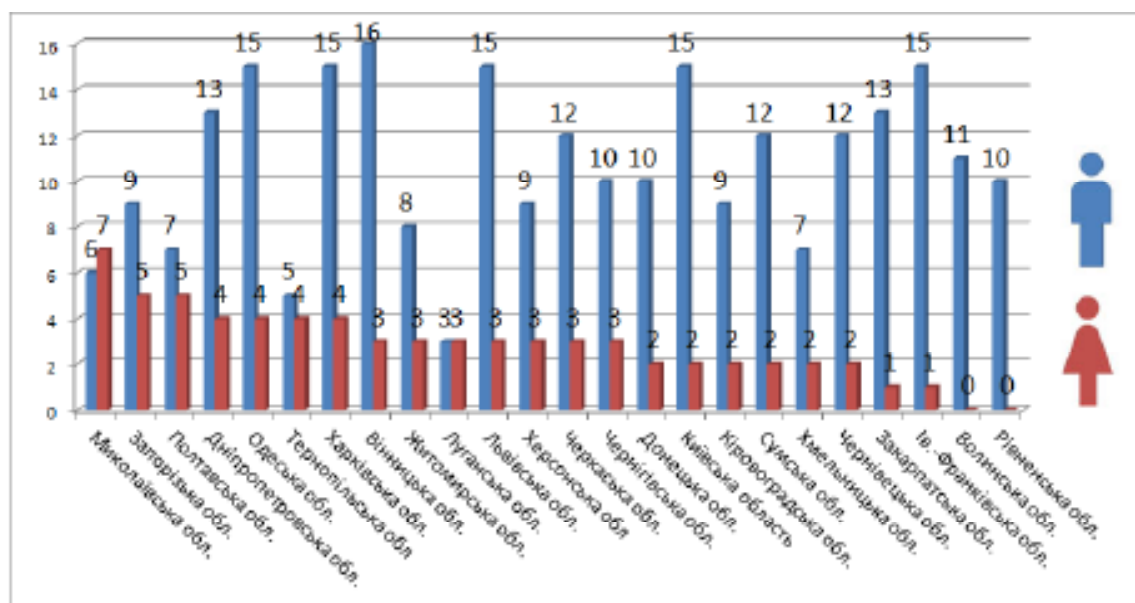
Для кількісної оцінки сили зв'язку між часткою представництва жінок у раді та кількістю жінок обраних на керівні посади, застосуємо лінійний коефіцієнт кореляції Пірсона (r),

$$R_{X,Y} = \frac{M[XY] - M[X]M[Y]}{\sqrt{(M[X^2] - (M[X])^2)} \sqrt{(M[Y^2] - (M[Y])^2)}}$$

де x – середній відсоток жінок у групі, y – кількість жінок у керівному складі в межах

групи. Розрахункове значення коефіцієнта Пірсона (частка жінок у раді – кількість жінок у керівному складі), яке становить 0,8816, засвідчує високу тісноту взаємозв'язку досліджуваних величин. За якісною оцінкою за шкалою Чеддока, отриманий нами коефіцієнт 0,8816 визначається як сильний $|\pm 0,7| - |\pm 0,9|$ і дуже сильний $|\pm 0,9| - |\pm 0,99|$.

Окремо слід звернути увагу на регіональні особливості представництва жінок в обласних та районних радах України (див. діаграму 6).

Діаграма 6. Гендерний склад керівних органів обласних і районних рад, що відбули повноважень у результаті місцевих виборів 2020 р. (інформація зібрана станом на 1 березня 2021 р.)

Незаперечним лідером жіночого представництва в керівному складі обласної та районних рад є Миколаївська область. Це єдина область в Україні, де кількість жінок-очільниць рад переважає чоловіків і складає 53,8%. При цьому жінку головою обласної ради депутати обирають уже другу каденцію поспіль. Серед 4 голів районних рад області головами обрано 3-х жінок, а також 3-х заступниць голів. Показовим є те, що жінки були обрані в радах, де зафіксовано найвище представництво жіноцтва в Миколаївщині, зокрема 42,9% – у Первомайській райradі, 40,5% – у Баштанській райradі та 38,9% – у Миколаївській райradі.

Ідентичну ситуацію спостерігаємо в районних радах Запорізької області, яка є лідером за представництвом жінок в обласних радах. Серед п'яти районних рад жінки були обрані головами саме в радах з найбільшим представництвом жінок, зокрема в Бердянській та Василівській районних радах, де частка жінок складає 45,2%.

Важливо відзначити, що така ж тенденція за окремими винятками є домінуючою в межах інших областей України. Зокрема, із

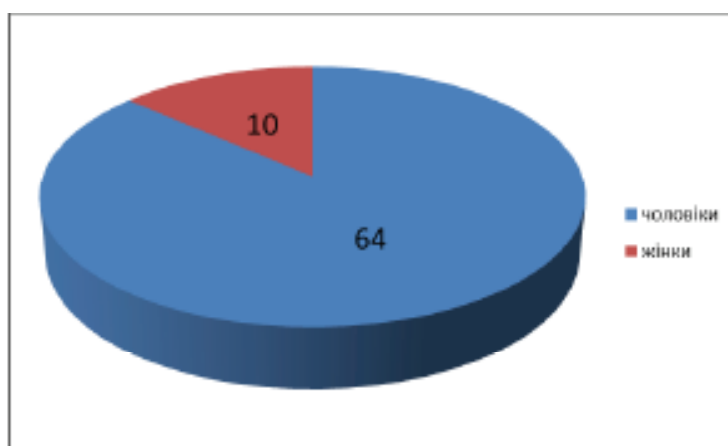
загальної кількості жінок-голів районних рад, а таких станом на 1 березня 2020 р. нараховується 20, 16 обрано в радах, в яких представництво жінок є найбільшим у межах області та переважає рівень «критичної маси» 30%. Такими районними радами є: Бахмутська райrada (55,6%) Донецької області, Бердянська райrada (45,2%), Василівська райrada (45,2%) Запорізької області, Чугуївська райrada (45,2%) Харківської області, Сватівська райrada (44,7%), Щастинська райrada (39,5%) Луганської області, Первомайська райrada (42,9%), Баштанська райrada (40,5%), Миколаївська райrada (38,1%) Миколаївської області, Криворізька райrada (42,2%), Нікопольська райrada (40,5%) Дніпропетровської області, Рахівська райrada (42,1%) Закарпатської області, Шосткинська райrada (40,5%) Сумської області, Коростенська райrada (38,1%) Житомирської області, Лубенська райrada (38,1%) Полтавської області, Чортківська райrada (33,3%) Тернопільської області. Виняток становлять Херсонська райrada (44,4%) Херсонської області, Подільська райrada (33,3%) Одеської області, Кременецька райrada (31,0%) Тернопільської області,

Миргородська райрада (28,6%) Полтавської області. Проте, як бачимо, лише в одній з 20 районних рад з жінками-очільницями частка жіночого представництва є меншою 30%.

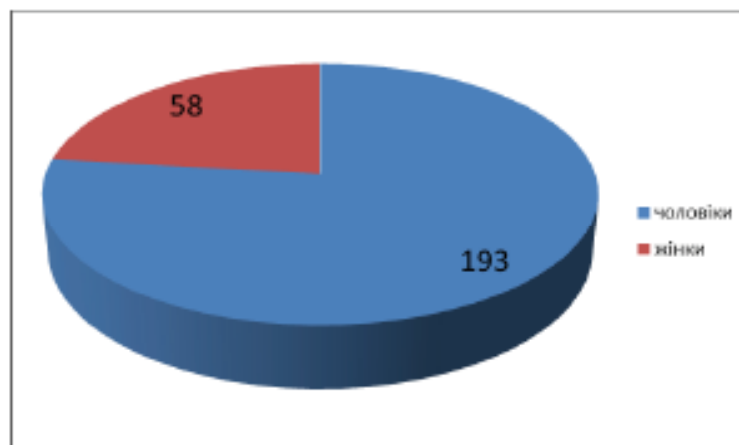
Висновки

Підводячи підсумки, насамперед слід констатувати наявність «вертикальної

гендерної сегрегації» та явища «скляної стелі» в керівному складі представницьких органів місцевого самоврядування (див. діагр. 7, 8), за винятком окремих обласних та районних рад, у яких досягнуто гендерного паритету чи наближено до нього.

Діаграма 7. Гендерний склад керівних посад в обласних радах України (2020 р.)

Діаграма 8. Гендерний склад керівних посад у районних радах України (2020 р.)

Загалом кількість жінок, які обійняли керівні посади в обласних радах у 2020 р., склала 13,5%, а у районних радах – 23,1%. Втім, результати нашого дослідження дають підстави стверджувати, що у політичній сфері на місцевому рівні спостерігається чітка позитивна динаміка у напрямку подолання гендерної асиметрії. І, безумовно, провідну роль у цьому процесі відіграють законодавчі гендерні квоти. Порівняльний аналіз виборчого законодавства та результатів місцевих виборів 2015 р. та 2020 р. наявно демонструє позитивний ефект вдосконалення норм гендерного квотування з чітко обумовленими механізмами його втілення у Виборчому кодексі України. Так, якщо із запровадженням гендерної квоти, яка носила неімперативний характер, у 2015 р. жіноче представництво порівняно з 2010 р. зросло в обласних радах на 3% і на 1% – у районних радах, то вже у 2020 р., зі встановленим порядком розміщення кандидатів у виборчих списках та передбаченими санкціями за недотримання гендерної квоти, порівняно з 2015 р. представництво жінок зросло відповідно на 13% та 10%.

Окрім позитивного впливу гендерних квот у напрямку досягнення гендерного паритету у представницьких органах місцевого самоврядування, ми виявили тісний зв'язок між часткою жіночого представництва у радах та кількістю жінок у керівному складі. Прослідковується загальна тенденція – чим більша частка жінок у депутатському корпусі, тим більша ймовірність обрання

жінок на керівну посаду. Сильний зв'язок між часткою представництва жінок у раді та кількістю жінок, обраних на керівні посади, засвідчив і отриманий нами коефіцієнт кореляції – Пірсона 0,8816. Водночас вище представництво жінок на керівних посадах спостерігається у радах, де частка жінок становить більше 40%, і низький рівень представництва у радах, де частка жінок не досягає рівня «критичної маси» і становить менше 30%. Таким чином, виявлені нами у результаті дослідження взаємозв'язки між квотами, часткою жінок у депутатському корпусі та керівному складі обласних і районних рад дають підстави зробити висновок, що законодавчі гендерні квоти впливають на збільшення представництва жінок на вищих керівних посадах органів місцевого самоврядування.

Отже, з метою забезпечення рівних можливостей представництва у процесі прийняття соціально-політичних рішень і, як засвідчує світовий досвід, покращення їх ефективності, зокрема у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального добробуту, економічних реформ, вбачається важливим збереження гендерної квоти у Виборчому законодавстві України із обов'язковим застосуванням адміністративних механізмів їх дотримання. Також вагомими є подальші дослідження ефективності політичної участі жінок на різних рівнях влади в Україні та взаємозв'язку між кількісним гендерним складом у представницьких органах влади, якістю їх функціонування та результатами діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Батанов О. В. Децентралізація та місцеве самоврядування у гендерному вимірі: вітчизняний досвід та міжнародні стандарти. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія «Політичні науки». 2018. № 3. С. 48–54. DOI: 10.31558/2617-0248.2018.3.9.

Берендєєва А. Адміністративно-правові засоби забезпечення гендерної квоти. Національно-юридичний журнал: теорія і практика. 2019. С. 60–64. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/1258>.

Веб-відображення інформаційно-аналітичної системи «Місцеві вибори». URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/wm001.html>.

Виборчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX. Відомості Верховної Ради України. Редакція від 24.10.2020, підстава – 924-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>.

Грицай І. О. Реалізація принципу гендерної рівності у виборних органах місцевого самоврядування: теоретико-правова характеристика. // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Дніпро, 2017. № 3. С. 43–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2017_3_7.

Грицай І. О. Теоретико-правові проблеми реалізації норми Закону України «Про місцеві вибори» щодо гендерної квоти. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. Praha, 2018. Sv. 5, Vyd. 2. С. 88–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_2_14.

Карась Т. О., Оксамитна С. М. Гендерне квотування в Україні: громадська думка та досвід застосування. Наукові записки НаУКМА. // Соціологічні науки. 2016. Т. 187. С. 39–47. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/ukraina/genderne-kvotuvannya-v-ukraini-gromadska-dumka-ta-dosvid-zastosuvannya-134414.html>.

Левченко Ю. В. Вплив виборчих систем на гендерне представництво в законодавчих органах: приклад України. // Політикус : науковий журнал. 2020. № 4. С. 35–41. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/10337>.

Марценюк Т. О. Залученість жінок у політику: країни ЄС і Україна. Гендерна рівність і розвиток : погляд у контексті європейської стратегії України. 2016. С. 235–243.

Марценюк Т. О. Чи спрацювала гендерна квота на місцевих виборах 2015 року? Міжнародний центр перспективних досліджень. Київ, 2015. 16 с. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/s_genders.pdf.

Марценюк Т. О., Оксамитна С. М. Громадська думка щодо гендерних квот та жінок у політиці в Україні. // Наукові записки НаУКМА. Соціологія. 2019. Т. 2. С. 3–15. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/16768>. DOI: 10.18523/2617-9067.2019.2.3-15.

Неприцька Т. І., Неприцький О. І. Розширення можливостей досягнення гендерного паритету в політиці в контексті децентралізації влади в Україні. // Політичне життя. 2020. № 1. DOI: 10.31558/2519-2949.2020.1.6.

Олійник Н. Ю. Депутатська діяльність як форма громадсько-політичної активності жінок в Україні. // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. Львів, 2013. С. 213–221.

Олійник Н. Ю. Не(до)представленість жінок у політичній системі України: причини і стратегії подолання. Науково-теоретичний альманах "Грані". 2015. Т. 18, № 7. С. 63–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_7_13.

Офіційна Україна сьогодні. Інтернет-довідник. URL: <http://dovidka.com.ua/user>.

Побочий І. Соціально-політичне представництво на рівні територіальних громад: відображення у сучасному політичному дискурсі. Науково-теоретичний альманах "Грані" 2020. 23(12), С. 20–28. DOI: 10.15421/1720108.

Потіха О. Б., Щигельська Г. О., Габрусєва Н. В. Вплив законодавчих гендерних квот на представництво жінок в органах місцевого самоврядування в Україні. The process and dynamics of the scientific path: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference, м. Афіни, 26 лютого 2021 р. Афіни, 2021. С. 54–57.

Про місцеві вибори : Закон України від 14.07.2015 № 595-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015, № 37–38, Ст. 366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text>.

Уряд підтримав проєкти постанов ВРУ про утворення та ліквідацію районів в Україні. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/uryad-pidtrymav-proyekty-postanov-vru-pro-utvorennnya-ta-likvidacziyu-rajoniv-v-ukrayini/>.

Цілі Сталого Розвитку: Україна. Завдання та індикатори. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/sustainable-development-goals--targets-and-indicators.html>.

Щигельська Г. О., Потіха О. Б., Чоп Т. О. Легітимізація та ефективність гендерних квот в Україні. Актуальні дослідження правової та історичної науки: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Тернопіль, 10 лютого 2021 р. Тернопіль, 2021. С. 33–36.

Dean L., Dos Santos P. The Implications of Gender Quotas in Ukraine: A Case Study of Legislated Candidate Quotas in Eastern Europe's Most Precarious Democracy. *Teorija in Praksa*, 2017. 54 (2), 355–375.

Folke O., Rickne J. The Glass Ceiling in Politics. *Comparative Political Studies*, 2016. 49 (5), 567–599. DOI: 10.1177/0010414015621073.

Garikipati S., Kambhampati U. Leading the Fight Against the Pandemic: Does Gender 'Really' Matter? *Feminist Economics*, 2021. 27 (1-2), 401–418. DOI: 10.1080/13545701.2021.1874614

Gender Quotas Database. URL: <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/country-overview>.

Hessami Z., da Fonseca M. Female political representation and substantive effects on policies: A literature review. *European Journal of Political Economy*, 2020, 63. DOI: 10.1016/j.ejpeco.2020.101896.

Hughes M., Krook M., Paxton P. Transnational Women's Activism and the Global Diffusion of Gender Quotas. *International Studies Quarterly*, 2015. 59 (2), 357–372. DOI: 10.1111/isqu.12190.

Kerevel Y. Empowering Women? Gender Quotas and Women's Political Careers. *The Journal of Politics*, 2019, 000–000. DOI:10.1086/704434.

Krook M., O'Brien D. All the President's Men? The Appointment of Female Cabinet Ministers Worldwide. *The Journal of Politics*, 2012. 74 (3), 840–855. DOI: 10.1017/S0022381612000382.

O'Brien D., Rickne J. Gender Quotas and Women's Political Leadership. *American Political Science Review*, 2016. 110 (1), 112–126. DOI: 10.1017/S0003055415000611.

Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 A/RES/70/1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://www.unfpa.org/resources/transforming-our-world-2030-agenda-sustainable-development>.

Verge T. Gendering Representation in Spain: Opportunities and Limits of Gender Quotas. *Journal of Women, Politics & Policy*, 2010. 31 (2), 166–190. DOI:10.1080/15544771003697247.

Zetterberg P. Women's Conditioned Access to Political Office in Mexico. *Gender and Representation in Latin America*, 2018, 000–000, 196–210. Doi:10.1093/oso/9780190851224.003.0011.

REFERENCES

Dean, L., & Dos Santos, P. (2017) The Implications of Gender Quotas in Ukraine: A Case Study of Legislated Candidate Quotas in Eastern Europe's Most Precarious Democracy. *Teorija in Praksa*, 54 (2), 355–375.

Folke, O., & Rickne, J. (2016) The Glass Ceiling in Politics. *Comparative Political Studies*, 49 (5), 567–599. DOI: 10.1177/0010414015621073.

Garikipati, S., Kambhampati, U. (2021) Leading the Fight Against the Pandemic: Does Gender 'Really' Matter? *Feminist Economics*, 27 (1–2), 401–418. DOI: 10.1080/13545701.2021.1874614

Gender Quotas Database. (2021). Retrieved from <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/country-overview>.

Hessami, Z., & da Fonseca, M. (2020) Female political representation and substantive effects on policies: A literature review. *European Journal of Political Economy*, 63. DOI: 10.1016/j.ejpoleco.2020.101896.

Hughes, M., Krook, M., & Paxton, P. (2015) Transnational Women's Activism and the Global Diffusion of Gender Quotas. *International Studies Quarterly*, 59 (2), 357–372. DOI: 10.1111/isqu.12190.

Kerevel, Y. (2019). Empowering Women? Gender Quotas and Women's Political Careers. *The Journal of Politics*, 000–000. DOI:10.1086/704434.

Krook, M., O'Brien, D. (2012) All the President's Men? The Appointment of Female Cabinet Ministers Worldwide. *The Journal of Politics*, 74 (3), 840–855. DOI: 10.1017/S0022381612000382.

O'Brien, D., & Rickne, J. (2016) Gender Quotas and Women's Political Leadership. *American Political Science Review*, 110 (1), 112–126. DOI: 10.1017/S0003055415000611.

Resolution adopted by the General Assembly A/RES/70/1. (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Retrieved from <https://www.unfpa.org/resources/transforming-our-world-2030-agenda-sustainable-development>.

Verge, T. (2010) Gendering Representation in Spain: Opportunities and Limits of Gender Quotas. *Journal of Women, Politics & Policy*, 31 (2), 166–190. DOI:10.1080/15544771003697247.

Zetterberg, P. (2018) Women's Conditioned Access to Political Office in Mexico. *Gender and Representation in Latin America*, 000–000, 196–210. DOI:10.1093/oso/9780190851224.003.0011.

Veb-vidobrazhennja informacijno-analitychnoji systemy «Miscevi vybory» [Information and analytical system «Local elections»]. (2020). Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/wm001.html>. [in Ukrainian].

Vyborychj kodeks Ukrajinjy № 396-IKh [Election Code of Ukraine]. (2019). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>. [in Ukrainian].

Ghrycaj, I. O. (2017). Realizacija pryncypu ghendernoji rivnosti u vybornykh orghanakh miscevocho samovrjaduvannja: teoretyko-pravova kharakterystyka [Realization of the gender equality principle in elective bodies of local self-government: theoretical and legal characteristics]. *Naukovyj visnyk Dnipropetrovs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*, 3, 43–51. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2017_3_7 [in Ukrainian].

Ghrycaj, I. O. (2018). Teoretyko-pravovi problemy realizaciji normy Zakonu Ukrajinjy «Pro miscevi vybory» shodo ghendernoji kvoty [Theoretical and legal problems of implementing gender quota rule of the law of Ukraine on local elections]. *Evropsky politicky a pravny diskurz*, 5 (2), 88–94. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_2_14 [in Ukrainian].

Batanov, O. V. (2018). Decentralizacija ta misceve samovrjaduvannja u ghendernomu vymiri: vitchyznjanyj dosvid ta mizhnarodni standarty [Decentralization and local government in gender dimensions: domestic experience and international standards]. *Visnyk Doneckogo nacional'nogo universytetu imeni Vasylja Stusa. Serija «Politychni nauky»*, 3, 48–54. DOI: 10.31558/2617-0248.2018.3.9. [in Ukrainian].

Berendjejeva, A. (2019). Administratyvno-pravovi zasoby zabezpechennja ghendernoji kvoty [Administrative and law facilities providing gender quota]. *Nacionaljno-jurydychnyj zhurnal: teorija i praktyka*, 60–64. Retrieved from <http://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/1258> [in Ukrainian].

Karas, T. O., & Oksamytna, S. M. (2016). Henderne kvotuvannja v Ukraini: hromadska dumka ta dosvid zastosuvannja [Gender quotas in Ukraine: public opinion and implementation practice]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologichni nauky*, 187, 39–47. Retrieved from <https://genderindetail.org.ua/library/ukraina/genderne-kvotuvannja-v-ukraini-gromadska-dumka-ta-dosvid-zastosuvannja-134414.html> [in Ukrainian].

Levchenko, Yu. V. (2020). Vplyv vyborychjkh system na genderne predstavnytstvo v zakonodavchjkh orhanakh: pryklad

- Ukrainy [Impact of electoral systems on gender representation in legislative bodies: the example of Ukraine]. *Politykus naukovyi zhurnal*, 4, 35–41. Retrieved from <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/10337> [in Ukrainian].
- Martseniuk, T. O., Oksamytna, S. M. (2019). Hromadska dumka shchodo hendernykh kvot ta zhinok u politytsi v Ukraini [Public opinion on gender quotas and women in politics in Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologiya*, 2, 3–15. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/16768>. DOI: 10.18523/2617-9067.2019.2.3-15 [in Ukrainian].
- Marceniuk, T. O. (2016). Zaluchenistj zhinok u polityku: krajiny JeS i Ukrajina [Involvement of women in politics in Ukraine: social, party and individual factors]. *Ghenderna rivnistj i rozvytok : pohljad u konteksti jevropejskoji strateghiji Ukrainy?* 235–244. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9579/Martseniuk_Zaluchenistj_%20zhinok%20_u_polityku.pdf. [in Ukrainian].
- Martseniuk, T. O. (2015). Chy spratsiuvala henderna kvota na mistsevykh vyborakh 2015 roku? [Will the gender quota work in the 2015 local elections?] *Mizhnarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen*. Kyiv. Retrieved from http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/s_genders.pdf. [in Ukrainian].
- Nepriyska, T. I., & Nepriyskyi, O. I. (2020). Rozshyrennia mozhyvosti dosiagnennia hendernoho parytetu v politytsi v konteksti detsentralizatsii vlady v Ukraini [Broadening the opportunities for reaching gender equality in politics in the context of power decentralization in Ukraine]. *Politychne zhyttia*, Vyp. 1. DOI: 10.31558/2519-2949.2020.1.6. [in Ukrainian].
- Oliinyk, N. Yu. (2013). Deputatska diialnist yak forma hromadsko-politychnoi aktyvnosti zhinok v Ukraini [Parliamentary activity as a form of public and political activity women in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filosofsko-politologichni studii*. Lviv, 213–221. [in Ukrainian].
- Oliinyk, N. Yu. (2015). Ne(do)predstavlenist zhinok u politychnii systemi Ukrainy: prychny i strateghii podolannia [The lack of women's representation in the political system of Ukraine: causes and coping strategies]. *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 18(7), 63–69. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_7_13. [in Ukrainian].
- Ofitsiina Ukraina sohodni [Official Ukraine today]. (2021). Internet-dovidnyk. Retrieved from <http://dovidka.com.ua/user/>. [in Ukrainian].
- Pobochyi, I. (2020). Sotsialno-politychne predstavnytstvo na rivni terytorialnykh hromad: vidobrazhennia u suchasnomu politychnomu dyskursi [Socio-political representation at the level of territorial communities: reflection in the modern political discourse]. *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 23 (12), 20–28. DOI: 10.15421/1720108. [in Ukrainian].
- Potikha, O. B., Shchyhelska, H. O., & Habrusieva, N. V. (2021). Vplyv zakonodavchykh hendernykh kvot na predstavnytstvo zhinok v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [The impact of legislative gender quotas on women's representation in local self-government bodies in Ukraine]. *The process and dynamics of the scientific path*, Afiny, 54–57. [in Ukrainian].
- Pro mistsevi vybory. Zakon Ukrainy № 595-VIII [On local elections. Law of Ukraine № 595-VIII.]. (2015). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text>. [in Ukrainian].
- Uriad pidtrymav proiekty postanov VRU pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv v Ukraini [The Government supported the draft resolutions of the VRU on the formation and liquidation of districts in Ukraine]. (2020). Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/press/news/uryad-pidtrymav-proiekty-postanov-vru-pro-utvorennia-ta-likvidatsiiu-raioniv-v-ukrayini/>. [in Ukrainian].
- Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina. Zavdannia ta indykatory [Sustainable Development Goals: Ukraine. Tasks and indicators]. (2017). Retrieved from <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/sustainable-development-goals--targets-and-indicators.html>. [in Ukrainian].
- Shchyhelska, H. O., Potikha, O. B., & Chop, T. O. (2021). Lehitymatsiia ta efektyvnist hendernykh kvot v Ukraini [Legitimacy and effectiveness of gender quotas in Ukraine]. *Aktualni doslidzhennia pravovoi ta istorychnoi nauky*. Ternopil, pp. 33–36. [in Ukrainian].

Shchyhelska Halyna

Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-2926-2288>, shchyhelska@gmail.com

Potikha Oksana

Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0001-6302-9394>, ox.poticha@gmail.com

Habrusieva Nataliia

Ph.D. Student, <https://orcid.org/0000-0003-1229-4766>, gabrusyeva@gmail.com

Chop Tamara

Assistant, <https://orcid.org/0000-0003-3685-5193>, tchop.tntu@gmail.com

Kyrylo Viktorov, Yana Bazhan, Olena Kovtun*Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

Evolution of the Concept and Components of Humanitarian Diplomacy

The article examines the historical backgrounds and evolution of the humanitarian diplomacy (since II part of XIX century till the first decades of XXI century). The tendencies of adaptation of the concept depend on global shocks and changes of the system of international relations. There is analyzed the role of humanitarian diplomacy in the framework of cooperation on bilateral and multilateral levels and illustrated its role as a practical tool to improve relations on the international arena. The authors underline difference between the humanitarian diplomacy, humanitarian interventions inter alia, and the usage of this concept for the political ambitions and motives of some states. Humanitarian diplomacy consist from the different practices: financial assistance; short-term missions; technical, social, political, scientific, cultural; other forms of support for the society and governments of fragile due to catastrophes and crises states; permanent exchange of ideas and views on further development of. humanity. It is concluded that its role should grow in time and space: for political reasons (improving the image in the international arena, strengthening the influence and establishing friendly relations with other countries, organizations and peoples); based on universal values (overcoming the consequences of natural disasters, crises, armed conflicts, famine, etc.); for the sake of preserving human civilization in the face of global challenges that cannot be overcome without a coordinated effort in humanitarian diplomacy and the exchange of resources between communities, countries and regions. The significant role of the concept in modern international relations has been established, considering the differences from humanitarian aid, humanitarian intervention, humanitarian activity. The concepts of "mask diplomacy", scientific diplomacy and "health diplomacy" were introduced as related phenomena to humanitarian diplomacy.

Keywords: *Humanitarian Diplomacy, International Relations, Red Cross, Natural Disasters, Humanitarian Aid, Humanitarian Intervention, UN, WHO, "Mask Diplomacy", Scientific Diplomacy, "Health Diplomacy", Pandemic, COVID-19*

Кирило Вікторів, Яна Бажан, Олена Ковтун*Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)*

Еволюція концепції та складові гуманітарної дипломатії

У статті розглядаються історичні передумови появи та еволюції гуманітарної дипломатії (від II пол. XIX ст. до перших декад XXI ст.), прослідковано тенденції адаптації поняття до системи міжнародних відносин, проаналізована роль гуманітарної дипломатії в рамках взаємодії у двосторонній та багатосторонній дипломатії, та на конкретних прикладах проілюстровано її значення інструменту покращення відносин. Стаття наголошує на відмінності між сутністю гуманітарної дипломатії, зокрема, ідеї гуманітарних інтервенцій та політичними мотивами використання останніх з боку окремих держав. Визначено такі складові гуманітарної дипломатії: фінансова допомога; короткострокові місії; технічна, соціальна, політична, наукова, культурна; допомога у розбудові суспільних та державних структур вразливих країн; перманентний обмін ідеями та поглядами щодо подальшого розвитку людства. Автори дійшли висновку, що її роль має зростати у часі та просторі: з політичних міркувань (покращення іміджу на міжнародній арені, посилення впливу та налагодження дружніх відносин із іншими країнами, організаціями та народами); виходячи із загальнолюдських цінностей (подолання наслідків стихійних лих, криз, збройних конфліктів, голоду тощо); з міркувань збереження людської цивілізації перед глобальними викликами, що неможливо подолати без координованих зусиль у гуманітарній дипломатії та обміну ресурсами між громадами, країнами та регіонами. Встановлено значимість ролі поняття у сучасних міжнародних відносинах, враховуючи відмінності від гуманітарної допомоги, гуманітарної інтервенції, гуманітарної діяльності. Введено поняття «дипломатія масок», «наукова дипломатія» та «дипломатія здоров'я», як явищ споріднених із гуманітарною дипломатією.

Ключові слова: *гуманітарна дипломатія, Червоний хрест, стихійні лиха, гуманітарна допомога, гуманітарна інтервенція, ООН, ВООЗ, «дипломатія масок», наукова дипломатія, «дипломатія здоров'я», пандемія, COVID-19*

Вступ.

Аби зрозуміти природу і функціональні властивості будь-якого явища, варто звернутись до умов, причин та особливостей його походження. На початку XX ст. в глосарії міжнародної політики з'явилося поняття «гуманітарна дипломатія»¹, яке тісно пов'язано із заснуванням Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) (Zülfiye, 2018). Впродовж всього XX століття наповнення терміну значною мірою змінювалось і наповнювалось новими складовими, часто-густо віддзеркалюючи підходи до такої діяльності як інструменту зовнішньої політики кожної окремої держави. Початок XXI ст. призвів до виокремлення нових напрямків міжнародної взаємодії, які також можуть сприйматись як елементи гуманітарної дипломатії, але і можуть мати самостійну перспективу.

Мета даної роботи полягає у висвітленні історичних передумов та розвитку концепту «гуманітарна дипломатія» як одного з основних напрямів міжнародного співробітництва на сучасному етапі. Предметом дослідження є історичні умови, еволюція та сучасне тлумачення терміну гуманітарна дипломатія, а об'єктом міжнародна діяльність щодо реалізації основоположних прав людини, зокрема права на життя.

Джерельна база охоплює різноманітні роботи як наукового, так і мемуарного, а також інформаційного характеру. Зокрема, дослідження присвячені окремим інструментам гуманітарної діяльності КНР, США та СРСР, інформація щодо реагування на виклики та загрози життю та безпеці людей внаслідок гуманітарних катастроф, пандемій, техногенних лих, а також запровадження інноваційних підходів у розвиток міжнародної гуманітарної дипломатії.

Методологічну основу становить поєднання методів історично-описового та кейс-стаді, із елементами компаративного аналізу.

Результати дослідження.

Ідея створення організацій, які б допомагали пораненим військовим під час

війни, по праву належить швейцарському підприємцю і громадському діячу Жану Дюнану, який у 1859 р. опинився в Ломбардії, де біля м. Сольферино точилась битва між австрійцями, італійцями та французами. Діставшись до Кастільоне, швейцарець був приголомшений побаченим: у поселенні панувало сум'яття, місто було заповнене солдатами, скаліченими в страшний битві. Дев'ять тисяч людей покотом лежали на вулицях, площах, в церквах (Дюнан, 2009, с. 10).

В нього не було жодних практичних медичних знань, тому він інтуїтивно намагався промити рани, накласти пов'язки й зручніше влаштувати поранених. На вустах усіх солдатів, від яких він не відходив ні на крок, ні вдень, ні вночі, лунали одні й ті ж грізні слова: «Що ж це відбувається, пане? Ми чесно боролися, а тепер... Тепер нас кинули напризволяще». Після повернення додому та рефлексії пережитих почуттів він написав книгу «Спогад про битву при Сольферино» (Дюнан, 2009, с. 12), в якій виклав детальний опис тієї сторони війни, яку зазвичай намагаються замовчувати.

У своїй роботі він звернувся до світової громадськості із закликом до людей всіх країн, незалежно від їхньої статі, релігії, віку і роду діяльності із конкретними пропозиціями. Визначною стала ідея створення недержавної організації для допомоги постраждалим від військових дій. Вона підкріплювалась наголосом на необхідності укладання міжнародних договорів і обов'язкових правил, аби захистити життя кожного пораненого. Для того, щоб підкреслити доцільність впровадження гуманітарних механізмів, А. Дюнан висловив такі риторичні питання: «Яка держава не захоче захищати людей, що намагаються зберегти життя його підданих?» і «Який правитель відмовить у своїй підтримці таким організаціям?» (Дюнан, 2009, с. 12).

Швейцарець закликав уряди держав скористатися порівняно мирним і спокійним часом для того, щоб обговорити питання «першочергового значення з точки зору людяності й християнства». Такий сміливий

¹ Автори тлумачать поняття «дипломатія» як здійснення міжнародних відносин державними та недержавними акторами, індивідами, з метою досягнення певних цілей мирним шляхом на основі переговорних практик.

маніфест призвів до створення «Комітету п'яти» в лютому 1863 р., що почав втілювати ідеї Дюнан. Згодом ці п'ятеро женеvських громадян склали план дій, головним завданням якого було скликання міжнародної конференції в Женеві (Дюнан, 2009).

Міжнародна конференція в Женеві урочисто відкрилась 26 жовтня 1863 р. і повністю виправдала сподівання організаторів. У засіданнях взяли участь 18 представників 14-ти урядів, що було неймовірним успіхом. Надихнувшись ентузіазмом організаторів, 29 жовтня 1963 р., учасники Конференції ухвалили резолюцію, яка стала днем народження Червоного Хреста (Дюнан, 2009, с. 18).

З часу, діяльність Міжнародного Комітету Червоного Хреста набула всеохоплюючого значення. Його основна роль полягала у координації суспільних зусиль, однак, поступово він почав здійснювати польові операції, виконувати роль нейтрального посередника між воюючими сторонами.

Саме діяльність МКЧХ заклала фундамент поняття та концепції «гуманітарної дипломатії», вбачаючи її інструментом переконання лідерів думок й осіб, які приймають рішення, діяти в інтересах людей з повною повагою до основних гуманітарних принципів (Zülfiye, 2018).

Перша світова війна була тим етапом, який сприяв розширенню кола питань міжнародної взаємодії у гуманітарній сфері. Варто згадати, що ще на межі XIX-XX ст. в результаті скликання конференцій з питань війни і миру було ухвалено т.зв. Гаазькі конвенції (1907.1911 рр.), які попри всю парадоксальність ситуації (предметом їхнього регулювання є правила ведення війни на морі і на суходолі, а також питання захисту цивільного населення) містять якраз норми, які можна вважати такими, що покликані захистити права людей, які мають різний статус під час воєн та збройних конфліктів. Результати ж війни були жахливими і окреслили ще кілька магістральних напрямів, які потребували регулювання та координації міжнародної діяльності. Зокрема, це питання статусу і забезпечення прав військовополонених, комбатантів та некомбатантів; питання біженців, переміщених та інтернованих осіб; заборона окремих видів зброї тощо.

Активним вектором розвитку гуманітарної дипломатії до середини 1930-х рр. був захист людей, що постраждали від військових дій, масштаби якої, втім, поступово були згорнуті. Основним фактором цього виявилась Велика депресія (1929 – 1933 рр.), яка призвела до скорочення як ресурсів, що виділялися на гуманітарну діяльність, так і політичної волі, необхідної для здійснення ефективної гуманітарної політики за кордоном (Громогласова, 2018, с. 24).

У США і Європі економічний спад спричинив всеосяжну бідність. Не менш важливим негативним фактором став розвиток ідей фашизму, нацизму та комунізму, формування авторитарних урядів та автаркичних режимів, який посилив національну й ідеологічну ворожнечу по всій Європі і за її межами. Ліга Націй виявилась нездатною впоратися з агресією держав Осі. За допомогою санкцій вона так і не досягла успіху в припиненні масового порушення прав людини в Німеччині, яка залишила організацію в 1933 році (Громогласова, 2018, с. 24).

Друга половина 1930-х рр. характеризувалася розростанням гуманітарної кризи в Європі, епіцентром якого була нацистська Німеччина, а також експлуатацією гуманітарного дискурсу з метою агресивної територіальної експансії (так зване, розширення «життєвого простору»). Таким чином, А. Гітлер обґрунтовував анексію області Судет гуманітарними мотивами, а саме необхідністю захистити права судетських німців (Громогласова, 2018, с. 24). Нагадаємо, що в цей же час мали місце агресія Італії в Абіссинії (Ефіопія), війна в Іспанії, а також радянсько-фінська війна. Поступово криза переросла у Другу світову війну.

Перебіг, результати та наслідки Другої світової війни вчергове засвідчили потребу у розвитку гуманітарного співробітництва, а також сприяли створенню і діяльності Організації об'єднаних націй та її спеціалізованих установ, яка тривалий час була і залишається основним координуючим та регулюючим інструментом гуманітарної дипломатії.

Попри хаос і спустошення, посіяні Другою світовою війною, поняття закладене

Червоним Хрестом продовжувало існувати. Період Холодної війни (1946-1991рр.) став новим етапом у розвитку гуманітарної дипломатії. Так вона почала набувати нових форм, та охоплювати інші гуманітарні аспекти. Наприклад, могутні держави того часу почали використовувати цей термін в інтерпретації гуманітарної інтервенції, тобто, здійснення впливу на інші країни під гаслами допомоги.

Саме поняття «гуманітарні інтервенції», по-суті, з'явилося як наслідок масштабної деколонізації після Другої світової війни, що призвело до хронічних спалахів насильства у всіх частинах земної кулі. Ідею використання миротворчих контингентів для запобігання хвилям насильства в державах, що утворились внаслідок процесу деколонізації і перебували на етапі державного становлення, що доволі часто супроводжувалось масовими акціями кровопролиття, висунув у 1950-ті роки Генеральний секретар ООН – Даг Хаммаршельд (Скидельски, 2011).

Виконання гуманітарних інтервенцій, за задумом, покладалось на багатонаціональний контингент, що складався з груп спостерігачів, а в разі необхідності з легкоозброєних військових підрозділів, відомих як «блакитні шоломи», і які мали за завдання – розвести конфліктуючі сторони, однак не втручатись в конфлікт. Варто зазначити, що «блакитні шоломи» могли використовуватись тільки за згодою органів влади країни або території, на якій відбувається збройний конфлікт. Так до прикладу, з 1956 по 1967 рр. Надзвичайні збройні сили (НЗС) ООН патрулювали єгипетську сторону лінії перемир'я між єгиптянами і ізраїльтянами, поки Гамаль Абдель Насер не видав розпорядження про виведення міжнародного контингенту (Скидельски, 2011). Іншим варіантом втілення ідеї було надання допомоги владним структурам в процесі розбудови структури управління, зруйнованої, зокрема, через стихійні лиха та надзвичайні ситуації. Це призвело до спокуси використовувати ці операції з політичною метою.

Не зважаючи на миролюбний характер запропонованої Хаммаршельдом ідеї «гуманітарної інтервенції», вона почала сприйматись негативно, як привід для втручання у внутрішні справи, що вплинуло і на гуманітарну дипломатію в цілому. Тепер

ці взаємопов'язані поняття розумілись лише як використання військової сили задля придушення певного, часто політичного, конфлікту, а не для допомоги людям, які цього потребують.

Спроба «очищення» ідеї гуманітарних інтервенцій відбулась у вересні 2000 р., коли прем'єр-міністр Канади Жан Кретьєн заявив, що буде створена незалежна міжнародна комісія з питань втручання й державного суверенітету для початку дискусії щодо моральних, правових, операційних та політичних питань і для участі в розробці нової структури легітимізації «гуманітарної інтервенції» (Цехалова, 2018). Через рік після створення, Комісія видала звіт, який зазначає, що загалом в історії було проведено 10 інтервенцій, ініційованих з гуманітарних причин, а саме: інтервенція Бельгії в Демократичну Республіку Конго (1960 р.); інтервенція Бельгії та США в Демократичну Республіку Конго (1964 р.); інтервенція США в Домініканську Республіку (1965 р.); інтервенція Індії в Східний Пакистан (1971 р.); інтервенція Франції і Бельгії в Демократичну Республіку Конго (на момент 1978 р. - Заїр) (1978 р.); інтервенція В'єтнаму в Камбоджу (1978 р.); інтервенції Танзанії в Уганду (1979 р.); інтервенція Франції в ЦАР (ЦАР) (1979 р.); інтервенція США в Гренаду (1983 р.), і Панаму (1989 р.) (Тимшин, 2016, с. 11).

Яскравим прикладом іншої модифікації застосування концепту гуманітарної дипломатії є прагнення СРСР утвердити власну гегемонію на міжнародній арені. Так, радянська допомога відрізнялася ідеологічною спрямованістю й намаганням затвердити свої позиції на міжнародній арені через фінансування соціалістичних рухів. Згідно з радянськими офіційними даними (Корепанов, & Комагаєва, 2012, с. 73), презентованими на VII сесії ЮНКТАД представником СРСР в 1987 р, обсяг економічної допомоги країнам, що розвиваються склав:

- 1976-1980 рр. - 30 млрд руб.;
- 1981-1985 рр. - 48 млрд руб.;
- 1981-1986 рр. обсяг радянської

фінансової допомоги найменш розвиненим країнам склав 6 млрд руб.

Така фінансова допомога характеризувалась високою географічною

концентрацією і була сфокусована на трьох групах країн-реципієнтів (Корепанов, & Комагаєва, 2012, с. 73):

- країни-члени Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ): Куба, Монголія, В'єтнам і країна-спостерігач – КНДР. На цю групу держав припадало більше ніж 75% всієї допомоги;

- країни соціалістичного напрямку: Афганістан, Лаос, Народна Демократична Республіка Ємен, Ангола, Ефіопія, Нікарагуа, Мозамбік та Сомалі (до 1976 р.), а також арабські країни (Сирія, Ірак, Єгипет та ін.);

- країни, що розвиваються, які водночас мали стратегічне значення в протистоянні Сходу та Заходу: Індія, Пакистан, Іран та Туреччина.

У довоєнний період, радянська Росія і згодом СРСР також використовували гуманітарні питання як привід для дій на зовнішньополітичній арені. Після приходу до влади більшовики почали розвивати соціально-політичне явище «експорту революції», яке з'явилося і поширилося у Франції після революції 5 травня 1789 р. Більшовики, зможли згадати та переосмислити згаданий феномен, та поспішили включити його до своєї комуністичної ідеології (Єфіменко, 2005). Так перемога пролетаріату на теренах Росії, була лише першим кроком в планах більшовиків, наступним мало б стати розповсюдження (експорт) революції по всьому світу. Першими країнами, які підпали під дію механізму «експорту революції» були Фінляндія, Польща, Естонія, Латвія, Литва, Болгарія, Румунія, Німеччина, Угорщина, Чехословаччина, тобто ті країни, які вважались «слабкою ланкою капіталізму» (Єфіменко, 2005).

Одним з найбільш яскравих прикладів успіху експорту революції СРСР став Китай. Зазначимо, що «експорт революції» передбачав не лише допомогу у встановленні комуністичної системи у певній країні, а й допомогу в її укоріненні та розвитку. Тому, після проголошення Мао Цзедуном 1 жовтня 1949 р. створення Китайської Народної Республіки (Лук'янюк, 2014), КНР почала отримувати

величезну допомогу від СРСР, починаючи від військової і закінчуючи науковою та технічною. Прикладом є промислова система КНР, яка за дві п'ятирічки змогла підвищити свій технологічний потенціал. Відправлене з СРСР промислове обладнання стало забезпечуватись інструкціями та документацією, до КНР почали приїжджати інженери-техніки та інші фахівці, які отримали освіту в СРСР. Завдяки допомозі СРСР, Китай зміг відновити та ввести в роботу не один десяток підприємств, що дало змогу виробляти обладнання та товари, які не відставали від тогочасних світових досягнень (Пу Цзян, 2018, с.45).

А 12 жовтня 1954 р., після підписання Угоди про науково-технічне співробітництво СРСР і КНР, в якому обидві сторони домовилися передавати один одному технічну документацію, обмінюватися відповідною інформацією, а також відрядити фахівців для надання технічної допомоги і ознайомлення з досягненнями обох країн в науково-технічній галузі, було створено і Управління у справах науково-технічного співробітництва. Управління у справах науково-технічного співробітництва (УНТС) вирішувало такі питання як: загальне керівництво і координація науково-технічних зв'язків, розробка заходів, підготовка протоколів комісії, обмін документацією, відрядження радянських фахівців і вчених, прийом іноземних фахівців, введення розрахунків з іноземними країнами і т.д. (Пу Цзян, 2018, с.47).

Таким чином, концепція гуманітарної дипломатії еволюціонувала разом із міжнародною системою. З'явилися нові інтерпретації явища, закладеного Жаном Анрі Дюнаном, зокрема такі як фінансова, соціальна, технічна, політична допомога та гуманітарна інтервенція, що застосовувались під маскою гуманітарної дипломатії.

Разом із завершенням епохи двополярності та початком доби глобалізації², світ продовжив стикатись з гуманітарними проблемами, які були викликані не військовими діями, або нестачею фінансового капіталу, а невідворотними природними катастрофами різної генези.

² Під поняттям «Глобалізація» автори розуміють надане в 1985 р. Р. Робертсоном визначення. Глобалізація - соціальний процес, унаслідок якого зникають географічні кордони соціальних та культурних систем (Коппель, 2004).

Доречним прикладом такої катастрофи є один з найстрашніших землетрусів ХХІ ст. – землетрус в Індійському океані (2004 р.) (CNN, 2007). Землетрус мав магнітуду 9.1 балів за шкалою Ріхтера (Duputel, Rivera, Kanamori & Hayes, 2012), тим самим, спричинивши потужне цунамі, яке накрило береги Індонезії, Малайзії, М'янми, Таїланду, Бангладеш, Шрі-Ланки, Індії, і, навіть, береги Сомалі, що знаходились за тисячі кілометрів від епіцентру. Згадана подія призвела до загибелі, за різними даними, до понад 200 тис. осіб (Цей день в історії, 2004) і змусила світове товариство відреагувати у вигляді гуманітарної допомоги.

Наступного року після трагедії, а саме 6 січня, в столиці Індонезії – Джакарті – відкрилась надзвичайна міжнародна конференція з ліквідації наслідків цунамі. Окрім глав держав і урядів 10 країн-членів АСЕАН, на надзвичайному форумі були присутні високопоставлені представники міжнародних організацій та інших акторів міжнародних відносин, включаючи Генерального секретаря ООН Кофі Аннана, глав Європейської комісії та Світового банку, прем'єр-міністрів Австралії, Китаю, Нової Зеландії, Південної Кореї і Японії, керівників зовнішньополітичних відомств Великобританії, Індії, Канади, США та Шрі-Ланки, виконавчого директора ЮНІСЕФ (China Daily, 2005).

У процесі дискусії стало зрозуміло, що самі по собі гроші не є вирішенням всіх проблем, адже люди потребують води, їжі, ліків, житла. Перед учасниками конференції постали нові виклики: як швидко доставити необхідні вантажі в регіони, де все, включно з інфраструктурою для транспортування, зруйновано стихією. Тобто, високопосадовці дійшли висновку, що гуманітарна дипломатія охоплює більше сфер і питань, аніж передбачалось від початку.

Унікальність цього прикладу також полягає в тому, що за допомогою гуманітарної дипломатії були покращені відносини між різними країнами. Згідно зі звітами «U.S. Politics & Policy» («Стратегії та політика США») американського дослідницького центру Pew Research Center (Дослідницький Центр П'ю), на початку 2000-х в Індонезії превалювали антиамериканські настрої. За даними досліджень, 74% респондентів

були схвильовані потенційною військовою загрозою з боку США (Pew Research Center, 2003, 2005). В згаданій вище історії склалась особлива ситуація, через те, що в рятувальних роботах, особливо в найбільш постраждалих районах, брали участь американські громадяни – як військовослужбовці, так і співробітники гуманітарних місій.

Втім, перед обличчям стихійного лиха, індонезійці з вдячністю приймали допомогу від «евентуального супротивника». Держсекретар США Колін Пауелл (2001-2005 рр.), виступаючи в Джакарті на надзвичайній міжнародній конференції з ліквідації наслідків цунамі, зазначив, що Сполучені Штати вкладали свою фінансову та військову допомогу: «Не для того, щоб завоювати прихильність в ісламському світі, а тому що це те, що звикли робити американці (допомагати)». За його словами, допомога знедоленим від цунамі дала змогу мусульманам побачити «американські цінності в дії» (CNN, 2005).

Таким чином, на прикладі Сполучених Штатів, для багатьох держав світу гуманітарна дипломатія перетворилась на інструмент покращення дво- та багатосторонніх відносин, шляхом надання фінансової, військової та натуральної допомоги.

Оскільки однією з пріоритетних сфер, якою опікується гуманітарна дипломатія є збереження життя та здоров'я людини, автори вважають доречним наведення прикладів загроз невійськового чи техногенного характеру, а ті, джерела яких можна розглянути лише під мікроскопом: пандемій та спалахів хвороб. Звертаючись до медичної енциклопедії, можемо побачити таке визначення: «пандемія – це найвищий ступінь поширення інфекційного захворювання, який охоплює більшість населення певної країни, поширюється на території кількох країн або континентів» (Червяк, 2012). «Спалах хвороби згідно визначення ВООЗ – це виникнення випадків захворювання в кількості, що перевищує звичайне для певної громади, географічного району чи пори року». Спалах може виникати в обмеженому географічному районі, а може охоплювати кілька країн. Він може тривати кілька днів або тижнів, а може тривати роками (Who, 2012).

Доцільними, на думку авторів, прикладами є: пандемія вірусу А/Н1N1, хвороби викликані вірусами Ебола та Зік, пандемія вірусу COVID-19 (Who, 2021).

В епоху глобалізації, патогени адаптувалися до нових умов виживання та майже безперешкодно «подорожували» світом. Розвиток медицини теж не стояв на місці і поступово досягнув рівня, який зробив пересування між різними країнами набагато безпечнішим. Цьому сприяли, як еволюція лікарських засобів та технологій, так і діяльність програм та структур ООН, інших міжнародних організацій, які допомогли краще об'єднати зусилля. Наприклад, сьогодні, для відвідування Африки, мандрівникам пропонується вакцинація від жовтої лихоманки, дифтерії, менінгіту (Passporthealth, 2021). Це ефективно допомагає стримувати поширювання небезпечних збудників. Водночас й відкриває можливості розвитку туризму для таких країн і, як результат, сприяє економічному зростанню. Проте, не всі потенційні епідемії можна легко передбачити та завчасно зупинити їхнє розповсюдження. Адже так, як розвивається людина та суспільство – так і еволюціонують віруси, бактерії й інші мікроорганізми, підлаштовуючи свої механізми до виживання та розповсюдження в новітньому середовищі.

Тож, у квітні 2009-го р., світ зустрівся зі швидким поширенням хвороби, викликаной вірусом А/Н1N1 (Trifonov, Khiabani, & Rabadan, 2009) яку ЗМІ охрестили назвою «свинячий грип» (CNNhealth, 2009). До моменту оголошення ВООЗ пандемії в червні 2009-го року в цілому 74 країни повідомили про лабораторно підтверджені випадки зараження (DW, 2009).

Вже 11 червня того ж року генеральний директор ВООЗ, звертаючись до преси, зазначила: «Зараз світ стоїть на початку нової пандемії грипу. Країни повинні підготуватись до появи перших випадків зараження та подальшого поширення хвороби. ВООЗ підтримує тісний діалог з виробниками вакцин проти грипу, найближчим часом з'явиться найбільший можливий запас вакцини проти пандемії» (UN News, 2009).

Пандемія А/Н1N1 призвела до того, що державні актори були змушені посилити комунікацію з ВООЗ, завдяки

створенню в кожній державі національних координаційних центрів – національних бюро, які відповідали б за швидкий збір та розповсюдження нових даних та вказівок (Harvey, & Fineberg, 2014).

Прихована загроза у вигляді мікроорганізмів, які людина не здатна помітити неозброєним оком, може викликати фатальні наслідки для світової охорони здоров'я. Згаданий виклик людству, на думку авторів, і був каталізатором виникнення таких понять як «дипломатія здоров'я» (health diplomacy) і «наукова дипломатія» (science diplomacy, innovative diplomacy).

В особливих умовах, наприклад, пандемії, обмін інформацією є критично важливим для світової системи охорони здоров'я. Перед науковцями виникає потреба швидкого обміну даними з іншими вченими, для того, щоб краще зрозуміти природу проблеми та розробити нові засоби боротьби з нею. Наприклад, державним акторам потрібна інформація для відстеження масштабів спалаху захворювання, координації заходів з охорони здоров'я та забезпечення доступу населення до ліків та вакцин (Elbe, & Buckland-Merrett, 2016).

До останнього часу глобальна система охорони здоров'я виглядала доволі ефективною порівняно з іншими напрямками взаємодії держав на глобальному рівні, однак ця ілюзія зруйнувалась наприкінці 2019 - початку 2020 р., коли світ вперше зіткнувся з вірусом COVID-19.

Як зазначив Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш: «Мікроскопічний вірус став зараз для всього світу викликом номер один. Пандемія COVID-19, що сама по собі є повномасштабною кризою, накладається на серйозну геополітичну напруженість й інші глобальні загрози з непередбачуваними, небезпечними наслідками». Крім того, «пандемія стала випробуванням ефективності міжнародного співробітництва – випробуванням, якого ми не витримали. У світовому масштабі вона привела до загибелі майже мільйона осіб, а заразилися вірусом понад 30 мільйонів. Патоген вийшов з-під контролю. Сталося це через те, що країни не були готові проявити співробітництво, єдність і солідарність». Також він підкреслив: «Сьогодні як ніколи потрібні новаторські підходи у сфері

глобального управління і в багатосторонньої дипломатії» (Новости ООН, 2020).

Висновки.

Саме з метою привернення уваги до таких явищ як «гуманітарна дипломатія», «дипломатія здоров'я», «наукова дипломатія», до питання співпраці та допомоги, об'єднання перед лихами, що загрожують людям, і була написана дана стаття. Автори впевнені, що приділяючи більше уваги згаданим поняттям – не тільки академічній, а й політичній – світова спільнота зможе успішно впоратися із наслідками описаних вище явищ і, що найважливіше, розробити ефективні превентивні заходи для запобігання їх виникненню у майбутньому. Перед обличчям глобальних загроз, зусилля однієї або, навіть, групи із декількох країн не будуть успішними проти викликів, що залишать згубні наслідки для всієї планети. І оскільки кризовий менеджмент знаходиться в тіні, у мирні часи – гуманітарна дипломатія може стати інструментом підтримки рівномірного розвитку, подолання цифрового розриву та створення міжнародних стратегій активних дій у необхідних випадках.

Особливої педантичності до досліджуваної сфери вимагає те, що описані поняття живуть в симбіозі зі світовим середовищем. Їхня форма і значення залежать від найменших потрясінь в еволюції людської цивілізації, адже поява чи зміна одного явища неодмінно тягне за

собою модифікацію існуючих феноменів або формування нових. Для прикладу, COVID-19 призвів до зародження «дипломатії масок» (Wong, 2020), яку приписують діяльності КНР з метою підняття свого іміджу, як відповідального світового лідера у сфері охорони здоров'я в умовах планети, охопленої пандемією.

«Гуманітарна дипломатія» як термін не має уніфікованого визначення, тому його використання все ще залишається предметом дискусій. Це унікальне явище пройшло крізь призму історії, з кожним витком спіралі воно набувало альтернативних характеристик, методів, акторів, масштабів. Розвиваючись, воно охоплювало й новітні підсистеми: «дипломатію здоров'я», «наукову дипломатію», «дипломатію масок». Поняття інтерпретувалося могутніми державами, аби виправдати втручання у внутрішні справи слабкіших міжнародних акторів; підлаштовувалося під еру інформатизації, долаючи кордони та фізичні перешкоди задля найшвидшої реакції на потрясіння; відкривало досі не бачені можливості у своїй ефективності. І хоча його намагаються використовувати, як інструмент досягнення власних амбіцій та політичних цілей, попри все це, місія гуманітарної дипломатії залишатиметься незмінною – врятувати життя людини.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

ВОЗ офіційно об'явила о пандемии гриппа A(H1N1). DW : website. URL: <https://www.dw.com/ru/voz-ofitsialno-ob'yavila-o-pandemii-grippa-ah1n1/a-4319164>.

Вопросы здравоохранения. Вспышка болезней. Всемирная организация здравоохранения : веб-сайт. URL: <http://www.emro.who.int/health-topics/disease-outbreaks/index.html>.

Глава ООН объяснил, почему пандемия COVID-19 вышла из-под контроля. Новости ООН : веб-сайт. URL: <https://news.un.org/ru/story/2020/09/1386602>.

Громогласова Е.С. Гуманитарная дипломатия в современных международных отношениях: опыт системного исследования. Москва: ИМЭМО РАН, 2018. 124 с. URL: https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2018/2018_11.pdf.

Дюнан А. Вспоминание о битве при Сольферино : пер. с фр. – 3-е изд., без изм. Москва: Международный Комитет Красного Креста, 2009. URL: https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/2013/solferino_rus.pdf.

Єфіменко Г.Г. Експорт революції. History.org.ua : веб-сайт. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Eksport_revolyucii.

Землетрус в Індонезії. Цей день в історії : веб-сайт. URL: <https://www.jnsn.com.ua/h/1226M/>.

Инфекционные болезни. Всемирная организация здравоохранения : веб-сайт. URL: <https://www.who.int/health-topics>.

Копель О. А. Глобалізація. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. Київ, Знання України, 2004. 760 с.

Корепанов Д.В., Комагаева Ю.А. Россия как партнер в содействии международному развитию в области здравоохранения. Вестник МГИМО-Университета, 2012. URL: <https://vestnik.mgimo.ru/jour/article/view/1935>.

Лук'янюк В. Китайська Народна Республіка. Цей день в історії : веб-сайт. URL: <https://www.jnsn.com.ua/h/1001N/>.

Скидельски Р. Парадоксы гуманитарной войны. Россия в глобальной политике : веб-сайт. URL: <https://globalaffairs.ru/articles/paradoksy-gumanitarnoj-voyny/>.

Тимшин А. А. Гуманитарные интервенции: основные этапы, причины проведения и перспективы развития. Humanitarian interventions: milestones, reasons and perspectives. 2016. URL: <https://nauchkor.ru/pubs/gumanitarnye-interventsii-osnovnye-etapy-prichiny-provedeniya-i-perspektivy-razvitiya-587d362f5f1be77c40d588d0>.

Цехалова А.О. «Право на гуманитарную интервенцию» в эру після 9/11 та права національних держав. Міжнародні відносини : веб-сайт. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3598.

Цзян П. Помощь СССР Китаю в области промышленности в 1950-е гг. // Грамота, 2018. № 5. С. 45-49. URL: <https://www.gramota.net/materials/9/2018/5/9.html>.

Червяк П. І. Медична енциклопедія. Київ : Вид. центр «Просвіта», 2012. 1504 с. URL: <https://ev.vue.gov.ua/2016/10/26/1094/>.

Anti-Americanism: Causes and Characteristics by Andrew Kohut. Pew Research Center U.S. Politics & Policy : website. URL: <https://www.pewresearch.org/politics/2003/12/10/anti-americanism-causes-and-characteristics/>.

China's Mask Diplomacy. The diplomat : website. URL: <https://thedi diplomat.com/2020/03/chinas-mask-diplomacy/>.

Earthquake triggers deadly tsunami. CNN : website. URL: <http://edition.cnn.com/SPECIALS/2004/tsunami.disaster/>.

Elbe S., Buckland-Merrett G. Data, disease and diplomacy: GISAID's innovative contribution to global health // Wiley Online Library : website. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/gch2.1018>.

Global Opinion: The Spread of Anti-Americanism / A review of Pew Global Attitudes Project findings. Pew Research Center U.S. Politics & Policy : website. URL: <https://www.pewresearch.org/politics/2005/01/24/global-opinion-the-spread-of-anti-americanism/>.

Harvey V. Fineberg. Pandemic Preparedness and Response — Lessons from the H1N1 Influenza of 2009. The New England Journal of Medicine. 2014. URL: <https://www.nejm.org/doi/10.1056/NEJMr1208802>.

M 9.1 - 2004 Sumatra - Andaman Islands Earthquake. USGS : website. URL: https://earthquake.usgs.gov/earthquakes/eventpage/official2004122600_5853450_30/executive.

Powell: Disaster could lead to dialogue. CNN : website. URL: <http://edition.cnn.com/2005/WORLD/asiapcf/01/04/powell.indonesia/>.

Swine flu 'not stoppable,' World Health Organization says. CNNhealth.com : website. URL: <https://edition.cnn.com/2009/HEALTH/06/11/swine.flu.who/>.

Travel Vaccines and Advice for South Africa. PassportHealth : website. URL: <https://www.passporthealthusa.com/destination-advice/south-africa/>.

Vladimir Trifonov, Ph.D., Hossein Khiabani, Ph.D., and Raul Rabadan, Ph.D. Geographic Dependence, Surveillance, and Origins of the 2009 Influenza A (H1N1) Virus. The New England Journal of Medicine. 2009. URL: <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/nejmp0904572>.

World facing global A(H1N1) flu pandemic, announces UN health agency. United Nations News : website. URL: <https://news.un.org/en/story/2009/06/303072-world-facing-global-ah1n1-flu-pandemic-announces-un-health-agency>.

World leaders open tsunami aid summit in Jakarta. China Daily : website. URL: https://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-01/06/content_406544.htm.

Zülfıye Z. B. Humanitarian Diplomacy: A Discussion. Insamer : website. URL: https://en.insamer.com/humanitarian-diplomacy-a-discussion_1503.html.

REFERENCES

- Cej denj v istoriji (n.d). Zemletrus v Indoneziji. Retrieved from <https://www.jnsm.com.ua/h/1226M/>. [in Ukrainian].
- Cekhalova, A. O. (2018). «Pravo na ghumanitarnu intervenciju» v eru pislja 9/11 ta prava nacionaljnykh derzhav ["The right of humanitarian intervention" in the after 9/11 era and the rights of national states]. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3598. [in Ukrainian].
- Chervjak, P. I. (2012). Medychna encyklopedija [Medical encyclopedia]. Kyiv: Vyd. centr «Prosvita», 2012. Retrieved from <https://ev.vue.gov.ua/2016/10/26/1094/>. [in Ukrainian].
- China Daily (2005). World leaders open tsunami aid summit in Jakarta. Retrieved from https://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-01/06/content_406544.htm.
- CNN (2005). Powell: Disaster could lead to dialogue. Retrieved from <http://edition.cnn.com/2005/WORLD/asiapcf/01/04/powell.indonesia/>.
- CNN (n.d). Earthquake triggers deadly tsunami. Retrieved from <http://edition.cnn.com/SPECIALS/2004/tsunami.disaster/>.
- CNNhealth.com (n. d.) Swine flu 'not stoppable,' World Health Organization says. Retrieved from <https://edition.cnn.com/2009/HEALTH/06/11/swine.flu.who/>.
- Czjan, P. (2018). Pomoshh' SSSR Kitaju v oblasti promyshlennosti v 1950-e gg. [Assistance of the USSR to China in the field of industry in the 1950s.] Gramota, №5. 45-49. Retrieved from <https://www.gramota.net/materials/9/2018/5/9.html>. [in Russian].
- Djunan, A. (2009). Vospominanie o bitve pri Sol'ferino [A Memory of Solferino]. Moscow: International Committee of the Red Cross. Retrieved from https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/2013/solferino_rus.pdf. [in Russian].
- DW (2009). VOZ ofitsial'no ob"yavila o pandemii grippa [WHO has officially announced a flu pandemic A(H1N1)].

- Retrieved from <https://www.dw.com/ru/воз-официально-объявила-о-пандемии-гриппа-ah1n1/a-4319164>. [in Russian].
- Elbe, S., & Buckland-Merrett, G. (2016). Data, disease and diplomacy: GISAID's innovative contribution to global health. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/gch2.1018>.
- Fineberg, H. V. (2014). Pandemic Preparedness and Response — Lessons from the H1N1 Influenza of 2009. *The New England Journal of Medicine*. Retrieved from <https://www.nejm.org/doi/10.1056/NEJMra1208802>.
- Gromoglasova, E. S. (2018). Gumanitarnaja diplomatija v sovremennyh mezhdunarodnyh otnoshenijah: opyt sistemnogo issledovanija. *Humanitarian Diplomacy in Modern International Politics: A Systemic View*. Moscow, IMEMO. Retrieved from https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2018/2018_11.pdf. [in Russian].
- Jefimenko, Gh. Gh. (2005). Eksport Revoljuciji [Export of revolution]. *Encyklopedija istoriji Ukrajiny* [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv: V-vo "Naukova dumka". Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Eksport_revoljucii. [in Ukrainian].
- Kopelj, O. A. (2004). Ghlobalizacija [Globalization]. *Ukrajinsjka dyplomatychna encyklopedija* [Ukrainian diplomatic encyclopedia]. Kyiv: Znannja Ukrajiny. [in Ukrainian].
- Korepanov, D.V., & Komagaeva, Ju. A. (2012). Rossiya kak partner v sodejstvii mezhdunarodnomu razvitiju v oblasti zdavoohranenija [Russia as a Partner in Development Assistance. International Cooperation in Health Care.]. *Vestnik MGIMO-Universiteta*. Retrieved from <https://vestnik.mgimo.ru/jour/article/view/1935>. [in Russian].
- Luk'janjuk, V. (2021). Kytajskja Narodna Respublika [People's Republic of China]. *Cej denj v istoriji*. Retrieved from <https://www.jnsm.com.ua/h/1001N/>. [in Ukrainian].
- Novosti OON (2020). Glava OON objasnil, pochemu pandemija COVID-19 vyshla iz-pod kontrolja. Retrieved from <https://news.un.org/ru/story/2020/09/1386602>. [in Russian].
- PassportHealth (n.d.). Travel Vaccines and Advice for South Africa. Retrieved from <https://www.passporthealthusa.com/destination-advice/south-africa/>.
- Pew Research Center U.S. Politics & Policy (2003). Anti-Americanism: Causes and Characteristics. Retrieved from <https://www.pewresearch.org/politics/2003/12/10/anti-americanism-causes-and-characteristics/>.
- Pew Research Center U.S. Politics & Policy (2005). Global Opinion: The Spread of Anti-Americanism / A review of Pew Global Attitudes Project findings. Retrieved from <https://www.pewresearch.org/politics/2005/01/24/global-opinion-the-spread-of-anti-americanism/>.
- Skidel'ski, R. (2011). Paradoksy gumanitarnoj vojny [The paradoxes of humanitarian war]. *Rossija v global'noj politike*. Retrieved from <https://globalaffairs.ru/articles/paradoksy-gumanitarnoj-vojny/>. [in Russian].
- The diplomat (2020). China's Mask Diplomacy. Retrieved from <https://thedi diplomat.com/2020/03/chinas-mask-diplomacy/>.
- Timshin, A. A. (2016). Gumanitarnye intervencii: osnovnye jetapy, prichiny provedenija i perspektivy razvitija [Humanitarian interventions: milestones, reasons and perspectives]. Retrieved from <https://nauchkor.ru/pubs/gumanitarnye-interventsii-osnovnye-etapy-prichiny-provedeniya-i-perspektivy-razvitiya-587d362f5f1be77c40d588d0>. [in Russian].
- Trifonov, V., Khiabani, H., & Rabadan, R. (2009). Geographic Dependence, Surveillance, and Origins of the 2009 Influenza A (H1N1) Virus. *The New England Journal of Medicine*. Retrieved from <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/nejmp0904572>.
- United Nations News (2009). World facing global A(H1N1) flu pandemic, announces UN health agency. Retrieved from <https://news.un.org/en/story/2009/06/303072-world-facing-global-ah1n1-flu-pandemic-announces-un-health-agency>.
- USGS (2004). M 9.1 - 2004 Sumatra - Andaman Islands Earthquake. Retrieved from https://earthquake.usgs.gov/earthquakes/eventpage/official20041226005853450_30/executive.
- Vsemirnaja organizacija zdavoohranenija. Infekcionnye bolezni [Disease & conditions]. Retrieved from <https://www.who.int/health-topics>. [in Russian].
- Vsemirnaja organizacija zdavoohranenija. Voprosy zdavoohranenija. Vspyshka boleznej [Disease outbreaks]. Retrieved from <http://www.emro.who.int/health-topics/disease-outbreaks/index.html>. [in Russian].
- Zülfiye, Z. B. (2018). Humanitarian Diplomacy: A Discussion. Retrieved from https://en.insamer.com/humanitarian-diplomacy-a-discussion_1503.html.

Viktorov Kyrlo

Student, <https://orcid.org/0000-0003-2533-6443>, viktorov1k.v@gmail.com

Bazhan Yana

Student, <https://orcid.org/0000-0003-0460-9190>, bazhan.yana@gmail.com

Olena Kovtun

Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-6416-0527>, mod.koyu@clouds.iir.edu.ua

Стаття надійшла / Article arrived: 29.07.2021

Схвалено до друку / Accepted: 28.08.2021

Vitaliy Fedianin*Institute of International relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)***Abraham Accords as a Landmark in the Foreign Policy of the United Arab Emirates**

The foreign policy of the United Arab Emirates is characterized by mobility, flexibility and ability to respond to quickly changing conditions. By signing a US-mediated agreement on full normalization with Israel the UAE's top political leadership has demonstrated a willingness to take risks and work hard to secure its own national interests and create a new geopolitical environment in the Middle East. The strategic plan envisages that successful bilateral Emirati-Israeli relations should become a reference point for other countries in the region. In the near future this factor will have a significant impact on the development of the regional situation and needs to be studied.

The purpose of the article is to determine the main directions of development of bilateral relations between the UAE and Israel based on the analysis of the Treaty of Peace, Diplomatic Relations and Full Normalization between the United Arab Emirates and Israel. The process of development of political dialogue between the countries, establishment of diplomatic relations and the progress that the countries managed to achieve in the year after the signing of peace agreements is examined in details. The paper assesses the impact of Abraham Accords on the UAE's foreign policy in the context of the de-escalation and resolution of the Palestinian-Israeli conflict. It has been proved that Emirati diplomacy now plays more active role and has more opportunities for effective participation in the Palestinian-Israeli settlement. At the same time the Emirates continues to support the "two-state solution", advocating creation of an independent Palestine with its capital in East Jerusalem.

To obtain scientific results general and special policy research methods, namely methods of analysis, content analysis, comparison and synthesis were used in the article.

It is proved that the current foreign policy of the UAE is capable of diplomatic breakthroughs for implementation of economic, investment and technological priorities, as well as other projects that will contribute to the development of the state and its digital, technical, and scientific advantage. The normalization of relations with Israel has been found to be in line with the UAE's strategic principles for the next 50 years. It has been suggested that the normalization of relations with Israel opens new prospects for the UAE in relations with the United States and creates additional opportunities in the confrontation with Iran.

Keywords: UAE, Israel, USA, Normalization, Treaty, Peace, Abraham Accords, Middle East

Віталій Федянін*Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)***Авраамові угоди як знакова подія зовнішньої політики Об'єднаних Арабських Еміратів**

Зовнішня політика Об'єднаних Арабських Еміратів характеризується мобільністю, гнучкістю і здатністю швидко реагувати на зміни. Підписуючи за посередництва США договір про нормалізацію відносин з Ізраїлем, вище політичне керівництво ОАЕ продемонструвало готовність до ризику і напруженої роботи заради забезпечення власних національних інтересів і створення нового геополітичного середовища на Близькому Сході. Стратегічний задум передбачає, що успішні за всіма параметрами двосторонні еміратсько-ізраїльські відносини мають стати орієнтиром для інших країн регіону. Найближчим часом цей фактор матиме значний вплив на розвиток регіональної ситуації і потребує вивчення.

Метою статті є визначення основних напрямків розвитку двосторонніх відносин між ОАЕ та Ізраїлем на основі аналізу Договору про мир, дипломатичні відносини та повну нормалізацію між Ізраїлем та ОАЕ. Детально розглянутий процес розвитку політичного діалогу між країнами, встановлення дипломатичних відносин і прогрес, якого вдалося досягти країнам за рік після підписання мирних домовленостей. Оцінено вплив Авраамових угод на зовнішню політику ОАЕ у контексті деескалації та розв'язання палестино-ізраїльського конфлікту. Встановлено, що відтепер еміратська дипломатія грає помітно активнішу роль і має більше можливостей для ефективної участі у палестино-ізраїльському врегулюванні. При цьому Емірати продовжують підтримувати принцип «двох держав», виступаючи за створення незалежної Палестини зі столицею у Східному Єрусалимі.

Для отримання наукових результатів у статті використовуються загальні та спеціальні політичні методи дослідження, а саме методи аналізу, контент-аналізу, порівняння та синтезу.

Доведено, що сучасна зовнішня політика ОАЕ здатна на дипломатичні прориви заради реалізації економічних, інвестиційних та технологічних пріоритетів, а також інших проєктів, які сприятимуть розвитку держави і набуттю нею цифрової, технічної та наукової переваги. З'ясовано, що нормалізація відносин з Ізраїлем відповідає стратегічним принципам ОАЕ на наступні 50 років. Висловлено припущення, що нормалізація відносин з Ізраїлем відкриває для ОАЕ нові перспективи у відносинах з США і створює додаткові можливості у протистоянні з Іраном.

Ключові слова: ОАЕ, Ізраїль, США, нормалізація, договір, мир, Авраамові угоди, Близький Схід

Вступ.

Нормалізація відносин між ОАЕ та Ізраїлем за посередництва США стала стратегічним кроком еміратської зовнішньої політики. Вище керівництво Еміратів продемонструвало, що здатне виходити за усталені десятиліттями рамки і боротися за нову реальність. Водночас ефект від цих зовнішньополітичних дій змінює не тільки формат двосторонніх еміратсько-ізраїльських відносин. Авраамові угоди змінили і характер міжнародних відносин на Близькому Сході. Співробітництво ОАЕ та Ізраїлю неминуче впливає на регіональну геополітику і у подальшому впливатиме на країни регіону.

Метою статті є визначення основних напрямків розвитку двосторонніх відносин між ОАЕ та Ізраїлем на основі аналізу Спільної заяви США, Ізраїлю та ОАЕ про нормалізацію відносин, а також Договору про мир, дипломатичні відносини та повну нормалізацію між Ізраїлем та Об'єднаними Арабськими Еміратами з метою виділення основних напрямків розвитку відносин та визначення стратегічних задач сторін. Для цього також проаналізований прогрес, досягнутий за рік після підписання мирних домовленостей у розбудові співпраці між ОАЕ та Ізраїлем. Окремо розглянутий процес деескалації палестино-ізраїльського конфлікту у травні 2021 р. за участі еміратської дипломатії. Коротко розглянуті перспективи Авраамових угод у контексті геополітики, відносин з США та основними країнами Азії.

Обрана для статті тема характеризується новизною. Матеріалом для дослідження стали тексти Спільної заяви США, Ізраїлю та ОАЕ про нормалізацію відносин, Договору про мир, дипломатичні відносини та повну нормалізацію між Ізраїлем та Об'єднаними Арабськими Еміратами, а також доповіді

та заяви Міністерства закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ, аналітичні публікації Еміратського центру політики та Дипломатичної академії Еміратів, публікації еміратських та світових ЗМІ, повідомлення посадових осіб на своїх офіційних сторінках у соціальних мережах.

Враховуючи високу актуальність, тема нормалізації еміратсько-ізраїльських відносин і її вплив на подальший розвиток регіону Близького Сходу досліджується досить широко. Переважна більшість досліджень концентрується на впливі мирних домовленостей на подальший розвиток регіону. Водночас бракує комплексних досліджень напрямків розвитку двосторонніх відносин між ОАЕ та Ізраїлем, на чому робить акцент ця стаття і від чого залежить ефективність впливу Авраамових угод на трансформацію Близького Сходу.

У статті «Авраамові угоди – зміна парадигми чи реальна політика?», підготовленому Товою Норлен і Таміром Сінаєм з Європейського центру досліджень у сфері безпеки ім. Джорджа К. Маршала (George, 2020) аналізуються мотиви і розрахунки підписантів Авраамових угод – Ізраїлю, США та ОАЕ. Підкреслюється, що нормалізація символізує початок значних зрушень у геополітиці на Близькому Сході, де довгий час панувала відмова арабських монархій від контактів з Ізраїлем. Для розуміння потенційних наслідків розглядаються внутрішні і зовнішні причини, які підштовхнули сторони до домовленостей. Зокрема автори вважають, що мирний документ дозволив ізраїльському прем'єрові уникнути контрверсійного плану анексії на Західному березі. У свою чергу, ОАЕ офіційно використовують це, наголошуючи, що їхні дії допомогли зупинити анексію. При цьому Емірати отримують серйозні переваги від співпраці з Ізраїлем у галузі економіки, ВТС і

безпеки. Для адміністрації Президента США Дональда Трампа Авраамові угоди стали першим реальним зовнішньополітичним досягненням, що було особливо важливо напередодні президентських виборів. У висновках говориться, що Авраамові угоди можуть мотивувати інші арабські країни до нормалізації відносин з Ізраїлем, однак при цьому складні питання палестинського врегулювання або відносини з Іраном залишатимуться в стороні, що може призвести до ізоляції ІРІ та палестинців і провокуватиме їх на реакцію.

У роботі «Розкладання намету Авраама: людський вимір нормалізації між ОАЕ та Ізраїлем» (Pitching Abraham's Tent, 2021), підготовлений групою авторів на чолі з Йоелем Гузанським, розглядається людський вимір Авраамових угод. Автори дійшли висновку, що мирні угоди між партнерами США на Близькому Сході посилюють фронт проти акторів, які дестабілізують регіон, тому Вашингтон зацікавлений в успіху мирних домовленостей. Не дивлячись на перший оптимізм, змістовні стосунки між населенням ОАЕ, Ізраїлю та Бахрейну мають подолати ще низку викликів, щоб у довгостроковій перспективі стати фактором посилення Авраамових угод.

Результати дослідження.

Новий історичний етап зовнішньої політики ОАЕ розпочався 13 серпня 2020 року, коли була оприлюднена Спільна заява Сполучених Штатів Америки, Держави Ізраїль та Об'єднаних Арабських Еміратів. Цим документом Президент Дональд Трамп, Прем'єр-міністр Бен'ямін Нетаньяху та Спадкоємний принц, Заступник Верховного Головнокомандувача Збройних Сил ОАЕ Мухаммад бін Заїд Аль Нагаян оголосили про повну нормалізацію відносин між Ізраїлем та ОАЕ.

У заяві міститься достатньо чітка аргументація цього стратегічного зовнішньополітичного кроку. Зокрема, наголошено, що «цей історичний дипломатичний прорив сприятиме досягненню миру в регіоні Близького Сходу і є свідченням сміливої дипломатії, бачення трьох лідерів та мужності Об'єднаних Арабських Еміратів та Ізраїлю намітити новий шлях, який відкрис великий потенціал у регіоні. Усі три країни стикаються з

багатьма спільними викликами і спільно виграють від сьогоднішніх історичних досягнень» (Joint Statement, 2020).

Сторони домовленості планують докорінно змінити систему відносин на Близькому Сході. Головним інструментом трансформації є максимальна активізація двосторонніх відносин у сферах інвестицій, безпеки, телекомунікацій, енергетики, навколишнього середовища, туризму, охорони здоров'я, культури. Відносини між ОАЕ та Ізраїлем, як «найбільш динамічними суспільствами та розвинутими економіками Близького Сходу» (Joint Statement, 2020), мають стати прикладом для близькосхідного регіону, а також каталізатором його трансформації за рахунок стимулювання економічного зростання, посилення технологічних інновацій та налагодження більш тісних взаємовідносин між людьми. США, Ізраїль та ОАЕ висловлюють переконання, що аналогічні дипломатичні прориви можливі і з іншими країнами, тому Ізраїль призупинить політику поширення свого суверенітету на палестинські території і сконцентрується на розширенні зв'язків з арабським та мусульманським світом.

Як найбільш надійні регіональні партнери Вашингтона Ізраїль та ОАЕ мають запустити вказаний процес близькосхідної трансформації за рахунок активізації дипломатичної, торговельної та безпекової співпраці. Саме посилення дипломатичної складової, економічна інтеграція та більш тісна безпекова координація повинні стати основою успішної реалізації Стратегічної програми для Близького Сходу (Strategic Agenda for the Middle East). Таку назву має план перетворення регіону Близького Сходу, який має бути розроблений і запущений за участі США, Ізраїлю та ОАЕ.

Офіційне оформлення досягнутих домовленостей відбулося 15 вересня 2020 року у Білому домі. Міністр закордонних справ та міжнародного співробітництва Об'єднаних Арабських Еміратів Абдулла бін Заїд Аль Нагаян та Прем'єр-міністр Держави Ізраїль Бен'ямін Нетаньяху у присутності Президента Сполучених Штатів Америки Дональда Трампа підписали Договір про мир, дипломатичні відносини та повну нормалізацію між Ізраїлем та Об'єднаними Арабськими Еміратами. Інша, більш вживана

назва цього документу Авраамові мирні угоди (англійською – Abraham Accords).

Серед основних, зафіксованих у документі домовленостей, встановлення дипломатичних та консульських відносин, обмін послами-резидентами. Фундаментальною основою двосторонніх еміратсько-ізраїльських відносин визнається співпраця і координація у сфері миру та стабільності. Визнаючи нову еру мирних дружніх відносин, країни зобов'язуються вживати усіх необхідних заходів задля попередження терористичних та ворожих дій проти одна одної. Саме цей 4-ий пункт Договору визначає спільний інтерес ОАЕ та Ізраїлю у протидії політиці Ірану в регіоні. Ісламська Республіка Іран взагалі жодним словом не згадується у документі, однак саме ця країна вважається еміратським керівництвом серйозною зовнішньою загрозою і всебічна співпраця з Ізраїлем є абсолютно логічною і природною відповіддю у контексті протидії іранському фактору, зокрема блокуванні зусиль Тегерану щодо розширення регіонального впливу, розвитку програми балістичних ракет або потенційного отримання ядерної зброї.

Договір в принципі не містить жодних складних або конфліктних питань міжнародного порядку денного, фокусуючись на двосторонніх відносинах між ОАЕ та Ізраїлем. Це відповідає головній стратегічній меті – запустити процес трансформації Близького Сходу за рахунок активізації еміратсько-ізраїльської співпраці. У Договорі фіксуються наступні сфери спільного інтересу, на яких планується зробити особливий акцент: фінанси та інвестиції; цивільна авіація; візи та консульські послуги; інновації, торгівля та економічні відносини; охорона здоров'я; наука, технології та мирне використання космосу; туризм, культура та спорт; енергетика; навколишнє середовище; освіта; морські домовленості; телекомунікації та пошта; сільське господарство та продовольча безпека; вода; юридично-правова співпраця (The Abraham Accords, 2020). У додатку до Договору коротко, на 3-х сторінках, у загальних рисах прописані основні напрямки співпраці по кожному названому пункту.

Через рік після підписання Договору можна зробити деякі висновки щодо

його ефективності та впливу на розвиток двосторонніх відносин ОАЕ-Ізраїль і регіональної ситуації.

Серед головних і найбільш очевидних висновків – відбулася потужна активізація співпраці між ОАЕ та Ізраїлем. Вже 20 жовтня 2020 р., тобто трохи більше, ніж через місяць після підписання домовленостей про нормалізацію перша в історії двосторонніх відносин офіційна еміратська делегація здійснила візит до Ізраїлю. Цьому не завадила складна епідеміологічна ситуація. Через ситуацію з коронавірусом був обраний спеціальний формат, який обмежив візит 5 годинами у межах міжнародного аеропорту імені Бен-Гуріона (Video: UAE, 2020). Тобто перша еміратська офіційна делегація, очолювана державним міністром фінансів Убейдом бін Хумейдом Аль-Таєром та міністром економіки Абдуллою бін Тоуком Аль-Маррі у супроводі міністра фінансів США Стівена Мнучіна, навіть не змогла вийти за межі аеропорту, але візит був проведений і він став початком офіційної співпраці.

1 березня 2021 р. Мухаммад Аль Хаджа вручив вірчі грамоти Президенту Ізраїлю Реувену Рівліну як перший Посол Об'єднаних Арабських Еміратів в Ізраїлі. «Авраамів Договір залишиться сяючим маяком в історії людства для усіх миролюбних людей, як такий, що створив нову реальність», - зазначив еміратський дипломат (UAE Ambassador, 2021).

Перший зустрічний візит ізраїльської сторони відбувся 29-30 червня 2021 р. Міністр закордонних справ Ізраїлю Яір Лапід здійснив перший офіційний візит до Об'єднаних Арабських Еміратів. Він взяв участь у церемонії відкриття Посольства Ізраїлю в Абу-Дабі та консульства Ізраїлю у Дубаї. Відбулися його переговори з Міністром закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ Абдуллою бін Заїдом Аль Нагаяном. За результатами зустрічі міністри підписали Угоду про торговельно-економічне співробітництво. На честь міністра закордонних справ Ізраїлю та ізраїльської делегації відбулася офіційна вечеря. Яір Лапід відвідав павільйон Ізраїлю на Всесвітній виставці «Експо - 2020» у м. Дубай.

У спільній заяві міністрів закордонних

справ наголошується, що Авраамові угоди стали маяком, який готує шлях для інших країн, що прагнуть приєднатися до кола миру, який забезпечить стабільність і процвітання двох країн, а також всього регіону (ماو قل الكو، 2021). Сторони домовилися створити спільну економічну комісію під головуванням міністрів економіки двох країн для максимальної активізації торговельно-економічних відносин. Розпочалися переговори по угоді з вільної торгівлі між державами. Було домовлено, що тісний стратегічний діалог забезпечить ефективний механізм посилення миру в регіоні. Наголошується, що сміливе рішення, прийняте керівництвом ОАЕ та Ізраїлю, готує шлях для історичних змін в регіоні і кращого майбутнього для його населення. Це вкотре акцентує важливість еміратсько-ізраїльського партнерства для успішної реалізації Стратегічної програми для Близького Сходу.

На церемонії відкриття посольства Ізраїлю в Абу-Дабі еміратська сторона була представлена міністром культури і молоді ОАЕ Нурою Аль-Каабі. І знову у заявах міністрів акцент робився на тому, що Емірати та Ізраїль, які вважаються одними з найбільших двигунів інновацій та розвитку в регіоні, надихнули інші країни регіону наслідувати їхній приклад і працювати над досягненням постійного миру в регіоні. З відкриттям посольства Ізраїлю в Абу-Дабі відбуватиметься зростання та розширення каналів співпраці у всіх основних секторах.

За кілька місяців після відкриття посольства, 11 жовтня 2021 р., в Абу-Дабі заступник міністра закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ Халед Абдулла Більгуль прийняв копії вірчих грамот Посла Ізраїлю в ОАЕ Аміра Хаєка (MoFAIC Receives Copy, 2021).

На церемонії відкриття консульства Ізраїлю в Дубаї еміратська сторона була представлена державним міністром з питань штучного інтелекту та цифрової економіки ОАЕ Умаром Аль-Улама. Еміратський посадовець підкреслив, що країни працюють як близькі партнери у галузі наукових і технічних інновацій задля подолання пандемії COVID-19.

Виходячи із подібних заяв, можна констатувати, що ОАЕ прагнули

продемонструвати, що нормалізація відносин з Ізраїлем відкриває для країни шляхи до співпраці у сфері високих технологій, науки та інновацій, що позитивно вплине на прогрес і розвиток Еміратів. Це сприяє зменшенню негативних настроїв і негативного ставлення до відносин з Ізраїлем як всередині країни, так і з боку арабського і мусульманського світу.

Яір Лапід також використав свій офіційний візит до ОАЕ, щоб надіслати чіткий меседж країнам регіону про готовність нового уряду Ізраїлю до нормалізації відносин за аналогією, як це було зроблено з ОАЕ та Бахрейном. Ізраїльський міністр підкреслив, що його країна прагне миру з усіма країнами регіону. Він заявив, що Ізраїль нікуди не подінеться з мапи Близького Сходу і потрібно прийняти цей факт (Inaugurating Embassy, 2021). «Авраамові угоди – це доказ того, що може статися, коли країни вирішують дивитися у майбутнє, коли ми вибираємо мир, а не війну, співпрацю, а не конфлікт», - підкреслив міністр (Yair Lapid, 2021). За його словами, це послання решті країн Близького Сходу та світу, що Ізраїль та його новий уряд готові до розширення Авраамових угод. «Що ми хочемо зробити, то це бути здатними розширити Авраамові угоди на весь регіон», - заявив Яір Лапід, при цьому окремо виділивши Саудівську Аравію як один з найбільших пріоритетів на цьому шляху (Yair Lapid, 2021).

Офіційне відкриття Посольства ОАЕ в Ізраїлі відбулося 14 липня 2021 р. Посол ОАЕ в Ізраїлі Мухаммад Аль Хаджа урочисто підняв еміратський прапор у присутності Президента Ізраїлю Іцхака Герцога та державного міністра з питань продовольчої та водної безпеки ОАЕ Мар'ям Аль-Мхейрі (ماو قل الكو، 2021). Посольство ОАЕ знаходиться у будівлі Тель-Авівської фондової біржі. У своїй промові ізраїльський президент акцентував увагу на тому, що відкриття посольства ОАЕ у Тель-Авіві є новим етапом у спільній подорожі до майбутнього, де пануватиме мир, процвітання і безпека Близького Сходу. За його словами, мирна угода між ОАЕ та Ізраїлем збереже життя і допоможе регіону розвиватися. У свою чергу, Посол ОАЕ також заявив, що настав час нового підходу та мислення для визначення кращого шляху для майбутнього регіону.

Тобто обидві сторони чітко роблять проекцію своїх двосторонніх відносин на подальший розвиток близькосхідного регіону.

Під час цього візиту до Ізраїлю Мар'ям Аль-Мхейрі підписала меморандум про взаєморозуміння з міністерством сільського господарства Ізраїлю, спрямований на розвиток співпраці у галузі продовольчої безпеки, виробництва продовольства, поставок продовольства та науково-дослідних робіт у сільськогосподарській сфері. Для розвитку торговельно-економічної співпраці ОАЕ та Ізраїль також створили Бізнесову раду.

Наступним важливим етапом розвитку політико-дипломатичного діалогу став офіційний візит Міністра закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ Абдулли бін Заїда Аль Нагаяна до США. Головною метою було проведення тристоронніх переговорів з Державним секретарем США Ентоні Блінкеном та Міністром закордонних справ Ізраїлю Яіром Лапідом, під час яких був обговорений прогрес і розвиток ситуації після підписання Авраамових мирних угод. За результатами було оголошено про створення двох нових тристоронніх робочих груп: перша – з питань релігійного співіснування, друга – з питань води та енергії. США, Ізраїль та ОАЕ продовжують роботу над Стратегічною програмою для Близького Сходу.

13 жовтня 2021 р. у Вашингтоні під час спільної прес-конференції Абдулла бін Заїд Аль Нагаєн заявив, що його країна вражена зростанням двосторонніх відносин з Ізраїлем і він планує найближчим часом здійснити візит до цієї країни (Abdullah bin Zayed, 2021). Він наголосив, що чим більш успішними будуть відносини ОАЕ-Ізраїль, тим більше шансів, що ізраїльтяни та палестинці зрозуміють ефективність подібного підходу, який вартий «інвестицій» та «ризиків». За його словами, на Близькому Сході не може бути миру, поки Ізраїль та палестинці не будуть за столом переговорів.

Оскільки окрім посилення дипломатичної складової та більш тісної безпекової координації важливим фактором, який сприятиме стабілізації регіону Близького Сходу, є стимулювання економічного зростання, посилення технологічних інновацій та налагодження більш тісних

взаємовідносин між людьми, то і тут за рік був досягнутий суттєвий прогрес. 16 жовтня 2021 р. в м. Дубай на церемонії відкриття національного павільйону Ізраїлю на Всесвітній виставці «Експо-2020» відбулася зустріч державного міністра з питань розвитку бізнесу, малих і середніх проектів ОАЕ Ахмада Аль-Фаллясі з міністром туризму Ізраїлю Йоелем Раззововим. Було підкреслено, що за рік після нормалізації відносин обсяг нафтової торгівлі між країнами сягнув 700 млн дол. США, а кількість ізраїльських туристів, які відвідали Емірати, не зважаючи складнощів, пов'язаних з коронавірусом, становить близько 250 тисяч (UAE, Israel review, 2021).

В огляді, підготовленому посольством ОАЕ в США станом на 3 вересня 2021 р. (The UAE and Israel, 2021), зазначено, що у торговельно-економічній сфері за останній рік ОАЕ та Ізраїль підписали 16 різних угод і меморандумів. У сфері енергетики та навколишнього середовища підписано 5 документів. Серед них варто виділити підписаний 26 квітня 2021 р. меморандум про взаєморозуміння між еміратською компанією «Mubadala Petroleum» та ізраїльською компанією «Delek Drilling» щодо купівлі за 1,1 млрд дол. США 22-відсоткової частки у морському газовому родовищі Тамар у Східному Середземномор'ї. Документ є попереднім і необов'язковим до виконання, однак він демонструє значну зацікавленість еміратських інвесторів не тільки у розширенні свого «газового» портфоліо, що відповідає стратегії ОАЕ відносно енергетичного переходу, але й готовність до стратегічних інвестицій в Ізраїль. У сфері технологій підписано 4 документи; у сфері охорони здоров'я – 12 документів; у сфері туризму та авіації – 5 документів; у сфері міжлюдських відносин – 11 документів. Загальна кількість – 53 документи, які охоплюють величезну кількість напрямків двостороннього еміратсько-ізраїльського співробітництва.

Окрім бурхливого розвитку у всіх сферах упродовж року після підписання Авраамових угод відносини між ОАЕ та Ізраїлем зазнали і серйозного виклику. Пов'язаний цей виклик був з ескалацією ситуації у зоні палестино-ізраїльського конфлікту. Подібні ситуації передбачалися еміратською стороною, тому

одним з аргументів нормалізації відносин з Ізраїлем була більш ефективна роль ОАЕ у палестино-ізраїльському мирному процесі. Передбачалося, що більш тісні контакти з ізраїльською стороною сприятимуть прямій участі Еміратів у мирному процесі і допоможуть стримувати сторони конфлікту від агресивних дій на користь відновлення переговорів. Так і відбулося. ОАЕ упродовж усього періоду ескалації проводили активну дипломатичну роботу та інтенсивні консультації зі сторонами конфлікту, США, Єгиптом, Йорданією. Це підтвердило припущення, що нормалізація відносин між ОАЕ та Ізраїлем призведе до більшого залучення еміратської зовнішньої політики у палестино-ізраїльський конфлікт. Мирна угода між ОАЕ та Ізраїлем пройшла перший справжній тест і довела свою стійкість, подолавши чергову ескалацію палестино-ізраїльського конфлікту.

8 травня 2021 року Державний міністр закордонних справ ОАЕ Халіфа Шахін Аль-Марар висловив глибоку стурбованість насильством в окупованому Східному Єрусалимі, рішуче засудив штурм мечеті Аль-Акса та переміщення палестинських сімей з району гори Шейх Джаррах, що призвело до численних поранень серед цивільного населення (UAE Calls on Israel, 2021). За його словами, Емірати рішуче засуджують штурм ізраїльською владою мечеті Аль-Акса, наголосивши на відповідальності ізраїльської влади – відповідно до норм міжнародного права – за захист прав палестинців відправляти свої релігійні права, а також запобігати діям, які порушують святість мечеті Аль-Акса. Він закликав владу Ізраїлю взяти на себе відповідальність за деескалацію, припинити усі напади та кроки, що призводять до постійної напруженості, та зберегти історичну ідентичність окупованого Єрусалима, одночасно проявляючи спокій та максимальну стриманість задля уникнення загрози регіональному миру та стабільності. Дипломат окремо підкреслив необхідність поважати роль Йорданії у захисті святих місць, визначену міжнародним законодавством.

10 травня 2021 р. в Абу-Дабі відбулася зустріч Спадкоємного принца Абу-Дабі Мухаммада бін Заїда Аль Нагаяна та Прем'єр-

міністра Йорданії Бішера Аль-Хасауна (فل الكو، 2021). Голова йорданської делегації передав Спадкоємному принцу Абу-Дабі усне послання Короля Йорданії Абдулли II щодо стратегічних двосторонніх відносин та шляхів їх подальшого розвитку. Йорданський прем'єр окремо повідомив про зусилля його країни, спрямовані на збереження ісламських та християнських святих Єрусалима у світлі останніх подій навколо цього міста. У свою чергу, Спадкоємний принц Абу-Дабі висловив занепокоєння останніми подіями в Єрусалимі, засудив усі форми насилля, які суперечать гуманним цінностям та принципам, та наголосив на необхідності припинення дій, що призводять до ескалації та порушують святість мечеті Аль-Акса.

Окремий діалог ОАЕ проводили з АРС. 23 травня 2021 року відбулася телефонна розмова Спадкоємного принца Абу-Дабі Мухаммада бін Заїда Аль Нагаяна та Президента Єгипту Абдульфаттаха Ас-Сісі (فل الكو، 2021). Еміратський посадовець привітав припинення вогню у Секторі Газа і висловив підтримку Еміратів єгипетським зусиллям, спрямованим на забезпечення безпеки та стабільності у регіоні. Він високо оцінив дії АРС, які призвели до припинення вогню, та гуманітарну роль Єгипту, що дозволила зберегти життя цивільного населення. М.З. Аль Нагаян підкреслив, що керівництво Ізраїлю та Палестини має докласти додаткові зусилля для стабілізації. При цьому він зазначив, що ОАЕ готові до роботи з усіма сторонами для пошуку шляхів деескалації і встановлення миру.

Більш емоційно позицію ОАЕ висловив дипломатичний радник Президента ОАЕ Анвар Гаргаш, який 11 травня 2021 р. на своїй сторінці у мережі Твіттер написав: «Емірати виступають за права палестинців, за припинення ізраїльської окупації, за рішення за принципом двох держав, за незалежну Державу Палестина зі столицею у Східному Єрусалимі. Це історична і принципова непохитна позиція. І наскільки сумні образливі вирази у рамках нескінченних регіональних арабських громадянських війн, та експлуатація страждань палестинського народу заради негідних вузьких інтересів» (Anwar Gargash, 2021). Таким чином, він висловив підтримку Палестині, але при цьому уникнув прямих обвинувачень у бік

Ізраїлю. Також він прозоро натякнув, що ОАЕ вибудовують власні відносини з Ізраїлем і не будуть зважати на окремі негативні позиції щодо цього факту з боку інших держав.

За ініціативою ОАЕ 12 травня 2021 р. відбулося надзвичайне онлайн-засідання Арабського міжпарламентського союзу (АМС), в рамках якого розглядалася ситуація навколо Єрусалима та мечеті Аль-Акса. Голова Федеральної національної ради ОАЕ Сакр Губбаш в якості президента АМС підтвердив, що палестинська проблема перебуває у свідомості та серці кожного араба, підкресливши необхідність справедливого вирішення палестинської проблеми. За результатами засідання на сайті АМС була оприлюднена заява президента АМС, голови ФНР ОАЕ Сакра Губбаша з нагоди 73-ї річниці Накби (داحاتال، 2021). Наголошується, що неможливо забезпечити безпеку, мир і стабільність, якщо Ізраїль не дотримується законних міжнародних рішень. Мирне існування Ізраїлю обумовлене реалізацією принципу «двох держав», Ізраїлю та Палестини, що будуть мирно існувати у рамках кордонів до 4 червня 1967 р., йдеться у заяві. Водночас АМС закликає палестинців об'єднатися і створити єдиний палестинський національний уряд, здатний до протистояння ізраїльським планам по розширенню поселень. У заяві також міститься заклик до міжнародної спільноти та РБ ООН вжити усіх необхідних заходів для виконання Ізраїлем міжнародних рішень.

Активну роботу проводив Міністр закордонних справ та міжнародного співробітництва ОАЕ. 14 травня 2021 р., була оприлюднена заява міністра закордонних справ ОАЕ, в якій він висловив глибоку стурбованість Еміратів через ескалацію насилля в Ізраїлі та Палестині. А.З.Аль Нагаян закликав до негайного припинення насилля і закликав сторони до максимальної стриманості (UAE Alarmed, 2021). «Події минулого тижня були похмурим нагадуванням про нагальну потребу мирного діалогу та примирення. Ми розмірковуємо над обіцянкою, яку дотримуються Авраамові угоди для нинішніх та майбутніх поколінь, жити зі своїми сусідами у мирі, гідності та процвітання», – зазначив міністр. За його словами, справжньою ознакою керівництва

у такий кризовий момент має стати робота задля деескалації напруженості замість провокацій і силових дій, і ОАЕ готові підтримувати усі зусилля для цього.

Керівник еміратського МЗС проводив активні консультації зі Сполученими Штатами Америки. 17 травня 2021 року відбулася його телефонна розмова з Державним секретарем США Ентоні Блінкеном. Сторони обговорили розвиток ситуації та ескалацію між Сектором Газа та Ізраїлем, а також шляхи розв'язання конфлікту (ماو قل الكو، 2021). А.З.Аль Нагаян підтвердив стабільність стратегічних відносин між ОАЕ та США, наголосивши на підтримці зусиль спеціального посланника США з питань Близького Сходу Хаді Амра, спрямованих на припинення насилля між Ізраїлем та Палестиною. Еміратський міністр зазначив, що підписана між Ізраїлем та ОАЕ угода про повну нормалізацію відносин створює надію для всіх, що можна жити у мирі та стабільності, а не за умов конфлікту і війни, які несуть лише хаос і спустошення. Повторна телефонна розмова між ними відбулася 24 травня 2021 р. Сторони обговорили шляхи посилення безпеки та стабільності на Близькому Сході у контексті домовленостей про припинення вогню між Ізраїлем та рухом «Хамас». Еміратський міністр підтвердив налаштованість ОАЕ поглиблювати стратегічну співпрацю з США задля посилення основ регіональної та світової безпеки. Він також підкреслив важливу роль підписаної між Ізраїлем та ОАЕ угоди про повну нормалізацію відносин у забезпеченні регіональної безпеки та будівництві майбутнього Близького Сходу, де пануватимуть цінності толерантності, співіснування, прогресу та розвитку.

Говорячи про перспективи Авраамових мирних угод, варто звернути увагу на аналітичну публікацію «Еміратсько-ізраїльський мирний договір: регіональний потенціал та стратегічні впливи», підготовлену Еміратським центром політики (The Emirati-Israeli, 2020). Автори переконані, що нормалізація відносин між ОАЕ та Ізраїлем матиме стратегічний вплив на Близький Схід. Посилиться регіональна стабільність завдяки інтенсифікації зв'язків з Ізраїлем на всіх рівнях, що сприятиме зростанню довіри між сторонами. Концентрація на

проектах розвитку та економічній співпраці створить передумови для вирішення складних політичних і територіальних питань. Поглиблюватиметься асоціація країн Перської затоки з «центром» Близького Сходу. Історично країни Аравійського півострова були відносно віддалені від конфліктів у близькосхідному «центрі». Відтепер цей зв'язок істотно посилиться. Авраамові угоди посилять і так звану «вісь помірності», до якої включають ОАЕ, КСА, АРС та Йорданію, на противагу так званій «вісі радикалізму», до якої Еміратський центр політики відніс Катар, Туреччину, Іран, деякі організації і недержавних акторів. Тут варто зазначити, що Росія, яка активно залучена і використовує задля власних інтересів палестино-ізраїльське врегулювання, також негативно поставиться до появи у колі активних учасників процесу Еміратів.

Посилиться потенціал ОАЕ та Ради співробітництва арабських держав Перської затоки у протидії загрозі з боку Ірану. Потрібно відзначити, що ІРІ називає Авраамові угоди «великою помилкою», а нормалізацію відносин ОАЕ з Ізраїлем зрадою (UAE Minister Says, 2020). Водночас Емірати, намагаючись уникати конфлікту з сусідньою країною, навпаки чітко підкреслюють, що договір з ізраїльтянами не направлений проти Ірану. Державний міністр закордонних справ ОАЕ Анвар Гаргаш заявив: «Ізраїльсько-еміратська мирна угода – суверенне рішення, яке не спрямоване проти Ірану. Ми говоримо і повторяємо це. І ми не приймемо втручання у наші рішення, а також відкидаємо загрозу та залякування, незалежно від того, чи це викликано знушеннями, чи тривою. Ці стратегічні рішення є трансформаційними і мають свою реальність і вплив. Наше рішення направлене у майбутнє і посилює нашу позицію та конкурентоспроможність» (Anwar Gargash, 2020).

Відкриваються нові перспективи співпраці з США. Зокрема йдеться про продажу Еміратам стратегічних озброєнь, а саме 50 одиниць винищувачів F-35 та 18 одиниць безпілотних літальних апаратів MQ-9 Reaper на суму близько 23 млрд дол. США. Завдяки нормалізації відносин з Ізраїлем збільшиться двопартійна підтримка

Еміратів, що зменшуватиме шанси на зміни американської політики по відношенню до ОАЕ при зміні керівництва Білого дому.

Дослідження Дипломатичної академії Еміратів «Авраамові угоди: юридичне пояснення та обсяг співпраці з Азією» (Abraham Accords, 2021) стверджує про значний потенціал тристороннього співробітництва ОАЕ та Ізраїлю з Китаєм, Індією та Південною Кореєю. Серед проєктів розвитку інфраструктури, портів, штучний інтелект, сільське господарство, безпека, протидія тероризму. Серед головних викликів на шляху таких проєктів дослідження називає Іран, який є ідеологічним опонентом Авраамових угод.

Нормалізація відносин і широкомасштабна співпраця з Ізраїлем повністю відповідає затвердженню 9 жовтня 2021 р. Указом Президента ОАЕ №15 від 2021 р. 10 стратегічним принципам ОАЕ на наступні 50 років (مويلا تارامال, 2021). Серед цих принципів:

- повна концентрація на розбудові найкращої та найактивнішої економіки у світі;
- зовнішня політика країни – це інструмент на службі вищих національних інтересів;
- головний двигун подальшого розвитку – це людський капітал;
- добросусідство – основа стабільності;
- зміцнення глобального іміджу Еміратів – національне завдання для всіх організацій;
- цифрова, технічна та наукова перевага ОАЕ створить кордони розвитку та економіки країни;
- система цінностей Еміратів продовжить базуватися на відкритості, толерантності, збереженні прав та поселенні справедливості;
- заклик до миру, переговорів та діалогу для вирішення усіх суперечок – основа зовнішньої політики ОАЕ.

Висновки.

Нормалізація відносин між ОАЕ та Ізраїлем відкрила новий історичний етап на Близькому Сході. Відбувається бурхлива активізація двостороннього еміратсько-ізраїльського співробітництва на всіх напрямках. Країни розвивають політичний діалог, поглиблюють торговельно-економічне, науково-технічне, інвестиційне, культурно-гуманітарне співробітництво.

Основний акцент робиться на максимальній економічній інтеграції і спільних проектах у високотехнологічних сферах. Результати співпраці між ОАЕ та Ізраїлем мають стати «привабливим взірцем» для інших держав Близького Сходу, які зможуть з мінімальними ризиками застосувати вже перевірену модель еміратсько-ізраїльської нормалізації.

Авраамові угоди посилили позиції зовнішньої політики ОАЕ у відносинах з США. Зокрема для Еміратів відкриваються нові можливості у військово-технічній співпраці з Вашингтоном. Також, враховуючи, що однією з основних зовнішніх загроз для ОАЕ є Іран, то партнерські відносини з Ізраїлем, безпекова і військово-технічна співпраця з цією країною значно посилять оборонний потенціал Еміратів.

Реальним викликом на цьому шляху стала чергова ескалація палестино-ізраїльського конфлікту. Авраамові мирні угоди між ОАЕ та Ізраїлем підтвердила свою ефективність у контексті прямого більш ефективного залучення еміратської зовнішньої політики до процесу пошуку рішень цього конфлікту. Офіційна дипломатія ОАЕ мала можливість і здійснювала інтенсивні контакти задля врегулювання ситуації, припинення використання сили і початку мирних переговорів. На відміну від попередніх

етапів відбувався діалог з Ізраїлем, як стороною конфлікту, та США, як країною, за посередництва якої були підписані Авраамові угоди.

Водночас стратегічна мета еміратсько-ізраїльської нормалізації виходить за межі двосторонніх відносин. Стратегічна програма для Близького Сходу, розробка якої планується за участі США, Ізраїлю та ОАЕ, передбачає трансформацію близькосхідного регіону і імпульс цим змінам має надати потужний прогрес еміратсько-ізраїльської співпраці.

Подальші дослідження варто сконцентрувати саме на питанні впливу мирного договору між ОАЕ та Ізраїлем на зміни у зовнішній політиці близькосхідних держав на ізраїльському напрямку. Зокрема це стосується дослідження перспектив укладання угод про нормалізацію відносин Ізраїлю з іншими арабськими країнами, у першу чергу Саудівською Аравією. Це дозволить оцінити правильність розрахунків, закладених в основу проекту «Стратегічна програма для Близького Сходу». Також доцільно продовжувати дослідження ефективності еміратської зовнішньої політики по відношенню до палестино-ізраїльського конфлікту, оцінки ролі еміратської дипломатії в арабо-ізраїльському врегулюванні.

REFERENCES

- Abdullah bin Zayed Meets FMs of US, Israel; Announces Two New Working Groups on Religious Coexistence, Water, Energy Issues. (2021). WAM. Retrieved from <http://wam.ae/en/details/1395302980561>.
- Abraham Accords: Legal Interpretation and Scope for Collaboration with Asia. (2021). Emirates Diplomatic Academy. Retrieved from <https://www.agda.ac.ae/docs/default-source/Publications/eda-insight-jan-2021-eng-abraham-accord.pdf?sfvrsn=8>.
- Anwar Gargash. (2020). Twitter. Retrieved from <https://twitter.com/AnwarGargash/status/1295231799296229377>.
- Anwar Gargash. (2021). Twitter. Retrieved from <https://twitter.com/AnwarGargash/status/1392027677800878080>.
- Inaugurating Embassy in UAE, Israel Tells Region: 'We're Here to Stay'. (2021). Reuters. Retrieved from <https://www.reuters.com/world/middle-east/israeli-foreign-minister-heads-uae-first-official-visit-2021-06-29/>.
- Joint Statement of the United States, the State of Israel and the United Arab Emirates. (2020). Ministry of Foreign Affairs & International Cooperation of the UAE. Retrieved from <https://www.mofaic.gov.ae/en/mediahub/news/2020/8/13/13-08-2020-uae-statement>.
- MoFAIC Receives Copy of Credentials of New Israeli Ambassador to UAE. (2021). WAM. Retrieved from <http://wam.ae/en/details/1395302979431>.
- Pitching Abraham's Tent: The Human Dimension of UAE-Israeli. (2021). Emirates Policy Center. Retrieved from https://epc.ae/storage/briefs/Pitching_Abraham's_Tent_IB_v3.pdf.
- George, C. (2020). The Abraham Accords – Paradigm Shift or Realpolitik? Marshall European Center for Security Studies. Retrieved from <https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/abraham-accords-paradigm-shift-or-realpolitik>.
- The Abraham Accords Declaration. (2020). U.S. Department of State. Retrieved from <https://www.state.gov/the-abraham-accords/>.
- The Emirati-Israeli Peace Treaty: Potential Regional and Strategic Implications. (2020). Emirates Policy Center. Retrieved from <https://epc.ae/topic/the-emirati-israeli-peace-treaty-potential-regional-and-strategic-implications>.

- The UAE and Israel: A Year of Progress. (2021). Embassy of the UAE in the USA. Retrieved from https://www.uae-embassy.org/sites/default/files/accords_uae-isr_partnerships_9.3.21.pdf.
- UAE Alarmed by Escalating Spiral of Violence in Israel and Palestine: H.H. Sheikh Abdullah bin Zayed. (2021). Ministry of Foreign Affairs & International Cooperation of the UAE. Retrieved from <https://www.mofaic.gov.ae/en/mediahub/news/2021/5/13/14-05-2021-uae-minister>.
- UAE Ambassador Presents Credentials to Israeli President in Historic First. (2021). The National. Retrieved from <https://www.thenationalnews.com/mena/uae-ambassador-presents-credentials-to-israeli-president-in-historic-first-1.1175288>.
- UAE Calls on Israel to De-escalate Situation in Al-Aqsa and Sheikh Jarrah. (2021). WAM. Retrieved from <https://www.wam.ae/en/details/1395302933505>.
- UAE Minister Says UAE-Israel Agreement not Directed at IRAN. (2020). Reuters. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/us-israel-emirates-gargash-idUSKCN25D0GR>.
- UAE, Israel Review Growing Economic Ties, Agree on Promoting Tourism Cooperation. (2021). WAM. Retrieved from <http://wam.ae/en/details/1395302981547>.
- Video: UAE Government Delegation Heads to Israel on First Official Visit. (2020). Khaleej Times. Retrieved from <https://www.khaleejtimes.com/news/government/video-uae-government-delegation-heads-to-israel-on-first-official-visit>.
- Yair Lapid: We Want to Expand the Abraham Accord to the Entire Region. (2021). The National. Retrieved from <https://www.thenationalnews.com/uae/2021/06/30/yair-lapid-we-want-to-expand-the-abraham-accord-to-the-entire-region/>.
2021. نيّطسلف قّبكنل ني عبسل او قشلاثل ىرئذلا يف داحتال مساب، يبرعلا يناملربلا داحتال قسائر نع رداص نايب Retrieved from <https://arabipu.org>.
- Retrieved from <http://wam.ae/ar/details/1395302948593> ليئارسا و تارامال نيّب كترشم نايب
- ينورتكلال عقوملا. 2021. قّلبقملا أم—ع 50 لل قّلودلل 10 لا ئدابملا دامتعا اب ارارق رداص نيّ قفيلخ Retrieved from <https://www.emaratalyom.com/local-section/other/2021-10-09-1.1546140>.
- Retrieved from <http://wam.ae/ar/details/1395302952695> نيّورتكلال عقوملا. 2021. ايّمسر بيّب لّ ت يف قّلودلا قرافس حتتغفي ليئارسا يف تارامال ريفس
- قّل الكو. (2021). طسوالا قرشلا ققطنمب رارقتمب رارقتمب ال و نمألا زيّزعت لبس ناّحب يكيّرملأا عيّجراخا ريزوو دياز نب مللادبع Retrieved from <http://wam.ae/ar/details/1395302937494>.
- نيّطسلف و ليئارسا يف تاروطتل او عيّجيتارتمبالا تاقال عالا ايّفتاه ناّحب يكيّرملأا عيّجراخا ريزوو دياز نب مللادبع Retrieved from <http://wam.ae/ar/details/1395302935254>.
- ماو قّل الكو. (2021). عيّرصلما دوهجلاب ديشيو قزغ يف رانلا قلاطافقوب بحري سيسلا عم يففتاه لاصتال لالخ دياز نب دمحم Retrieved from <http://wam.ae/ar/details/1395302936806>.
- Retrieved from <http://wam.ae/ar/details/1395302934165> نيّورتكلال عقوملا. 2021. ندرألا ءارزو سيئر املقن يناتلا مللادبع نم قلاسر ققلا تي دياز نب دمحم

Fedianin Vitaliy

Ph.D. Student, <https://orcid.org/0000-0002-8414-6343>, makareast@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 01.08.2021

Схвалено до друку / Accepted: 28.08.2021

Євгеній Гайданка*Ужгородський національний університет (Ужгород, Україна)***Партійне будівництво та складнощі формування коаліцій: словацький контекст**

Рецензія на монографію Мартинковича Марцела «Коаліційні уряди та розвиток партійної системи у Словаччині»

(Martinkovič, Marcel (2021). Coalition Governments and Development of the Party System in Slovakia. Frankfurt am Main: Peter Lang, 126 p.)

Постсоціалістичне минуле спільне для сучасних України та Словаччини декілька десятиліть тому, формує нові аналогії між двома країнами у питаннях демократичних траєкторій. Інституційною основою вдалого демократичного поступу стали розвинуті партійні системи, а центральними політичними акторами – окремі партії та партійні лідери. Звичайно, для отримання цілісної картини партійного будівництва у постсоціалістичному форматі слід враховувати низку різних факторів – від когнітивного аналізу політичної еліти до ефективності функціонування постсоціалістичних урядів. Відтак, англomовне монографічне дослідження доктора політології Марцела Мартинковича, завідувача кафедри політології Трнавського університету (Словацька Республіка), безперечно, актуальне для сучасної компаративної політичної науки, оскільки розкриває складну проблематику постсоціалістичного партогенезу та складнощі сучасної партійної політики у Словацькій Республіці. Комплексність монографії підтверджується хронологією політологічного аналізу словацької партійної системи – від її зародження ще у чехословацькій моделі (1990–1992 рр.) до передостанніх парламентських виборів навесні 2016 р.; визначена універсальність закріплена широким спектром застосованих емпіричних методик, які підтверджують (а у деяких випадках спростовують) концепти сучасної політичної науки.

Необхідно погодитись з методологічним підходом автора, який при аналізі партійної системи модерної Словаччини вдається до концептуальних розробок Дж. Сарторі, К. фон Бейме, М. Кубата та ін.. Кожний з науковців зарекомендували себе провідними дослідниками не лише у західній політичній науці, але й у партології, електоральних студіях і поясненню демократичних трансформацій. Використання класичного методологічного підходу для сучасної партології засвідчує, що дослідження проведено у відповідності до наукових стандартів компаративної політичної науки. Поряд з тим, автору вдалося внести новизну в аналіз партійної системи Словаччини, що суттєво розширило дослідницьку проблематику представників словацької політології.

Розгляд складних аспектів у партійному житті Словаччини досліджується з використанням методології індексування. Емпірична матриця дослідження визначена на базі Індексу RILE та використання даних Manifesto Project Database. Автору вдається успішно проаналізувати зародження та розвиток сучасної словацької партійної системи завдяки інструментам шкали RILE, охоплюючи період 1990–2016 рр.

Структура монографії є послідовною і сформована за дослідницькою логікою. Кожний з дев'яти розділів присвячений розгляду конкретних парламентських виборів, які відбулись у Словаччині у визначений рік. Дослідницький підхід до аналізу парламентських виборів полягає у наступному: а) детальний розгляд політичних суспільно-передумов виборів; б) аналіз кількісних результатів виборів; в) формування урядів з відповідною політико-ідеологічною розстановкою (праві–центр–ліві); г) аналіз кожної політичної партії на основі визначених індикаторів через шкалу RILE; д) визначення демократичного прогресу чи загроз демократичності партійної системи. Важливо, що у підтвердження робочих гіпотез дослідження кожна партія, яка пройшла до словацького парламенту, розміщується з відповідним показником на шкалі RILE. Окремо заслуговує на увагу використання автором монографії компаративної дослідницької стратегії, яка, передусім, полягає у співставленні

типових та девіантних особливостей розвитку партійної системи Словаччини у різні парламентські електоральні цикли.

Марцел Мартинкович у ході проведення монографічного дослідження використовує ряд дослідницьких стратегій. Окрім традиційних методик політологічного аналізу партійної системи, автором проведена структуризація коаліційних урядів. Точніше, визначено закономірності між результатами парламентських виборів та ступенем соціально-політичних розмежувань електорату. На прикладі результатів парламентських виборів у Словаччині визначаються наступні розмежування електорату: соціально-економічні розмежування; євроентузіастичні vs євроскептики; місто vs село; етнічні розмежування; «мечіаризм vs антимечіаризм».

Узагальнюючи вище сказане, слід стверджувати, що монографія Марцела Мартинковича є цілісним науковим дослідженням, яке характеризується універсальним теоретико-емпіричним підходом до пояснення специфіки розвитку партійної системи та функціонування урядових коаліцій у постсоціалістичній і сучасній Словацькій Республіці. Запропоноване видання є новаторським дослідженням у модерній компаративній політичній науці і знайде своє гідне місце у різних політологічних галузях, найперше партології. Монографія повинна стати поштовхом в академічній сфері для подальшого вивчення актуальної проблематики функціонування партійних структур на постсоціалістичному просторі.

Haydanka Yevheniy

Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0001-8112-2090>, haydankayew@ukr.net

Науково-теоретичний альманах "ГРАНІ"

Підписано до друку 29.06.2021 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсетний. Гарнітура Time New Roman.
Друк цифровий. Ум. друк 15,88. Наклад 100 пр. Зам. № 20/21

Видавництво «ГРАНІ»
49044, м. Дніпро, вул. Гоголя 20-б/32
Свідоцтво про внесення до Держреєстру ДК № 2131 від 23.02.2005
www.grani-print.dp.ua granidp@gmail.com